

A BONTAKOZÓ ÉLET

III.

A GYERMEK- ÉS SERDŰLŐKOR
LELKI KÉPE

ÍRTA:
MARCZELL MIHÁLY D H.

BUDAPEST, 1932
»ÉLET« KIADÁSA

„Élet” írod. és Nyomda Rt. – Igazgató: Lalszky Jenő.

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	2
ELŐSZÓ	3
BEVEZETÉS.....	4
1. A valóságos élet.....	4
2. A személyes életkapcsolatok felvétele.....	5
I. Az ébredező élet.....	7
1. Az ember életkincsei és életterhei.....	7
2. A csecsemő, a kis receptív ember.....	10
3. Az öntudatra ébredő, tevékeny kisgyermek.....	14
4. A gyermek szellemi és erkölcsi élete 3-6 éves korig.....	17
5. Az óvoda.....	24
II. A bontakozó gyermeklélek.....	26
1. A családi kör.....	26
2. Az elemi iskola.....	32
3. Az első szentgyónás.....	35
4. A gyakori szentgyónás és szentáldozás.....	38
5. A kisgyermek lelki tartalma.....	41
Átmeneti életszakasz.....	44
1. A gyermek lelki-képe az átmeneti életszakaszban.....	44
A) fiúk lelki-képe az átmeneti életszakaszban.....	45
B) A leányok lelki-képe az átmeneti életszakaszban.....	55
2. Nevelőintézetek.....	63
A serdülőkor lelki-képe.....	68
1. Serdülőkor.....	68
A) A serdülő leány.....	69
B) A serdülő fiú.....	78
BEFEJEZÉS.....	90
1. Az élő energiaközpont.....	91

E LŐSZÓ.

A modern lélektan megismerési módszereinek eredményeiből és *nagyon sok* tapasztalatból megállapíthatók azok a törvényszerűségek, melyek a gyermek- és serdülővilág *egyetemére* vonatkoznak.

Mikor ebben a kötetben a gyermek és serdülő lélekrajzát próbáljuk adni, akkor az a célunk, hogy *tapasztalataink is alapul szolgáljanak a gyermek és serdülő – természeténél fogva – nehezen észlelhető, de bizonyos szempontból egyetemleges törvény szerint fejlődő lelki-jelenségeinek megismeréséhez.* Törekvésünk, hogy világosan felismerjük a gyermek- és serdülőlélek belső, állandó változásait és bontakozó életének megindító erőit, valamint azt is, hogy ezek az immanens erők a lélek fejlődését milyen irányban befolyásolják.

Könyvünk négy részben tárgyalja a kérdést.

Az első részben beszél az *ébredező életről*, a másodikban *a gyermek bontakozó lelkéről*, a harmadikban *az átmeneti életszakasról*, végül a negyedik részben *a serdülőkor lelki válságáról*,

Végeredményben e kötet *célja*: az olvasó elé vetíteni tudományos eredmények és tapasztalataim alapján a *gyermek- és serdülőlélek sztatikai és dinamikai képét*. Ha a gyermek- és serdülőkor lelkiéletének vizsgálatánál kapott eredményeimet a szülők, nevelők és a lelkiatyák a nevelés nehéz, de belső harmóniát adó munkájánál felhasználhatják, akkor már részben célt értünk. Ha pedig a tapasztalat reális talaján kiépíthetjük majd a gyermek- és serdülőkor egész „*paedagogia energetica*”-ját, akkor próbálkozásunk talán eredményesnek lesz mondható.

Budapest, 1932. Fehérvasárnapon.

A szerző.

BEVEZETÉS.

1. A valóságos élet.

A gyermekről azt mondja az *Egyház: szent a gyermek*. Tagore szerint pedig: „égi követ, aki megjelenésével hirdeti, hogy az *Isten* még mindig szereti az embereket”.¹ Mindkét elgondolásban a gyermek *Isten* szent küldöttje, aki a földi élet *fejlődési szakaszán keresztül* az örök élet útjait járja.

A tudomány élettani és lélektani vizsgálódás alá veti az emberi életet. Kromoszómák,² sejtek, embriónális alakulás, születés, környezet, tehetség, tudás, esztétikai, erkölcsi, szociális érzék, vallásos élet intenzitása szempontjából tanulmányozza és mindent elkövet, hogy a fejlődés törvényszerűségét, irányát, célját megismerje. Amikor azonban a *tárgyi* összetevőket vizsgálja, elmosódik előtte az *élet* ősi, intuitíve is alig megközelíthető misztikuma, mert a sok részletezés éppen az *egész végső értelméről* vonja el a figyelmet. Ha pedig az *egyén vizsgálatával* az egyes ember életét, belső tartalmát, testi-lelki dinamikáját, élményeit vizsgáljuk, akkor csak kísérleti adatok, vitatható lelki jelenségek, halmozódó eseményemlékek tömegét ismerjük meg, de az élet legmélyebb szentélyéig nem jutunk el.

Az emberi élet legalaposabb tárgyi és alanyi összetevőinek vizsgálata után is el kell ismernünk, hogy zárt és ködös marad előttünk az élet, mert az eredet és vég, anyag és erő, *indulás és az élet végső gravitációja* nem talál kielégítő tudományos magyarázatot.

Az élet kérdése a misztikum világába vezet, ahol hódolatos tisztelet lép fel bennünk. Ez a minden fölött álló, belülről jövő, az élet fönsége előtt való lelki hódolat reádöbbenés arra a szent igazságra, hogy amikor az emberi élet kérdéseit bogozzuk, *valóságos szentélyben járunk*, ahol felcsendül csodálatos melódiában a Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Sabaoth éneke. Mert az élet végtelenből ívelő, mindent átfogó és mindennél nagyobb érték. Kívülről való behatolással (kutatás, vizsgálódás, stb.-vel) teljesen ki nem meríthető és meg nem érthető. A Végtelen pozitív töltése, mint örök antipólus, állandó feszültségben tartja lelki erőinket.

Már most, ha ez a misztikum, ez a homályban álló, tiszteletet parancsoló *emberi élet lép* elénk minden egyes gyermekemberben, akkor éreznünk kell, hogy nemcsak elméleti okokból vagy tanítás miatt szükséges tisztelettel közeledünk a gyermek-lélekhez, hanem azért is, mert valóságos életszentély, *elzárt* értékeket rejtő személyiség elé kerültünk. A gyermekember *parány* – a föld tárgyi méretei szerint –, de az eget magában hordozó fönség, az élet végső értelmét tekintve.

A gyermeknek ez a hódolatos és bensőséges lelki fölértékelése olyan munkára serkent, amely nemcsak a laboratóriumok sematikus analitikai eredményét jelenti, hanem az élő világ minden szépségét, lendületét, fejlődését és gazdagságát tárja elénk.

A vitalitás világába jutunk tehát, ahol a személyiség eleven kapcsolatának szent életerejét érvényesíthetjük. Itt nemcsak a kutató *alany* és a vizsgált *tárgy áll* egymással szemben, hanem két *élő személy*, akiket az élet csodálatos és misztikus tényének: a *fejlődésnek* és a *kiteljesedésnek* vágya kapcsol össze. Ezért lesz az ilyen gondolkodású nevelő előtt életet szolgáló szent munka a nevelés, mert *szent világhoz* érkezik és szentül nyúl a bontakozó életbimbóhoz.

Res sacra puer! Szent a gyermek!

¹ V. Hugó pedig így zengi dicséretét:

„Il est si beau, l'enfant, avec son doux sourire,
Sa douce bonne foi, sa voix qui veut tout dire,
Ses pleurs vite apaisés,
Laissant errer sa vue étonnée et ravie,
Offrant de toutes parts sa jeune âme á la vie
Et sa bouche aux baisers!”

(V. Hugó: L'enfant.)

² Az öröklés sejtteni alapjának tanulmányozása során kitűnt, hogy az örökítő-anyagnak az ivadékba való juttatásánál igen fontos szerepe van a sejtnevelésnek. Az ivarsejtek érési folyamatát és a karyokinétikus sejtosztódás egyes fázisait itt nem említve, a kromoszómákról csak annyit jegyzünk meg, hogy azokat a testecskéket nevezik kromoszómáknak, amelyek a sejtmag kromatin-állományának tömörülése következtében jönnek létre. Ezek tartalmaznak az örökítő-anyagot. A csirasejtek kromoszómái viszik tehát át az örökítő-kezdeményeket ivadékról ivadékra. Lehetséges azonban, hogy a sejtnek a magon kívüli része is (plasma) igen fontos, de talán kevésbé ismert funkciót teljesít. (J. Gráf: Vererbungslehre u. Erbgesundheitspflege. München, 1930. 104. l.)

Sancta sancte tractanda! A szentet szentül érintsd!

Így lesz a valóságos élet misztikus homálya – a *gyakorlati nevelés számára* – szent parancsokat hirdető Sínai hegy.

2. A személyes életkapcsolatok felvétele.

Mivel a következőkben *a* gyermek- és *a* serdülőkorban³ élőkkel fogunk foglalkozni, azért itt a fejezet elején azt a mindenekelőtt fontos kérdést vetjük fel: vajon lehetséges-e és hogyan valósítható meg ebben az életkorban *a személyes, vitális életkapcsolat*?

A kiforrott ifjú, hajadon, vagy a kiegyensúlyozott felnőtt ember természetes közvetlenséggel veszi fel a személyes kapcsolatot, de a gyermekember vagy a serdülés időszakába kerülő fiú vagy leány ezt a lelki közösséget *tudatos* lelkiséggel nem tudja kialakítani. A nevelőnek kell tehát egyoldalúan meginduló lelki közeledésével kiváltani ezt a teljes kifejlődés szempontjából nélkülözhetetlen életfolyamatot. Ez a lelki közeledés a nevelőnél *tudatos, a gyermekembernél öntudatlan*. Az elsőben nagy a *tervszerűség, a másikkban sok az odahajlás*.

Amikor a gyermekhez közeledünk, akkor tudatosan éreznünk kell, hogy életmisztériumhoz lépünk. Lelkünk minden értékét, tudását, harmóniáját, örök célok felé való vágyakozását próbáljuk észrevétlen közvetlenséggel átkapcsolni a gyermek vagy a serdülő belső áramkörébe. Azt akarjuk tehát, hogy lelkünk tudásból, szeretetből, jóságból kiáradó ereje áthatoljon a homályos életködön és fejlesztően hason a bontakozó életközpontra. Ez tehát nem csupán a vizsgálódó szem képfelvétele, sem a megfigyelő külső jelekből megismerő, belső elváltozásokra következtető *száraz* analízise, hanem a lélek közvetlen *vitális* megfogása.

Ezt a tényt nehéz logikailag pontosan meghatározni. Nehéz analizálni, hogy miben áll ez a találkozás és miképpen oldódik fel észlelhető jelenségekre, mert *éppen az egész lélek átfogásának* tényével állunk szemben. A természet rendjében megismerhetjük az anyagot és a működő energiafajtákat. Megfigyelhetjük ezeknek összefüggését, egymásra gyakorolt hatását, átalakulását, lebontását, illetve fejlődését. De a lélekkel való közvetlen kapcsolat felvétele nem atomok, molekulák, kolloidok irányításán át megy végbe, hanem a lélek teljes készségének, teljes önátadásának megéreztetésében.

Megfigyelhetjük, hogy a szülő, a nevelő vagy a lelkiatya, amikor lelkének teljes jóakarását és szeretetét bőséges kiáradásban adja, akkor a legkisebb csecsemő is (még inkább a gyermek és a serdülő!) ösztönösen arrafelé fordítja lelkét, ahonnan a lélek-energia sugárzása éri. Innen magyarázható – a testi kapcsolat leszámításával! –, hogy a csecsemő legerősebben az anyára húzódik. Van ebben valami

³ A *gyermekkor* a fiúknál 10-12 évig, a leányoknál 8-10 évig számítjuk; ezután *átmeneti* illetve *serdülőkor*nak nevezzük a fejlődés korszakát. Ez a kötet a fiúk életét 18 éves korig, a leányok életét 16 éves határig kíséri.

A *nevelők* a következő beosztást követik: *Weszely Ödön* öt korszakot különböztet meg:

1. a csecsemőkort (az első év végéig),
2. az első gyermekkor vagy a kiseddkort a 7. évig,
3. a második gyermekkor a 7-től 13-14. évig,
4. a serdülőkort, a fiúknál 14-15., a leányoknál 13-14. éves korig,
5. az ifjúkort (adolescentia) a 14-15-től 20-24. évig. (Bevezetés a neveléstudományba. Bpest, 1923. 207. l.)

Nagy László a következő életkorokat állapítja meg:

I. életkor 0-3. évig. II. életkor 3-8. évig. III. életkor 9-12. évig. IV. életkor 13-15. évig. V. életkor a 15-16. életévek. VI. életkor a 17-20. életévek. (A szexualitás hatása az ifjak társas életének kialakulására. „A Gyermek”, 19. évf. 65. 1. 1926.)

Sikorsky öt korszakot említ:

- I. A kiseddkori lélek (a születéstől a 7. évig),
- II. A gyermekori lélek (a 7-14. évig),
- III. Az ifjúkori lélek (a 14-22. évig).
- IV. Az érett ember lelke.
- V. Az agg lelke. (Sikorsky: A gyermek lelki fejlődése. Ford.: Tas és Varsányi. Bpest, 1918. 27. 1.)

Claparède szerint:

1. Első gyermekkor fiúknál 7. évig, leányoknál 6-7. évig.
2. Második gyermekkor fiúknál 7-12. évig, leányoknál 7-10. évig.
3. Serdülőkor fiúknál 12-15. évig, leányoknál 10-13. évig.
4. Ivarérés (pubertás) fiúknál 15-16. évig, leányoknál 13-14. évig. (Gyermekpszichológia és kísérleti pedagógia. Ford.: Weszely Ödön. Bpest, 1915. 89. 1.)

ősi, bensőséges vonzás, melynek nyomán – szinte ösztönszerűen – megérzi az édesanya a gyermek minden igényét és átveszi annak primer, formában még alig kifejezett lélekrezgéseit.

Talán hasonló ez az érzés a zsenialitás *intuitív* megérzéséhez, az egybecsendülés belső hangoltságához. Van benne harmonikus megérzés, rezonancia, feloldódás. Több a pszichés vizsgálat részletező, boncoló, szerteszedő munkájánál, magasabb a test és vér biológiai kapcsolatainál. Itt a lélek találkozásával van dolgunk, amely a külső formán, a test keretein áttörve, a maga teljességében nyilatkozik meg.⁴

Ezt a vitális lelkiállapotot az a nevelő érzi meg, aki hivatásszerű magaslatra jutva, a lélek ilyen finom rezgéseinek felfogására képes.

E kötet feladata a csecsemő, a kisgyermek és a serdülő lelkiéletének megrajzolása.⁵ A csecsemőkortól indul, végigvonul az élet további folyamán és megállapodik az ifjúkornál. Részletesen akarja megismertetni azokat a lélekélményeket, lélekrezduléseket, amelyek a gyermeket és a serdülőt jellemzik. Ha *csak* megfigyelésre támaszkodnék és nem építene a *legmagasabb lélekkváradás közvetlenségére, akkor csak száraz és perifériális adatsort* foglalna össze. De ezt mi nem tartjuk elégségesnek. A mi feladatunk a gyermek és a serdülő lélekrajzát a perifériális jelenségek felhasználásával megadni. Ez pedig úgy áll a többi módszer fölött, mint a *folyton változó*, harmonikus formán keresztül megnyilatkozó *élet elevensége* a kép vagy szobor *változhatatlan*, formába merevített *mozdulatlansága* fölött. A legkevésbé sem tagadjuk, sőt a legerősebben kiaknázzuk a megfigyelő, kísérletező és egyéb módszerek eredményét, de ezeken túl is akarunk jutni és a *lélek közvetlen erejével* a teljesen feltáruló, önmagát minden gátlás nélkül adó gyermek vagy serdülő lélek világába elmélyedni.

Van-e ebben valami rendkívüli? Talán csak a fantaszták elgondolása vagy álomlátók képzeletcsapongása ez a nevelői program? Azt határozottan le lehet szögezni, hogy a nevelők elitcsapata erre tör. Az is tény, hogy az irodalom, a művészet zsenijei hasonló értékeket hordoznak magukban. Azok a nagyok, akik akár a toll erejével, akár vésővel vagy ecsettel fejezik ki könyvben, márványban, festményben gondolataikat vagy meglátásaikat, igen gyakran revelálják azokat a legmélyebb lélekerőket és lélekrezgéseket, amelyeket a lélekbúvárok, a nevelők, a lelkiatyák is jól ismernek. Belőlük az intuitív meglátás robbantja ki azt a lélekkapcsolatot, amit hosszas kutatással ismer meg a vizsgálódó elme.

Mivel ezt a tényt abszolút értékűnek tekintjük, *azért könyvünkben több helyen rámutatunk azokra a zseniális meglátásokra, amelyek a szellemvilág óriásainak műveiben megnyilatkoznak a gyermek- és serdülőkor életéről.*⁶

A nevelő tudatos, bensőséges közeledését a gyermek felé és a gyermek öntudatlan, gátlás nélküli maga-átadását tesszük meg módszerünk tengelyévé. Ennek *alapján* tárjuk fel a gyermek és a serdülők lelkivilágát.

Ezt a készséget csak az nyerheti el, aki a jerikói vak hitével kéri: „Domine, ut videam!” „Uram, tedd, hogy lássak!” (Lk 18,42.)

⁴ Trikál J.: A lélek rejtett élete. Bpest, 1931.

⁵ Koffka: Die Grundlagen der psychischen Entwicklung. Osterwieck am Harz, 1925.

Grunwald: Pädagogische Psychologie. Berlin, 1925. Az általános lelki fejlődésen kívül tárgyalja a tudomány, művészetnek, erkölcsnek és vallásnak genezisét.

Dr. Sawicki Fr.: Die vier Lebensalter. Paderborn, 1929.

⁶ Érdekes és roppant tanulságos összeállítást találunk *Bäumer* és *Droescher* művében, amely – a szerzők szerint – „Ein Archiv solcher Individual-Psychologie des Kindes soll unser Buch bieten, zusammengestellt aus den Beobachtungen derer, die in menschliches Wesen am tiefsten eingedrungen sind, die es am hellstichtigsten durchleuchtet haben: die Dichter.” Szólnak ezek a szemelvények: a gyermeklélek örömeiről, szenvedéseiről, első benyomások, öntudatra ébredés, fantázia, tehetség, vallásosság, erkölcs, kísértés, munka, barátságok, iskolai élményeiről, stb., stb. – Az értéke az, hogy rámutatnak azokra az intuitív meglátásokra, amelyeket a művészlélek tárnak elénk a gyermekről. (G. Bäumer und L. Droescher: Von der Kindesseele. Leipzig. Voigtländer Verlag. 1908.)

Festőművészeti meglátások: Sauerland: Kinderbildnisse aus fünf Jahrhunderten d. europäischen Malerei. Verlag Königstein im Taunus u. Leipzig. 1921. Des Hauses Sonnenschein. Verlag v. Hoffman. Stuttgart, 1920. (Gyűjtemény újabb festők [Zumbusch, Kaulbach, Sophie Koner, Halmi A., V. Marz, Wunsch, Schuster-Woldan és mások] gyermekportréiból. Kimeríthetetlen a gyermeki lény bája: kedvesség, finomság, édesség, okosság, ragyogó élet árad felénk ezekből a napsugaras képekből.)

I. Az ébredező élet.

Az ember életének kettős tényezője: az anyag és a lélek. Ez az alapvető életsztatika, amelyből hosszú életfeladatok megoldása után lesz harmóniába csendülő életdinamika. Bár a lélek felsőbbrendűsége konkrétum, mégis azt látjuk, hogy nem állandó és teljes képességében tevékeny, hanem a testi élet fejlettségével kapcsolatban fokozatosan ébredező és érvényesülő energiaközpont.

A következő fejezetekben a gyermek belső életében ébredező lelkiek működéséről és hatásairól lesz szó.

1. Az ember életkincsei és életterhei.

A megszületett embert az élet új hajtásának szokták mondani. „Kezdet”, mely előtt a következő évek láncolata áll; „rügyező virág”, mely a tavasz minden szépségével kecsegtet.

A valóságban azonban nem ez. A kis csecsemőt időben egymást követő eseménysorozat, vér és idegrendszeri előzmények kísérik, amelyek mindegyike bélyeget nyom az újszülöttre. Nem vagyunk a csecsemőkorban egészen új egyének, hanem elődöknek *életkincseit és életterheit hordozó emberbimbók*.⁷

Az isteni élettervben is benne élünk. Közös egységes életkomponens-csoport alakít bennünket emberré. A test és lélek kettősségének, a testi és lelki erők egyetemes, törvényszerű munkája épít az összes embertestvérhez hasonlóvá. Bár nagyvonalú egybevágásunk az emberiség egységének egy-egy sejtjévé avat, mégis a *személyiség ereje* kiemel a mindent elnyelő embertömegből és különálló, *per se sonans* egyéniséggé alakít.

Bármily nagy értéknek mondható is, hogy lény-tanilag az embercsalád széles gyűrűződéséhez tartozunk, mégis az a legnagyobb kincsünk, hogy egyéniségünk valóságánál fogva *különálló életszigetek* vagyunk. Egyrészt helyet kérünk a világban, másrészt lelkünkben hordozzuk az egész világot.

Ez a kiválóság akkor tűnik elő, ha a maga egyéniségének teljességében vizsgáljuk az élő embert. Ameddig csak részletezünk, mérlegelünk fizikai, élettani normák szerint, addig a világhoz mérten csak atomnak, sejtnek tűnik fel az ember. Mikor azonban *a lélek* normáival, a törtetések lendületével, a lélektartalom végtelenségével, a teremtő erő korlátlanosságával akarjuk az ember egyéniségét lemérni, akkor észrevesszük, hogy olyan csodálatos energiaközponttal van dolgunk, amelynek méreteiben elfér az egész világ, és amely végnélküli bontakozásával az örök élet hordozója.

Erre az igazi értékre ébredve, ezt a nagy értéket vizsgálva, valóban kincshordozónak érezzük az embert és a világ minden kincsénél értékesebbnek *érezzük*, a személyiséget. *A magunkét és a gyermekét egyaránt*, így értékeljük tehát a gyermek személyiségét is, amely abban áll, hogy a kis újszülöttet, a gyermeket, a serdülőt egyaránt olyan *különálló világnak* tekintjük, amelyhez nem gépszerű, sematikus ráhatással, hanem az egyéniség szeretetének, nagybecsülésének gondolatával kell közeledni.

A kisgyermek ezt a lappangó kiválóságot nem valami elméleti elgondolás szerint, hanem az *élet* valóságában hordozza. A legkisebb gyermeknél életcsírákban⁸ pihen ez a nagy elhivatottság; a fejlődés

⁷ Így pl. már a *nemről* is úgy vélekednek, hogy az is beletartozik az öröklés körébe. Az öröklődés a Mendel-féle törvények menetét követi: a heterozigóta (nem azonos örökítésű) férfi és a homozigóta (azonos örökítésű) nő visszakereszteződésének törvényszerűségét, amely szerint 50% férfi és ugyanannyi nő lesz az utódok sorában. (Dr. Jakob Graf: Vererbungslehre und Erbgesundheitspflege. München, 1930. 88. l.)

A nemi differenciálódás *alapját* a kromoszómákban keresik (ivari v. heterokromoszóma). (Baur-Fischer-Lenz: Menschliche Erblichkeitslehre. München, 1927. 55-58. l.)

Az újabb vizsgálatok eredményeire vonatkozólag pedig Graf a következőket közli: „Auch der Mensch zeigt nach den neuesten Untersuchungen ein Heterochromosomenpaar, dessen Glieder in der Grösse stark voneinander abweichen.” „Allerdings ist hierbei darauf hinzuweisen, dass die Befunde über die Chromosomen des Menschen erst in den letzten Jahren als Einzelergebnisse bekannt wurden, so dass wir infolge der schwierigen Chromosomenverhältnisse *bei dem Menschen noch nicht von feststehenden Tatsachen reden dürfen.*” (I. m. 87. l.)

⁸ *Galion* volt az első, aki az örökítő-anyagot kutatta. A német bűvárok közül *Naegeli* ezt az egyéntől különállónak ismerte fel (Idioplasm, Keimplasma, Erbplasma). *Weismann* az idioplazmát a test sejtjeitől (Soma) élesen elkülöníti. A sejtek differenciálódnak, de egy részük differenciálatlan állapotban marad, amelyek a csírasejtek, így alkotnak ezek folytonosságot. (Weismann: Die Kontinuität des Keimplasmas.) Az örökítő plazmát tehát nem a testsejtek képezik, hanem megfordítva. (Dr. H. W. Siemens: Grundzüge der Vererbungslehre, der

korszakában megfelelő körülmények között azután kibontakozik a sok nemes tehetség. Az egyén belső élete készségekkel, tehetségekkel telített.⁹ A művészi érzék, az erkölcsi készség, a szociális érzés, a vallásos tropizmus élettalentumként pihennek a gyermekememben. *Egyikben több, másokban kevesebb*, de mindegyikben az élet mértékéhez képest elégséges. Ebben a talentumhordozásban szerepe van az ősök múltjának, mert a faj¹⁰ és egyedi kiválóságok¹¹ igen sok tekintetben az öröklés törvénye alá esnek. A *talentum kamatoztatása* azonban már teljesen az ember egyéni munkája. A készségek rejtett módon már bennünk vannak, de a felhasználás és kidolgozás saját feladatunk. Ezért van az, hogy vannak élő temető, ahol elpihennek a soha fel nem támasztott és ki nem fejlesztett tehetségek.

A sok életkincs mellett azonban számolni kell az *életterhekkel* is. Sajnos, de igaz, hogy nemcsak tehetségeket, hanem terheltségeket is hoz magával az újszülött gyermek. Van ezek között igen sok *testi*, sok *szellemi* és később *környezeti* tehertétel, amely egész életén át kísérheti az embert.

A testi öröklés törvénye szerint ugyan a természet nem tűri a *korcsfajtát*, de az *egyed* hordozza őseinek öröklött, sőt sok esetben szerzett testi hibáit is. Az idegrendszer zavarait,¹² a tuberkulózist,¹³ a vérbajt és még egyéb betegségekre való *hajlamot* is öröklhetik az utódok. Olyan súlyos tehertételek ezek, amelyek erősen gátolják és helytelen irányba tolhatják el a gyermek életét.

A *lelki élet* szempontjából is igen sok terheltséggel kell számolnunk.¹⁴

Rassenhygiene u. der Bevölkerungs-politik. München, 1926. 9-12. l.)

⁹ *Intuitív zsenialitással rajzolja ezt Maeterlinck*, aki mély poézissal írja, hogy minden *megszületendő gyermeknek* el kell valamit előre készítenie, amit majd születésekor ajándékképpen magával hoz a „Földre”. Nagy gondolatokat, hősi készségeket, tehetséget, emelkedett érzéseket, stb.-t, „de valamit muszáj nekik vinni a Földre; tilos üres kézzel kimenni...” (Maeterlinck: A kék madár. IV. felv. 7. kép. „A Jövő Birodalma.”)

¹⁰ Az öröklés törvénye szerint *a tiszta fajt keresi* a természet. (Az öröklés menete lehet *domináns* vagy *recesszív*. Lásd: az első Mendel-féle törvényt, amely szerint a széthasadási szabály a) *intermedier öröklés*, Correns-féle Zea-típus, ahol az arányszám 1: 2: 1, b) *öröklés teljes dominanciával* Mendel-féle Pisum-típus, ahol az arányszám 3:1. Ez pedig a maga egészében azt jelenti, hogy ilyen arányban ütnek vissza a korcsok a tiszta fajra. Van nemhez kötött és a nem által meghatározott öröklés is. Innét van az, hogy pl. külsőleg teljesen ép, de recesszív az anomáliát vagy betegséget magában hordozó egyén gyermekein kiüt a recesszív öröklésmentet felmutató betegség vagy anomália.) A fajok pedig testi kiválóságokat hordoznak. Ezek tehát az egyedekben is érvényesülnek. (Méhely, Lenz, Baur, Fischer, Günther.) – *A lelki tehetségek öröklése tényekkel* szinte igazolható (művészi érzék, pl. Bach-család), de az átszarmazás módját illetően – egyes biológusok szerint – a testi determináltságban kellene keresni az alapot. (Ribot, Lenz, Baur, Fischer, Méhely, Günther.) Beszélnek *lelki tehetségek* örökléséről, de az alapot nem tudják megállapítani.

Lásd: Dr. H. F. K. Günther: Rassenkunde des deutschen Volkes, 8. Aufl. München, 1925.

Méhely: Az okszerű népesedéspolitikai élettudományi alapja. Bpest, 1927. – U. a.: Állítsunk fel magyar fajbiológiai intézetet. Bpest, 1927.

¹¹ Ribot: L'hérédité. Paris, 1894.

¹² Gockler: Átöröklés és nevelés. Bpest, 1928.

Gráf – régebbi álláspontokkal szemben – egyenesen azt állítja, hogy „von Erbsyphilis, wie die *falsche* Ausdruck lautet, kann also gar nicht die Rede sein”. (I. m. 169. l.) – A gyermekre nézve azonban – sajnos – egészen mindegy, hogy „vererbe” vagy „angeborene” a súlyos teher! Ugyanez áll a tbc.-re is!

¹³ *Bunge* kimutatta, hogy az apa alkoholfogyasztásával egyenes arányban áll a gyermekek *tuberkulózisának gyakorisága*. Az alkohol, mint gyengítő, a *megbetegedést elősegítő* momentum szerepel.

Bunge szerint a nem szokványos, mérsékelt ivók gyermekei 6,4%-ban, szokványos, mérsékelt ivók gyermekei 9,4%-ban, szokványos, mértéktelen ivók gyermekei 17,1%-ban, megrögzött iszásokok (potatorok) gyermekei 24,2%-ban tuberkulotikusok.” (Dr. Szél Tivadar: Egészségügyi statisztika. Bpest, 1930. 214. l.)

Méhely szerint a nő nikotínélvezésének káros hatása föltétlenül mutatkozik igazi kötelességénél, az anyaságnál.

¹⁴ Kretschmer: Körperbau und Charakter. Berlin, 1926. 6. Aufl.

„A gyöngelméjűség, illetve a gyöngé tehetség által jelzett, egymástól csak fokozatban eltérő pszichikai körülmények igen különböző alapbetegségeknek lehet a következménye. Kb. egyharmadukban külső körülmények (a szülők alkoholizmusa, vérbaja, stb.) játszhatnak szerepet, míg kétharmaduk *Coddard* (G.: The Kallikak Family. A Study in the heredity of Feeble Mindedness. New York, 1912.) vizsgálatai szerint öröklékeny. ő a híres Kallikak – a társadalom kívül álló, ú. n. aszociális – csavargó és bűnöző nemzetségben úgy találta, hogy a gyöngelméjűek között 40 házasságból származott 222 gyermekből 220 volt gyöngelméjű s csak 2 látszólag egészséges, míg a gyöngelméjűek és normálisak házasságából kb. felerészben gyöngelméjű gyermekek születtek. A gyöngé elme, illetve gyöngé tehetség származását 5 nemzedéksoron keresztül is követhette.” (Maian: A gyermekáldás jelentősége a fajok életében. „A Cél” XVII. évf. 1927.)

Dr. J. Lange: Verbrechen als Schicksal. Leipzig, 1929. Számos bűnöző ikertestvérpár életrajzi adataiból és

Az értelmi élet szoros kapcsolatot tár fel – bizonyos fokig korrelációban van – a test szerkezetével és belső szekréciós működésével.¹⁵ Ezeknek nagy része az öröklés törvénye alá esik.¹⁶ Ilyen körülmények között azzal a ténnyel is számolnunk kell, hogy a szellemi élet megindulása, alakulása, elfejlődése, illetőleg kifejlődése az elődök testi életével is szoros kapcsolatban van.

Ugyancsak ezt a tényt kell leszögezni az erkölcsi életet illetően is.

A környezet erkölcsi nívója, kevésbé tiszta vagy tisztább erkölcsi életformája az egyén morális életszínezetét is befolyásolja és az alacsonyabb vagy magasabb *erkölcsi nívó* könnyebb vagy nehezebb elérését teszi lehetővé. Ez nem azt jelenti, hogy a milieu *döntően irányító*, hanem azt, hogy a belső küzdelmek dinamikája erősebb vagy gyengébb. Az ember értékelésében – a katolikus világnézet szerint – nemcsak a tettek számítanak, hanem a szándék, az erőfeszítés nagysága, a rossz elleni küzdés intenzitása is, bár a hétköznapi megbíráásban csak a külső cselekedetek szerint mondják ki az ítéletet. A belső életszentély olyankor tűnik csak elő, amikor a szándékok és elhatározások világába ereszkedünk. Az erkölcsi élet irányítása tehát kezünkben marad, de az öröklött adottságok és abnormitások, mint tényezők szerepe, tudományosan igazolt.¹⁷ Az iszákosság és a nemi élet terén elkövetett visszaélések oly határozottan éreztetik hatásukat, hogy egyenesen levezethető és igazolható a beteges szülők bűnöző utódain.¹⁸

De a belső tényezők mellett aktív hatásúak a körülmények, a *környezet is*. Aki teljesen elhanyagolt, tisztán anyagias, durva, szellemtelen környezetben születik, abban nem aktiválódnak a lélek te-

bűn-lajstromából (melyek megdöbbentően hasonlóak) *hozza* le az eredményt, hogy a gonosztevők, magukkal hozott adottságuknál, öröklött tulajdonságaiknál fogva követik el (szinte kényszerszerűen) bűnös tetteiket. A milieu és egyforma nevelés hatásairól sem feledkezve meg, nem annyira büntetés, mint javító- és gyógyító-intézet kellene számukra. Négy csoportot különböztet meg: 1. eineiige konkordanten Paare; 2. eineiige diskordanten Paare; 3. zweieiige konkordanten Paare; 4. zweieiige diskordanten Paare.

A bűnözésre való hajlam öröklődésére vonatkozólag a Zero-családfát említjük meg. Ez utóbbinál természetesen a kipattantó momentumok (közvetlen milieu, társadalmi kivettség, stb.) sohasem hagyandók figyelmen kívül. (J. Graf i. m. 174. l.)

¹⁵ Weil: Innere Sekretion. Berlin, 1922.

¹⁶ Lásd: A bontakozó élet. I. k. 132. l.

A beteges örökítő tényezők öröklődésük tekintetében ugyanazt a törvényszerűséget mutatják, mint a normálisak, mégpedig: „Krankhafte erbliche Zustände sind meist durch einzelne Erbanlagen (monomer), normale Eigenschaften durch viele (polymer) bedingt”. (Baur-Fischer-Lenz: Menschliche Erblichkeitslehre. München, 1927. 177. l.)

¹⁷ Kissé túlzottan beszélnek erről a biológusok, midőn így írnak:

„Denn alle wichtigsten Eigenschaften erhält man bereits mit in die Wiege; die Erziehung vermag, wie Nietzsche einmal sagte, kaum mehr, als über die Erbanlagen zu tauschen.” (Siemens i. m. 63. l.)

¹⁸ A kriminalitással foglalkozók még erősebben állítják, hogy a bűnöző gyermek a bűnrehabilitációval születik.

Lombroso: Neue Verbrecherstudien. Halle a. S. 1907.

K. *Birnbaum* viszont így ír (Kriminalpsychopathologie und psychobiolog. Verbrecherkunde. Berlin, 1931.): „Überhaupt lassen sich aus dem Bestehen der Kriminalität bei Eltern und Kinder keinesfalls ohne weiteres weitreichende erbgenetische Schlüsse ziehen, da sie bei der einen Gruppe Anlage, bei der andern milieubedingt sein kann.”

„Die Biologie des Verbrechens ist keinesfalls eine ausreichende, ja in vieler Hinsicht überhaupt keine eigentliche Verbrecherkunde. Denn selbst ein noch so tiefes Eindringen in die körperliche Grundlagen, in die biologische Zusammensetzung und in die leiblichen Funktionseigenheiten der kriminellen Persönlichkeit, ein noch so erschöpfender Einblick in ihre körperlichen Hauptträger: die Nerven-innersekretorische Sphäre bietet immer noch nicht das, worauf es für die Erkenntnis des Verbrechers vor allem doch ankommt: eine Einsicht in die seelische Verfassung, die dem Täter eigen ist, in die seelischen Vorgänge, die als Motivationsbewegungen dem Delikt zugrunde liegen, in die psychische Neigungen und Tendenzen, die dem Verbrecher das Gepräge geben.” (Birnbaum i. m. 208. l.)

A statisztika szerint a bűnözők utódai is hajlanak erre. Azért akar az „eugenika” testi-lelki erős nemzedéket produkálni. (Az „eugenika” – fajegészségtan. Megalapítója: *Galton*. Kutatja a faj és család örökléstanát és az egy- és kétetéjű ikreknél fellépő örökléstanai törvényszerűségeket s ezekből vonja le következtetéseit a faj nemesítésére.)

Dr. F. Lenz: Menschliche Auslese und Rassenhygiene (Eugenik) 3., verm. u. verbess. Aufl. München, 1931.

L. Darwin: Was ist Eugenik? Berlin.

P. Mudkermann S. J.: Kind u. Volk. 4. Aufl. Freiburg i. Br. 1921.

hetségei és jó készségei. Az emberi élet lényeges adata, hogy minden kialakuláshoz kívülről jövő indító hatásokra is szüksége van. Ahol elmarad az élesztgetés, gyámolítás, ápolgatás, segítség, ott magától nem, vagy későn és nehezen bontakozik ki a belső érték. A tanulási készség: hajlam. A tudás: eredmény. A rendszeres képzés: a tehetség kifejlesztése. A művészi munka: alkotás. Azt nem lehet letagadni, hogy itt-ott váratlanul, szinte „in statu nascendi” feltűnik egyik-másik tehetség, de az is bizonyos, hogy *szakszerű kifejlesztés nélkül* rendszeren diszharmonikus egyéniséggel jelennek meg ezek a lélektalentumok,

A születés körülményei, a család nívója pedig egészen kívülünk fekvő tényező. Nem tőlünk függ, hogy ennek mennyi terhét vállaljuk. Mindent úgy kell vennünk, ahogyan kaptuk és számba kell vennünk a reánk vonatkozó terhek mindegyikét.¹⁹

Aki vizsgálat tárgyává teszi a fejlődő gyermek-életet, az sok megfigyelés után induktíve is arra a következtetésre jut, hogy a sok jó vagy rossz irányú ráhatás lényeges eltérést eredményez. A jó adottságokkal felruházott embert nehezen lehet kilendítem egyenes életvonaláról, a szétesett, szétfolyó egyéniséget pedig alig lehet összefogni. A próbálkozások sikertelensége a gyökérzetben rejlő hibákra enged következtetni.

Ha tagadnók is az öröklés tudományosan igazoltnak vehető tételét, akkor is rákényszerítené a közvetlen tapasztalat, hogy az emberi élet nem egymástól független események sorozata, hanem az általános és egyéni adottságokból sarjadzó és a jövőt illetőleg tudatosan irányítható *fejlődés-komplexum*.

Az újszülött tehát úgy köszönt be, mint életkincsek és életterhek²⁰ hordozója. Ezek mennyiségének és minőségének megállapítása: a szülő, illetve a nevelő kötelessége. Nemcsak *azért*, hogy pontosan ismert életképet tudjunk magunknak a gyermekről alkotni, hanem *azért* is, hogy a nevelés életet alakító munkájában a *tényleges adatokhoz* tudjunk alkalmazkodni.²¹

Az új életre köszöntő gyermek kifejlődésének és életszolgálatának szent feladata elé kerül. Ebben a nagy munkában később annyit kell elvégeznie, amennyit speciális értékei maximálisan kívánnak tőle. Az ember azért egyed, mert a másik egyéntől eltérő készségeket, tehetséget hordoz magában és mert *egyénenként változó a fejlődés dinamikája* is.²²

Tehát visszajutottunk kiinduló gondolatunkhoz: az egyén születés utáni élete nagyrészt attól függ, hogy *milyen életkincseket és milyen életterheket hozott magával az újszülött ember*.

2. A csecsemő, a kis receptív ember.

Az élő világ egyetemes törvénye: törekvés az anyagok, az energiák szintézisére. Az *anyag* nem alaktalan anarchia, hanem rendszerbe szorított és a fejlődés törvénye alá rendelt energiák megjelenési formája. Szerves és szervetlen anyagok alkotják földünk „talaját” is, amely táplálékot, vizet és oldott

¹⁹ Ezért fontos (amint az I. és II. kötetben hangsúlyoztuk) a környezet tanulmányozása, mert *Kt* igen sok ismeretlen tényezőre figyelmeztet bennünket.

²⁰ „Nevezetesen *Lengrain* idevonatkozó adatai is, melyek 215 *iszákos család* 819 gyermekének életsorsát vizsgálják. E gyermekek közül volt:

kora- vagy halvaszülött	6,5%
korán meghalt	15,0%
igen gyenge, habitus phtisicusu vagy egyenesen gümőkóros	11,2%
gyermekkori görcsökben szenvedő	21,2%
degenerált (idióta, imbecillis, stb.)	39,5%
morálisan perverz	7,6%
epilepsziás és hisztériás	16,1%
elmebeteg	17,8%

Az összes leszámazottak közül 24,2%, a *túlélők* közül meg 30,8% lett *apjához hasonlóan iszákos*. Ennél szomorúbb képet az alkoholnak az utódokra való hatásáról aligha lehet festeni.” (Dr. Szél Tivadar: Egészségügyi statisztika. Bpest, 1930. 214. l.)

Figyelembe veendő a *százalék* értékénél, hogy ugyanaz a gyermek két, esetleg három betegségben is szenvedhetett. (A szerző.)

²¹ G. Just: Vererbung u. Erziehung. Berlin.

²² A bontakozó élet. I. kötet 167-179. l.

anorganikus sókat szállít ozmózis útján a növénynek, A növény életműködése közben az atmoszférának oxigént ad le és széndioxidot vesz fel, amely részben az állatvilág anyagcsereterméke.

A légkör és éghajlat különfelesége tehát befolyásolja az állat- és a növényvilág belső összetételét, színét, alakját, nagyságát. Pl.: a hideg és meleg változása az állatvilág szőrzetét alakítja. A *védekezés* megkönnyítésére a nád színéhez simítja a nádi madarak tollazatát (mimikri). Mindenütt azt látjuk tehát, hogy a törvényszerű kapcsolatok, *korrelációk*, az élettelen és élő világban következetesen érvényesülő elváltozásokat létesítenek.

A természettudósok röviden így szögeznek le ezt a tényt: *a természet immanens törvényt hordoz magában az alakulásra*. Van készség benne a befogadásra és változatok, típusok kitermelésére.²³

Ez a törvény azonban nemcsak a „nagy természet”-re, hanem bizonyos korlátozással a „kis természet”-re, az *emberre* is vonatkozik. Az ember nem befejezett, lezárt egész, benne különféle készség helyzeti energiaként foglal helyet; ezek a rendkívül finom erőquantumok a környezet minden hatására reagálnak és akár tudatosan, akár reflex-szerűen, de *az élet számára* a benyomásokat értékesítik. A külső behatások egyrészt az alvó készségeket aktiválják, másrészt újabb élményekkel telítik az egyén lelkét.

A nagy természetben minden változást a törvények sokszor értelmetlennek látszó szükségszerűsége hozza létre. A nevelésben éppen az a legfőbb, hogy a tudat alatt pihenő erők leleplezésével *tudatos és helyes irányú erőérvényesülést indítunk útnak*.

A csecsemő fejlődésében – a tudatra ébredésig is – tekintélyes alakulás megy végbe. Hat reá a *külső világ* és ez a sok külső hatás fokozatosan alakítja a *belső világot*.²⁴

A csecsemő még messze van attól a fejlődési foktól, amelyben a világot és önmagát ketté tudná választani. Az „én” és a „világ” megkülönböztetése a szellemi élet magas fejlettségét tételezi fel. Ugyancsak nem tud számot adni azokról a benyomásokról, amelyek bontakozó életét érik. De ez nem jelenti azt, hogy távol áll a kívülről ható tényezők befolyásától. A világban van és a világ igen sok mozdulata átrezeg élete húrjain. „Nincs mozgás – mondja *Flammarion* –, mely az egész világra hatást ne gyakorolna.” Nincs olyan történés, legyen az „érgengés vagy patakcsobogás”, mely az érzés csodálatos útján át a lélek rejtett és még öntudatlan szentélyéig ne hatolna.

a) *A csecsemő életének első megrezdülését is az akció és reakció törvénye jellemzi.*

A születés percétől kezdve *jelekkel* (mozgás, sírás) jelzi, ha éhség, szomjúság érzete lép fel benne. Ha pedig bánatalom, fájdalom, baj éri, akkor ugyancsak hasonló nyugtalansággal, esetleg tehetetlen bágyadsággal érzékelteti szenvedését.

A csecsemő életmozgásainak legtöbbször a szervezet fejlődésének szolgálatával kapcsolatos. Ez a működés ösztönös, mely külső jelekben mutatkozik és végül belső, pszichés változásokat is eredményez.

A táplálkozás, mint minden élő organizmusnak, elemi szükséglete a gyermeknek is. A hideg és meleggel szemben való érzékenysége is természetes jelenség. A kisgyermek ezeknek az életszükségleteknek kielégítését sürgeti. A kielégítés feltétlenül szolgálja a testet, de a *kielégítési mód* befolyást gyakorolhat az egész jövő erkölcsi-életére is. A kisgyermekben – tudat alatt – azt a szokást fejleszti ki, hogy minden igény a jelentkezés pillanatában kielégítendő.²⁵

²³ Ez az immanencia nem foglalja magában annak a bölcséleti, sőt teológiai kérdésnek eldöntését: *honnan a tényleges törvényszerűség?* Ez már *világnézeti* kérdés!

²⁴ Ha a gyermekkel nem foglalkoznak, ha a külvilág nem juthat be *hozzá*, *üres* marad a belső; fény, gondolat, érzés, semmi sem él benne. De a lélek ott szunnyad a legelvadultabb és legelhanyagoltabb ember mélyén is. Szeretettel, odaadó tanítással föl lehet (és föl kell) éleszteni azt, mint ennek az elvadult, vak leánynak a lelke csodálatos szépségében virágzott ki a „charité” érintése alatt. Érdekesen írja le *Gide* a lélek első ébredését ebben az eltompuult lényben. Ez az első megmozdulás nem az értelem kifejezése, hanem a szeretet mosolya volt (A. Gide: *La symphonie pastorale*. Paris. Gallimard. 1928.)

Kenyeres szerint: „Már az élet kezdetén jelentkeznek a gyermekben a *közérzelem*, vagyis annak az érzése, hogy másokkal közös életet él és nincs egyedül. Ennek első jele a *mosoly*, melynek nyilvánulása fontos fejlődési szakasz kezdete a gyermek fejlődésében. A mosoly sajátosan emberi tulajdonság; az embert a többi lényektől megkülönbözteti.” („Kisdednevelés”. 1925. 36. 1.)

Elkényeztetett csecsemő zsarnokoskodása és egy tanácstalan fiatal anya küzdelmeit írja meg B. *Björnson*: *Flagge über Stadt und Hafen* című művében.

²⁵ Ez a belső meggyőződés a gyermek *tapasztalatából* származik. A gyermekek egész seregét figyeltem meg ebből a szempontból. Nagyon előkelő családok gyermekei követelődzők, élvhajászók voltak. A családi körülmé-

A táplálkozásban keresztülvitt *szabályosság* már a kicsi korban olyan beidegződést teremt, amely a későbbi életben igen jó akaratnevelő *eszközzé válik*. Lelki keménység verődik ki azon a gyermekén, akit kezdettől fogva bölcs anyai szigor nevel.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a szükséges táplálék és gondozás elvonása mellett is ugyanolyan fizikai fejlődést tudunk felmutatni. Mert ahol az orvosilag előírt táplálkozás elmarad, vagy ahol a leelemibb gondozás hiányzik, ott a szellemi élet fejletlensége is észlelhető. A Pesti Fehérkereszt Kórházban a csecsemők tanulmányozása közben találtam egy 14 hónapos kiéhezett gyermeket, kinek élete állati, mohó, étel utáni kapkodás reflex-sorozata volt. Édesanyja éhezette, kizárólag teával táplálta, hogy mielőbb természetes halállal haljon meg. A Gyermekvédő Liga gondjaiba vett gyermekeinek kihelyezett csoportja és a patronage egybevetett statisztikája érdekesen igazolja, hogy az elhanyagoltság milyen erkölcsi lazaságot okoz a gyermeknél. Igaz ugyan, hogy a születés és a környezet is befolyásolja őket, de végeredményben a teljes elhanyagoltság sietteti életük összeomlását. Az erkölcsileg laza gyermek életében sokszor ráakadunk azokra a bűnös gondatlanság vagy tudatlanság következtében alkalmazott „*házi szerekre*” (mák, bor, pálinka vagy dédelgető veregetés), amelyek károsan befolyásolták a fejlődő életet. Az elsők a kevésbé intelligens néprétegnél észlelhetők, az utóbbit az előkelőbb szülők is „*alkalmazzák*”. Mindegyik elcsendesíti a gyermeket, de csak a nevelő veszi észre, hogy felébreszti az alsóbbrendű ösztönöket.²⁶

Az természetes, hogy az életösztön leelemibb ereje gépszerű következetességgel kiváltja a csecsemő megrezdüléseit. Itt az akciót például az éhség indítja, a csecsemő mozdulása, sírása a reakció. Érdekes megfigyelni azt is, hogy a kielégített gyermek elpihen, mert a szorgalmasan dolgozó szervezet önmagával van elfoglalva. De akár hogyan *nézzük* is ezt az összefonódó életfunkciót, mindig reá kell eszmélni arra a bölcséleti tényre, hogy itt is az akció és reakció ismert törvényével van dolgunk.

Ehhez tartozik még az a sok működés, amely az érzékszervek elemi munkájával kapcsolatos.²⁷ Az utak az érzékszerveken keresztül nyitva állnak. A szem felfogja a környező dolgokat. Bár nem tud még különbséget tenni a közelség és távolság között, mégis mozgásra, bámészkodó figyelésre serkenti a kis babát.²⁸ A csecsemő a fény hatása alatt kitarja kacsóit, hogy megfogja és magához ölelje a csillogó holdat. – Ugyanígy viselkedik a hanggal szemben is. Ha nem is tudatos a hangrezgés felfogása, mégis megrezdül a zajra s odafordítja fejét, ahonnan a hangot eredezteti. Először össze-vissza keresi, majd később a térben is megtalálja a hangok forrását. A fül nyitott kapu, amelyen behatolnak a hanghullámok, amelyeket a későbbi korban értelmesebben magyaráz a lélek. Az utak járhatók, de az értelem még nem fogja egybe a változatos hang- és fényhullámokat és nem szövi egész, egységes gondolattá. Hiányzik még az anyagi elemtől való elvonás és a kiemelkedő jegyeket összefogó *fogalomalkotás*. De a szellemi élet tárházában már gyülekeznek az *élmények*, amelyek a későbbi élet folyamán érvényesíteni fogják hatásukat.²⁹

nyek megfigyelése arra a meggyőződésre vezetett, hogy a legkisebb korban történt a hiba. A minden igényt kielégítő nevelés elkényeztette a gyermeket. Aki nem figyel – okokat kutató szemmel – a kisgyermek életét, az soha sem tudja megérteni, hogy a kisfiúk vagy leánykák miért durvák, követelődzők szüleikkel és a cselédséggel szemben már 4-7 éves korban. Csodálkozva kérde: hogyan lehetséges az, hogy ilyen előkelő gyermek és mégis ilyen faragatlan? A felelet egyszerű: a legkisebb korban a sok „*elnézés*” fejleszti ki a gyermek lelkében ezeket a káros szokásokat.

²⁶ Találtam sok olyan gyermeket is, aki mások vagy saját fülcimpáit fogdosva szopogató mozgásokat végzett, vagy édesanyja emlőjével játszott. Sokszor a meggondolatlan szülő vagy szülőhelyettes adta meg reá az alkalmat. Mindezt azért, hogy a gyermek aludjék. Vajon gondolt-e arra a szülő, hogy az elaltatott gyermekben már ébredett az ösztönös ember.

²⁷ ¹ Az érzékszervek közül a *szem jut először szerephez*. Már a születés utáni *második napon* észlelhető, hogy – bár homályosan, de észrevehetően – felveszi a benyomásokat Pár *nap múlva* – általában az *ötödiken* – határozottan odafordul a fényforrás felé, sőt fordulatai, szempilla mozgásai is összefüggést mutatnak a fényhatásokkal.

Távolság és közelség érzete csak lassan tágul. Az *első és második hónapban* alig tolódik el az egy méterig, majd fokozatosan fejlődik a távolságok megérezése. Ebben azután nagy segítségére van: a mozgó tárgy.

A színek észlelése a negyedik-ötödik naptól kezdődik. Az élénk színre (piros) hamarosan reagál.

A hallás érzéke szintén fokozatos fejlődést mutat. A nagy és feltűnő zajra a születés után hamarosan reagál, de a *szó igazi értelmében vett hallás körülbelül a harmadik hónapban veszi kezdetét*. A beszéd ütemes voltát a hetedik hónaptól értékeli. Mozgása, odahajlása mutatja, hogy észrevette, hogy hozzá közelednek.

²⁸ Cramausse E.: Le premier eveil intellectuel de l'enfant. 2. Ed. Paris, 1911. Alcan.

²⁹ A pszichoanalízis már ezekkel a legmélyebben fekvő élményekkel is számol. Azért mondja magáról, hogy útjárása: *mélységkutatás*. (Dr. S. Freud: Über Psychoanalyse. Leipzig u. Wien, 1910.)

A csecsemő életének egyik fontos része *a tudaton kívül eső szervezeti fejlődés is*, de minket most az foglalkoztat, hogyan és miképpen halmozódnak a tudat alatt azok a *látszólag* átfutó benyomások, melyek mindennapi életében érik a csecsemőt. Mert a csecsemőkorban felhalmozódó élménytömeg telíti a lélek *tudattalan* rétegét. Azért a nevelést illetően rendkívül fontos tényező az ébredező életszakaszban szerzett élmények sorozata.

b) Az életfunkciók legelemibb foka a benyomás és visszahatás. Ebben a korban nehéz még a szellemiség csiráját felfedezni. Legfeljebb azt lehet állítani, hogy már itt is a lélek kitárulásával, a benyomások befogadására készséges élethajlammal, a test és a lélek együttes működésével kell számolnunk. *A szellemi funkciók azonban – bár elemi fokon – már a fejlődés első stádiumában is feltalálhatók.* A csecsemő él ugyan, de a lélek felfogó és jellemző ereje *nehezen* észlelhető. Méltán mondja róluk a bölcselő, hogy „a lélek még nem barátkozott meg a külvilággal.”³⁰ Az átvitt értelmű kijelentés azt akarja mondani, hogy a csecsemő érzékszervei még nem alkalmas eszközök a lélek munkásságára.

A francia és német nevelők a tudományos könyvek egész sorozatában³¹ foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy mennyire érzékeny felfogó-készülék a csecsemő. Egyes pszichiáterek azt vizsgálják, hogyan bontakozik ki a gyermek *értelmi* és *erkölcsi* (sic!) érzéke a bölcsőtől hároméves korig. Nem szabad megijedni ettől a gondolattól. Az is téves ítélet volna, ha túlzó, elfogult vagy szörszálhasogató embereknek minősítenénk ezeket a komoly megfigyelőket.

Perez pl. saját gyermekeinek minden mozdulatát figyelte és az összes számbavehető behatást és visszahatást lejegyezte és így próbálta megállapítani a csecsemő lelki tevékenységét. Ő is megállapítja, hogy ez a működés a legtöbb esetben reflexszerű. Tudjuk, hogy a felnőttkorban is akkor folyik le könnyen valamely akció, ha reflexszerű kirobbanással történik. Például akiben azonnal fellép a részvét érzése, az lelki örömmel, szinte reflex-szerűen cselekszi a jót és segíti *a* szegényt. Ez a könnyedség azonban akkor fejlődik ki, ha már a legkisebb korban helyeztük el a lélekben.³²

Ismertettük már, hogy a legkisebb kor élményhalmaza hatással lehet a jövő élet kialakulására. Mi ugyan nem valljuk és semmiképpen sem akarjuk egyetemlegesen a csecsemőkorra is kiterjeszteni az *abszolút trauma* elméletet,³³ de azt el kell ismerni, hogy ebben a korban a tudattalanban felhalmozódó élmények hatásával számolni kell. Inkább azt akarjuk elérni, hogy ez a megállapítás intő jellegű legyen a szülők számára, hogy a behatások *tárgyi és minőségi* kiválasztására nagy súlyt helyezzenek.

A benyomások *tárgyi* jellegét lehetőleg *a tudatos és tervszerű, orvosilag ajánlott táplálás és gondozás, szellemileg pedig a fokozatos tehetség- és készség-szolgálat szabályozza.* A csecsemő igényei-

³⁰ Erdey F.: A filozófia bölcsőjénél. Kath. Szemle. 1930. július, 580. l.

³¹ K. Bühler: Die geistige Entwicklung des Kindes. Jena, 1924.

Ch. Bühler: Der Sechsjährige in psych. Beleuchtung. In: Handbuch f. d. Anfangsunterricht. Wien, 1926.

S. Freud: Über infantile Sexualtheorien. In: „Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre”.

P. Krause: Entwicklung eines Kindes von der Geburt bis zum Eintritt in die Schule. Leipzig, 1914.

C. Stern és W. Stern igen sok műve.

E. Claparède: Psychologie de l'enfant et péd. exp. Genf. 1916.

E. Cramausel: Le premier éveil int. de l'enfant. Paris, 1911.

A. Descoedres: Le développement de l'enfant de deux a sept ans. Paris, 1921.

B. Perez: La psychologie de l'enfant. 1902. Továbbá Perez több idézett műve.

T. Jonckheere: La péd. exp. au jardin d'enfants. Paris, 1929.

M. W. Shinn: Notes on the development of a child. Berkeley, 1909.

A csecsemő életét biológiai fejlődésében és pszichológiáját pszichoanalitikai álláspontból tárgyalja: Bernfeld: Psychologie des Säuglings. Wien, 1925.

Koffka: Die Grundlagen der psychischen Entwicklung. Osterwieck am Harz, 1925.

Grunwald: Pädagogische Psychologie. Berlin, 1925. Az általános lelki-fejlődésen kívül tárgyalja a tudománynak, a művészetnek, erkölcsnek és vallásnak genesisét.

Az *irodalmi* szépségnek teljességével rajzolja ezt a kort *R. Rolland*, aki a csecsemő lényét, álomszerű életét, amelyben még minden ködszerűen egybefolyik, a tudat lassú ébredését és létrejöttét adja mesteri módon. (R. Rolland: Jean-Christophe. Paris, Ollendorff, 1921. I. L'aube.)

Érdekes *irodalmi gyűjteményi* közölnek Baumer és Droscher, akik a nagy írók műveiből vagy élményeiből állítják össze a gyermeklélek vonásait. (G. Bäumer-L. Droscher: Von der Kinderseele. Leipzig, 1908.)

³² Gaupp a csecsemő életjelenségeit (lelkiéletére gondolva!) így összegezi: a) einfache Reflexbetvegungen, b) untvillkürliche, ererbte u. angeborene Instinktbewegungen, c) Bewegungen aus unbekannter Ursache, d) Ausdmcksbeivegungen. (R. Gaupp: Psych. des Kindes. Leipzig, 1928. 33-42. l.)

³³ Lásd: A bontakozó élet. II. kötet 102. l.

nek megfelelő benyomásokat kapjon és azok legyenek *a helyes élettevékenységet kiváltó* tényezők.

A minőséget tekintve pedig arra kell ügyelni, hogy a behatás mindig úgy történjék, hogy *a meglévő tehetségeket ébresztgesse és a fejlődő lelkiségnek káros emlékeit ne fokozza.*

A csecsemő életét ugyanis az telíti bűnökre képesítő, helytelen élményekkel,³⁴ aki a kis gyermek befogadó lelki-készségeit kevésre becsülve, vagy a kezelés durva módjától nem irtózva, *erős inzultusoknak* teszi ki a gyermeket.

Csak arra a könnyen ellenőrizhető példára hivatkozom, amely szerint a gyermek – későbbi korában is észlelhető – „indokolatlan félelme” a túl-szigorú, kegyetlen apától vagy édesanyjától ered. A meleg lelkű, derűs, mosolygó életű gyermek pedig a szeretettel teljes édesanya lelkének visszasugárzása. Szívesen megengedem, hogy a félelmet öröklött, gyenge idegrendszerrel is lehet magyarázni, a derűs életet pedig normális testi- és lelki-kontstitúcióval. A kérdést azonban, úgy gondolom, mélyebben kell keresni. A kérdés az: vajon *mi ébresztgette, mi fokozta a* kisgyermekben ezeket az érzelmeiket? Ha a legmélyebben fekvő lélektani alapokig akarunk visszamenni, akkor rábukkanunk arra, hogy a kíméletlen, durva kezelés vagy a kitartó meleg szeretet váltotta ki az állandó félelem-érzést, illetve a derűs lelki alaptónust. A gyakori brutalitás, rákiáltás, oktalan verés, minden *csekélységért* elszenvedett kemény büntetés belevésődik a kisgyermek lelkébe és *a tudat alatt mint trauma* raktározódik el. Minden *hasznos jelenségnél felébred* a félelemérzés és reszketni kezd a jövő büntetésétől. A másik kisgyermek pedig az édesanya mosolygós, dédelgető szeretetét, figyelmét tapasztalja és alig titkolható boldogsággal várja a további szeretetet. Azért kedves minden emberrel, kinek arcán az édesanyjához hasonló derűs, mosolygó szeretetet észlel. Ezek annyira finom dolgok, hogy igen gyakran kívül esnek az ember figyelmén. Az ösztön ébredése, az értelem, az erkölcsi érzés, a szociális kapcsolatok megsejtése, a természetfeletti orientáció nem belénk nevelt vagy bizonyos életszakaszban kívülről kapott, hanem *adott, velünk születő* és az élet kezdetétől – bár alig észrevehető, mégis megfigyelhető – *benyomások* nyomán fellépő *erőquantum*. Foerster ezt „a kicsiségek művészeté”-nek nevezte el és a nevelés központjába tette.³⁵ Ha ez így van – amit ki tudna tagadni? –, akkor a nevelés alapkövéül azt a tényt kell lefektetni, hogy a *behatások a legkisebb kortól kezdve egybefonódnak és állandó következetességgel indítják, fejlesztik, erősítik, lendítik az emberi ösztönöket vagy nemesebb felsőbbrendű életerőket.*³⁶

Ha a születés – a velünk hozott életkincsek és életterhek révén – az ember jövőjét *alapozza*, akkor a bölcsőben töltött élet sokszor irányt szab az ösztönök vagy felsőbbrendű erők kifejlődésének. Az egyik „*tabula scripta*”-ként *hozza a világra a kis emberpalántát*, a másik a felhalmozódó ráhatásokkal telíti és jó vagy rossz irányba lendíti az eszmélet első periódusában élő csecsemőt.

3. Az öntudatra ébredő, tevékeny kisgyermek.

Az ember kétféle életet él: tudattalan és tudatos életet. Az egyik a csecsemő, a másik – nagyobbára – a fejlődő és növésben lévő gyermek, serdülő, ifjú és felnőtt élete.

De a tudattalan élet nem kizárólagosan a gyermeket jellemzi. A felnőtt ember életében is sok tudatalatti élmény pihen és erő mozog. Az élettani folyamatok legnagyobb része idetartozik. A vérkeringés, a légzés, stb. kívül esnek a tudat határán. Egyébként a szellemi élet terén is sok behatás – emberi gyarlóságunk folytán – egyrészt nem válik tudatossá, másrészt a tudat síkja alá kerül.

A tudattalan és a tudat nem pontosan és élesen elhatárolt lelki rétegeződés. Az egyikből a másikba való átmenet oly titokzatos és egyénenként annyira eltérő, hogy az érintkezési felületet meghatározni majdnem lehetetlen. A lélek ébredése, a tudat elsődleges (primer) belső működése olyan jelenségek, amelyek kívül esnek az ember megfigyelőképességén. Csak annyit észlelünk, hogy egyik vagy másik tevékenységbe már belejátszik a tudat. Majd azt tapasztaljuk, hogy fokozatos fejlődéssel gondolataink, cselekvéseink jórészt irányítja, így terjeszti ki uralmát a lélek fokozatosan az anyag felett!³⁷

A kisgyermek öntudatra-ébredése akkor kezdődik, mikor a kis receptív ember reprodukciós tevékenyé válik.

³⁴ A nevelés szempontjából soha sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a gyermek életére ható élmények kezdetben elpihenő, majd ébredező *hatóerők* lesznek.

³⁵ Foerster: Az élet művészete. Bpest.

³⁶ Nicolay: Les enfants mal élevés. Paris, 1923.

³⁷ K. Bühler szerint (i. m.) a kisgyermeknél három életlépcső állapítható meg: az ösztön, a szoktatás és az értelmes tevékenység. (80. l.)

Ez az *utánzás még mm tudatos emberi munka*, de már több, mint a tiszta és teljesen tudattalan befogadás. Az utóbbi passzivitás, az előbbi az aktivitás egyik alakja.

A kisgyermek megismétli, amit a felnőtteknél tapasztal. Először *kézmozdulatukat*, arcmozgásukat utánozza. Mosolyogni tanul a mosolygó édesanyjától; de a gyakran *látott* szigorúbb, haragvó arcot is utánozza. Majd dadogó hangon ismételteti a környezetében hallott szavakat. Egyéves korában már jól-rosszul ismételi az édesanyjától hallott beszédet.³⁸

Általánosan elterjedt téves hit szerint a kisgyermek *nem érti meg*, ami körülötte történik.³⁹ Emiatt azután úgy tesznek-vesznek, beszélgetnek, veszekednek körülötte, mintha ott sem lenne. Sőt itt-ott olyan tréfák és játékok is előfordulnak, melyek a felnőttek világában is sértenék az erkölcs határait. De mivel a gyermek – szerintük – semmit sem ért, azért előtte és vele szemben minden szabad. Bár igaz az, hogy a kisgyermek 1-2 éves koráig nincs tudatának teljes birtokában, *de tudat alatt a lélek összes benyomásait megőrzi* és – éppen játszó- és utánzókézsége folytán – arra törekszik, hogy a nagyoktól látott vagy hallott dolgokat *ismételgesse*.⁴⁰ Természetes, hogy mindez kicsi korban értelmetlen utánzás, mely kívül áll a beszámíthatóság határán, viszont tagadhatatlan az is, hogy az ember alsóbbrendű ösztöneinek felébresztése, a szexuális reflexpályák kidolgozása megkönnyíti a fakadó élet erkölcsi leromlását. Nem lehet eléggé figyelmeztetni a családot arra, hogy a kisgyermekkel való játék közben sohase lépje át azt a határt, amelyen túl esetleg veszélyes területekre jutna.

A *fájdalom érzetének fejlődését* is megfigyelhetjük. A fájdalom már a legkisebb korban kettős. Testi, ha valaki bántja, lelki, ha igényei nem elégülnek ki. Ez a gyermek haragos tekintetében és indulatosságában jelentkezik.⁴¹

A *játék, a szórakozás, az örömkeresés* egyszerű módon, de már a gyermeknél is igen korán észlelhető.⁴²

Ez a kisgyermek szellemi ébredését nagyban elősegíti. A csörgőre felfigyel és odairányítja figyelmét, ahonnan a hang jön. Közben megvizsgálja, vajon tényleg onnan jön-e a zöreje. Megrázza a csörgőt és mosolyra nyílik az ajka, ha sikerült megtalálnia a hang eredetét.

Ez a folyamat lassan megy végbe a gyermekben. Előttünk mindez olyan elemi jelenségnek tűnik, hogy szinte fölöslegesnek látszik a vele való foglalkozás, de az ébredő szellemi életben ez a legmagasabb jelentőségű szellemi működés. Itt már megkülönböztetés történik a „*tárgy*” és az „*én*” között.

³⁸ Sok esetem volt, mikor a szülők rémülve kérdezték, honnan hallotta vagy tanulta a gyermek ezt a durva szót vagy tréfát? Én pedig bizonyosan tudom, hogy a szülők szájából. Első elemista tanítványom összekarmolt arccal jött az iskolába. Okát kérdezve azt mondta: „öcsém szekírozott és megvert. Azután a cselédünk is megvert és olyan szót mondott, amit a „tisztelendő bácsi”-nak nem mondhatok meg.” A tanítónőnek megmondotta. Olyan erős kifejezés volt, hogy édesanyját hívtam. Az édesanya *kacagott rajta* és azt felelte: „Hiszen ez *semi!* Csak hallaná a kisebbik fiamat (4 éves!), hogy az milyen malacságokat mond. Elvisszük a keresztanyjához és azt mondjuk: Bubi, mondj disznóságokat! Az egész társaság halálra kacagja magát.”

³⁹ „A gyermekek olykor többet meglátnak, mint a felnőttek gondolják, jobban átlátnak gyengeségeinken, mint szeretnénk. A gyermekek jó megfigyelők, akkor is, mikor nem is sejtjük” (Thomas Mann: Buddenbrook-ház. II. 233. l.)

„A mai gyermeknek megvan a kritikája a felnőttekről. Vigyázzunk, hogy gyengék ne legyünk előtte, – még velük szemben sem!” (H. Bordeaux: La nouvelle croisade des enfants. Paris, 1913. 1-9. l.)

⁴⁰ Perez: L'éducation intellectuelle dès le berceau. Paris, 1901.

F. Queyrat: La logique chez l'enfant et sa culture. Paris, 1907.

Hachet-Souplet: De l'animal a l'enfant. Paris.

⁴¹ F. Thomas: L'éducation des sentiments. Paris, 1910.

⁴² Több kisgyermeknél tapasztaltam: emlékezett arra, hogy legkisebb korának *játékaiért* gyakran büntetést kapott. Egy kisvárosi óvodában, ahova jórészt falusi gyermekek jártak, „tehenecskét” játszottak. Ludum illum abominabilem per *tactum* perficiebant. Ugyancsak ilyen irányú veszélyt rejt magában az „orvosdi”, a „papamama” játék. Mindez semmiségeken kezdődik és esetleg igen komoly következménnyel jár. – *Freud*, a híres pszichiáter, a lélek tudatalatti emlékeiből, a külvilágból jövő élményekből *magyarázza a beteges-szexuális életjelenségeket* is. Szerinte a legkisebb korban végbement emlék a *tudat küszöbe alatt* lappang és beteges, traumatikus állapotot teremthet. A nemi élet kicsapongásait vagy természetellenes jelenségeit egyenesen azokból az emlékekből vezeti le, amelyekhez az első nemi ingerérzések hozzáfűződnek. *Freud* szerint a láb látásából eredő szexuális érzés vagy szadisztikus kéjelgés onnan magyarázható, hogy az első nemi-ingert olyan hatás ébresztette fel a kisgyermekben, amely a lábbal vagy ütögetéssel kapcsolatos. (Lábon való hintázás, altató játék vagy altató veregetés, stb.)

Bár ez ekkor még nem tudatos, de az állatvilágtól eltérően az embernél már a csecsemőkorban konkrétan megvan, hogy *más a* hangot adó tárgy és a hangot felfogó én.⁴³

Már az utánzásban, játékkeresésben is van bizonyos öntudatra-ébredés, de a teljesebb kibontakozás csak akkor veszi kezdetét, mikor a kisgyermek *fogalmakat alkot*,⁴⁴ beszélni kezd s magát a *tárgyaktól* egészen megkülönbözteti; először önmagáról is *harmadik személyben beszél*. Ez a fok az öntudatra-ébredésnek előkészülete. Itt annyi észlelhető, hogy az eszmélő kisgyermek *központnak érzi* magát és igényeinek kifejezést ad. „Marika enni akar”, „Marika inni akar”. Későbbi fejlődési fok, mikor az „én” lép előtérbe. Ez a dolgok fölé való emelkedés: a tudat első jelzése, amelynek *teljes* megvilágosodása *után* a világ értékelése, a törvényszerűségek megismerése és az élet erkölcsi viszonylatának leleplezése következik.

Az „én” és a „más” megkülönböztetését előre jelzi az *enyém* ismerete. Ebben még sok az ösztönös, mert leginkább anyagi dolgokra vonatkozik, de lassankint a szellemi élet terére is átcsap. Köznapi beszéd, hogy „nincs önzőbb lény a kisgyermeknél”. És ez érthető. A javak kvalitatív különbsége, az önmegtagadásban és lemondásban rejlő erkölcsi erő és erkölcsi érték még ismeretlenek előtte. Számára csak az érték, amit magáénak mondhat.⁴⁵ Görcsösen ragaszkodik tehát ahhoz. Nagy tévedés volna, ha ezt valaki úgy akarná letörni, hogy erőszakkal megfosztaná tulajdonától vagy vélt birtokától a gyermeket. Az a mód a helyes, amely a javak közötti *minőségi* különbségek értékelését neveli a gyermekbe. „A kisgyermeknek meg kell tanulnia és *meg is tanulja* ösztöneinek elnyomását. Ez vagy úgy történik, hogy belátja a lemondás értelmét, vagy úgy, hogy a lemondás révén *érzelmi életében* valami magasabb értékkel gazdagodik.”⁴⁶ Például: „ha lemondasz a játékról, akkor *jobban szeret* édesanyád.”

Az *én* előtérbe helyezését a gyermeknél elősegíti az a körülmény, hogy a szülők, nevelők, testvérek részéről dédelgetésben, szeretetben részesül. A megbecsültetés, a kímélés megéretteti vele, hogy ő a családi kör középpontja.

A kisgyermek körülbelül 2-3 éves korában érkezik el ahhoz a korhoz, amelyben az *én* fogalmával dolgozik.⁴⁷ Ehhez már az agyrendszer kialakulása, az idegpályák kidolgozása, a külső benyomások megértése, az érzetek kivetítése, a hatás és felfogás megkülönböztetése, testi és szellemi fejlődés szükségessége. A testi és szellemi élet korrelációja titkos folyamat. A növényvilágban is csak a növény kifejlődésével kapcsolatos átalakulásokat figyelhetjük meg, de azt a csodálatos életelvet, amely az *átalakulás mögött* mozog, a hit erejével csak sejtjük, de soha meg nem értjük. Éppen így vagyunk a gyermeklélek öntudatának fejlődésével is. A testi élet gyarapodása mögött ott mozog a csodálatos és szent életerő. A szellemi kibontakozás mögött pedig ott él a *Lélek*, a készségek ősalapja, a szellemiség ereje, amely felfog, fogalmakat teremt és az „én”-t a „világ”-tól elhatárolja és megkülönbözteti. Működésének lényege mélységes titok, melynek csak *eredményeit* látjuk. A lélek egy darabig csak befogad, majd kisebb körben tevékenykedik, azután akciórádiuszát növeli, később pedig új hatalmas világot: fogalmi világot teremt. Sőt, ha a fejlődés vonalát tovább húzzuk és a gyermek, az ifjú és felnőtt életszakaszát figyeljük, akkor azt is tapasztaljuk, hogy a lélek, miközben megismeri a világot, értékeli az embertársak lelkeségét megtalálja a lelki kapcsolat szálait s – belőlük merítve, nekik adva – tudatos, tudással telített, tevékeny, morális *egyénséggé* alakítja életét és csodálatos vonzódással (tropizmussal) Istent keresi. Mélységes titok ez, amely előtt hódolattal hajlik meg az emberi elme.

Nagyon természetes, hogy a 2-3 éves kisgyermek életében csak addig juthatunk el, ameddig az öntudatra-ébredés, az „én” felismerése terjed. Ez a periódus nem határolt és nem pontos időben jelentkezik. A határok elmosódnak. A kisgyermek életében szorosan egybeforr minden. Csak a könnyebb megértés és értelmezés miatt bontjuk részekre. Az öntudatra-ébredés jelentősége abban áll, hogy innen már csak egy lépés van hátra, mely az erkölcsi beszámíthatósághoz, isteni és emberi parancsolatok megismeréséhez vezet.

Az *ébredező erkölcsi tudatosság*, a feltámadó erkölcsi *felelősségérzet*⁴⁸ olyan csodálatos mélyről

⁴³ Kant: „Ha a lovam azt mondja, hogy *én*: leszálok róla és leemelem a kalapomat.”

⁴⁴ A csecsemő nagy szellemi munkáját, az értelem lassú bontakozását végtelen kedvesen írja le Lichtenberger: *La petite sœur de Trott*. Paris, Plon, 1928.

⁴⁵ Pl. az én kenyérem, az én poharam, az én babám, stb.

⁴⁶ Kronfeld: *Psychotherapie*. 2. Aufl. Berlin, 1925. 282. l.

⁴⁷ Cramausse: *Le premier éveil intellectuelle de l'enfant*. 2. Ed. Paris.

Perez: *L'éducation intellectuelle dès le berceau*. Paris, 1901.

Erdey: *A filozófia bölcsőjénél*. Kath. Szemle. 1930. VII. füzet, július.

⁴⁸ Lichtenberger: *La petite sœur de Trott*. Paris, Plon. 1928. (Szépirodalmi meglátás!)

fakadó megnyilatkozás, hogy nem lehet „benevelésnek” vagy egyszerű begyakorlásnak minősíteni. Az *alapkészség* ott lappang az ébredező tudat alatt, ahonnan a *begyakorlás* emeli a tudat világosságába. Amíg a kisgyermek csak utánozgat és apróságokkal játszadozik, addig édesanyja játékából, ölelgetéséből, haragos tekintetéből vonja le, hogy tetszést vagy nemtetszést váltott-e ki viselkedése. Reámosolyog édesanyjára, hogy további öröme hangolja. Elhagyja a sírást, ha észreveszi, hogy ezzel szomorúságot okozott. *Ezek a parányi tények a felelősségérzet korai megmozdulását jelzik.*

A fejlődés későbbi szakában megérti és felfogja ezt az intést: „ezt nem szabad”, „ezt ne tedd” s ezekből az elemekből alakul ki első *törvényismerete*: „Amit anyuka tilt, azt nem teszem! Ha mégis megtettem, rosszat tettem!”

A vallásos családok nevelési módszerében nagy szerepet játszik a Jézuska. A gyermek mellén ott függ az Úr Jézus, Szűz Mária vagy az őrangyal érmecskéje. A falakon ott vannak a szent képek, amelyek beszédesen keltegetik a gyermek érdeklődését. A jó édesanya ehhez fűzi tanításait és ezekre mutatva mondja, hogy „a jó Isten vigyáz reánk, de nekünk is vigyáznunk kell, hogy őt meg ne sértsük.” így alakul ki az *erkölcsi érzület*. Ezzel kapcsolatban azután az a felelősségérzés, amely a törvény erejét Istentől származtatja. Ismételten megjegyzem, hogy az örök dolgokra való *ráfizyelés a nevelés eredménye, de a gyermek bensőséges vonzódása: az Isten teremtette lélek készsége*. Mivel pedig a gyermeklélekben legtisztábban csillog még a tiszta lelkeség, éppen azért a gyermek a legalkalmasabb erkölcsi és vallásos gondolatok befogadására.

Az erkölcsi érzéket és a beszámíthatóság kialakulását nagyban fejlesztik a *gyermekmesék is*. A gyermek nemcsak azért hallgatja szívesen a mesét, mert benépesíti képzeletét, nemcsak azért, mert kielégíti a sok varázslatos mozgás, hanem azért is szereti, mert *bennük jutalmait talál a jó és elnyeri büntetését a rossz*. Ebből a mesevilágból a valóságos életbe tekint és ott keresi a jó jutalmazását és a rossz büntetését. Később éppen a jutalom megszerzése vagy a büntetés elkerülése miatt következetesen úgy cselekszik, hogy *egyetemesté* fejlődik benne: a *jót tenni, a rosszat kerülni kell*.

Igaz ugyan, hogy a kezdet kezdetén az indítóok nagyon anyagiak – a jutalom öröme és a büntetés keménysége! –, de *később* (ez már nem a kisgyermekkor jellemvonása) *erősebben bontakozik az a tudat, hogy a jót saját fejlődésünk érdekében kell tennünk*. Ez a fok körülbelül 8-10 éves korban kezdődik. A kisgyermek világában meg kell elégednünk olyan mértékkel, aminőt az ő érzékelt dolgokra terelt figyelme és élete megenged.

Mindezekből az következik, hogy a kisgyermek öntudatra-ébredése 2-3 éves korban eléri azt a fokot, mikor már kis jelentőségű dolgokban is megéri a felelősséget. Szívesen megengedem, hogy egyes, ritkább esetekben oly korán fejlődik a gyermek – különösen a leánygyermek –, hogy 2-3 éves korában véghezvitt cselekedeteire tökéletesen visszaemlékezik és tetteinek rosszát vagy jóságát elég világosan megítéli. Sőt ez a megítélés nem a felnőttkorból visszaható *reflex-ítélkezés*, hanem magára a múltra is úgy emlékezik, mint *már akkor elítélt rossz cselekedetre*. Ő már *akkor tudta*, hogy ez vagy az a cselekedet jó vagy rossz volt. Sőt arra is emlékezik, hogy tudta, hogy ezzel a jó Istent megbántotta. Ez azonban ritkább jelenség. A megfigyelt 1500 gyermek közül 20-at találtam ilyen. Ezek közül 15 leányka volt. Az általánosabb eset az, mikor legfőbb vonásokban csak annyit ismer a kisgyermek, hogy valami jó vagy rossz.

A gyermeklélek teljes *félreismerését* jelzi az a felfogás, amely szerint *6 éven alul nincs* felelősséggel és *tudatos* jó vagy rossz akarattal végrehajtott *cselekedet*. A tudatos cselekedettel feltétlenül számolnunk kell.⁴⁹ Legfeljebb azt lehet megengednünk, hogy a nevelés hiányos volta, a törvény nem ismerése, az akaratlan élet relatív fejletlensége csökkenti a beszámíthatóságot.

4. A gyermek szellemi és erkölcsi élete 3-6 éves korig.

Ha a csecsemő és az 1-2-3 éves gyermek életét szellemi és erkölcsi *ébredésnek* mondjuk, akkor a 3-6 évig terjedő életszakaszt a *magvetés* korának lehet nevezni.⁵⁰ A legkisebb korban csak emlékként halmozódnak a benyomások. Olyan emlékek ezek, amelyek alig észlelhető hatások nyomán váratlanul új életre kelnek.⁵¹ *A játékos gyermekkorban* – így fogjuk nevezni a 3-6 évig terjedő kort – kitért virág-

⁴⁹ Ebből magyarázható, hogy *X. Pius pápa kivételesen megengedhetőnek* mondja a 6 éven aluli gyermekek szentáldozáshoz való járulását.

⁵⁰ Marczell: *A kath. nevelés szelleme*. Bpest, 1925.

⁵¹ Lagerlöf, Selma: *Aus meinen Kindertagen*. Visszamegy a múltba, elmondja gyermekéveinek eseményeit

szirom a lélek, amely *mohón gyűjti magába* az éltető napsugarat.⁵²

Ebben a korban a gyermek *kíváncsian érdeklődő* és minden *jó után áhító*.⁵³ Az egyik az *értelem*, a másik az *akarát* eszmélő tapogatózása. Az egyik az életnek *tartalommal* való kitöltése, a másik pedig az *életörömmel* való primitív töltekezés. Az egyik az érzékeivel szemben álló világ részletekig való *megismerését* a másik az ösztönös szimpátiát kiváltó *javak élvezését* keresi.⁵⁴ Az elsőben több a szellemi, a felsőbb emberi, a másodikban több a reflexszerű, az ösztönös. Ez utóbbi csak akkor fejlődik felsőbbrendű emberivé, ha az *értelem* fáklyája helyesen tudja megvilágítani az élet javait és megismer-teti azokat a *minőségi különbségeket*, melyek az alsóbb- és felsőbbrendű javak között vannak. Ez azonban már későbbi fejlődési fokozat.

Lássuk tehát, hogy milyen működést fejt ki a gyermek *értelme* 3-6 éves korban és milyen képet mutat a gyermek *érzelmi* élete.⁵⁵

Itt is megjegyezzük, hogy ezeket a lelki folyamatokat *időben* nem tudjuk élesen egymástól elhatárolni, mert ebben a korban a határok még összefolynak.

a) A kis gyermeket rendkívül jellemző értékes lelki vonás: a *naiv érdeklődés*. Legtöbbször saját külsője⁵⁶ és játékszerei iránt érdeklődik. A játék-katona vagy fábaba nem marad sokáig töretlen. A gyermek érdeklődési vágya olyan intenzív, hogy kész feláldozni játékát is, csak hogy megtudja, milyen a belseje, miért zörög, miért és hogyan hunyja le a szemét.⁵⁷ Még összetörésüktől sem riad vissza, hogy kíváncsiságát kielégítse. Az előretörő *analitikus értelem* első áldozata lesz a játék-baba vagy a fáktona.

Ez a kíváncsiskodó érdeklődés végigvonul az egész játékos gyermekkoron.

Olyan ez a könyv, mintha egy gyermek ülne mellettünk s mesélne a házukról, a szobájukról, a testvérekről, egy kis tanítónő szöke fejről, a dadáról. Minden csupa valóság és mégis csupa költészet. Egy nagy íróvá lett finom gyermeklélek szépséges vallomása, mélységes hittel, meleg szeretettel telítve.

Dosztojevszkij: Die Brüder Karamasow. Leipzig, II. kötet, 109. l. (Gyermekkorai benyomások a templomról. Istentiszteletről, vallásosságról.)

⁵² Ezt a kort nevezik általában „a lélekártatlanság” szent korának, erről a korról írnak gyönyörűséges himnuszokat a nagy írók is. Andersen, a nagy mesemondó, „Az érdisznó” című meséjében így beszél: „Firenzében, az egyik bolt előtt áll az érdisznó. Szájából tiszta, friss víz buggyan. Egy este egy kisfiú ivott a vízből, azután felült a disznó hátára s elaludt. Almában elnyargalt vele a disznó az Uffici-be. A sok pompa közepette Angiolo Bronzino képéhez értek, melyen, mint Andersen mondja, leggyönyörűbb a gyermekek arckifejezése, az a bizonyosság, hogy ők mennyországba jutnak. Ezt a képet tovább nézegette a kis fiú, mint a többit, majd felemelte kezét a gyermekekhez s a disznó újra kiszárgult vele. „Hála és köszönet neked, te remek állat. Hála és köszönet teneked – felelte az érdisznó –, mert nekem csak akkor van erőm a járáshoz, ha egy ártatlan gyermek ül a hátamra. Látod, még a Madonnakép előtt égő lámpa fényébe is szabad belépnem.”

Ezt az *ártatlanság dicséretének* mondhatnók.

De vele szemben állíthatjuk *Hildenbrand* szavait, aki „Kinder” című regényében – a gyermeklélek vizsgálata közben – megállapítja, hogy aki *feltételezésekkel dolgozik* és nem „Helseher”, azt igen sok meglepetés éri – a valóságos életforma megtalálásakor!

⁵³ Ellen Key: Mutter und Kind. Berlin.

⁵⁴ Azokat a fizikai és szellemi értékeket, melyek szükséglet-kielégítésünket bizonyos irányban szolgálni képesek, *javaknak* nevezzük.

⁵⁵ Érdekes megfigyeléseket közöl Stern: Psychologie der frühen Kindheit bis z. sechsten Lebensjahre. Leipzig, 1927. című művében.

Egy 4-6 éves kisfiú végtelen finom, egyenes, büszke, meleg kis lelkét írja le *Lichtenberger* ebben a napsugaras történetében. A gyermekszív sok szépségét, üdeségét, melyet nem rontott még meg semmilyen ferde társadalmi előítélet, s azt a mély, tiszta jóságot, amely ezekben a kis szívekben él. – Nagyon szép a kis Trott egyszerű, naiv, de feltétlen bizalma a jó Istenben. (Lichtenberger: Mon petit Trott. Paris. Plon.)

Aranyos, közvetlen pillanatfelvételek feljegyzésekben és fotókban a gyermekvilág (4 kis testvér: 2 fiú és 2 leány) napsugaras életéből, az első naptól 7 éves korig. Elbeszéli az apa. (Küppers-Sonnenberg: Sonnenkinder. Safari Verlag, Berlin, 1930.)

⁵⁶ (A kis Jean Christophe) „Most csak *önmagával* foglalkozik. Milyen gazdag forrása a mulatságnak. Órákig elnézi a körmeit, nagyokat nevet hozzá. Mindegyiknek más az arca, mindegyik hasonlít valami ismerősére. Össze-hozza őket, hogy beszélgessenek, táncoljanak, vagy akár verekedjenek is. – Hát még a többi testrészek!... Végig-vizsgálja valamennyit, ami csak az övé. Milyen csodálatos dolgok. Némelyik valóban furcsa is. *Kíváncsian me-rül a szemléletükbe...*” (Romain Holland: Jean-Christophe. I. A Hajnal. Fordította: dr. Zolnai Béla. 21. l. Bpest, 1920.)

⁵⁷ ²Nádai: A gyermek. Bpest.

A mindennapi életben egész könnyedén elintézik ezt a nagyszerű szellemi előretörést. Hamarosan *reáhúzzak*, a gyermekre, hogy „kíváncsiskodó”. Nem veszik észre, hogy ez a kutatás a később tudatos-sá váló szellemi életnek hatalmas lendítője.

Nem egy fiúnál és kisleánynál tapasztaltam, hogy ötéves kora előtt már megtanult olvasni, de nem könyvből, hanem a nagybetűs utcai hirdetésekéből. Pl.: édesanyját minden séta alatt azzal „molesztálta”, hogy egy-egy betűt magyarázzon meg neki. A megmondottakat megjegyezte, az újabb plakátokon találgatta, míg mindenütt felismerte. Azután újakat kérdezett, majd összefogta őket és már iskolába járás előtt folyékonyan tudott olvasni.⁵⁸

Ez az érdekes eset, ha változtatott kiadásban is, de *állandóan* ismétlődik. Ha idegen családroz megyünk, ahol kisfiúk és leánykák vannak, a megbarátkozás után azonnal jön a kérdés-ostrom. „Bácsi, mi ez?” – kérdi az óraláncra mutatva. „Bácsi, miért van itt ez a karika?” – „Mindenkinek van ilyen?” – „Apukának miért nincs?” – És így tovább. Se vége, se hossza a sok és kedves kérdésnek. Nem használ itt a mamák tiltó rendelkezése, hasztalan minden rendreutasítás, A gyermek beszél és *kérdez*.⁵⁹ Ha egyik helyről elviszik, a másik helyre megy és ott újra kezdi a kérdezgetést. Nem követelődző, nem is kitartó egy és ugyanazon tárgykörben, hanem kérdésről-kérdésre ugrál. Abban azonban makacs, hogy újabb és újabb ostromot indít. A sok kérdezgetésre kapott válasz: *a lélek primer töltekezése*. Úgy is mondhatnám: a lélek termékeny talajának kikényszerített *bevetése*, amely a későbbi életben termésbe szökken és gazdaggá teszi az életet.

A kisgyermek kutató, kíváncsiskodó tekintete mindenhová behatol. Oda is, ahová nem szívesen engedik be, mert egyes nehezebb kérdésekre természetesen nem kaphat kielégítő magyarázatot. Ezek a kérdések sokszor igen komoly erkölcsi területet érintenek. Különösen akkor, ha figyelme olyan kérdésekre terelődött, amelyek különben kívül esnek a gyermek gondolkörén. A játszó kicsike igen sok esetben kerül olyan helyzetbe, amely – a természet kinyilatkozását megelőzve – felhívja figyelmét a nemi kérdésekre. Otthon vagy a pajtások között lefolyó játékok gyakran figyelmessé teszik azokra az ellentétekre, amelyek közte és a vele játszó kis pajtásai vagy húgocskája között vannak.⁶⁰

Ha a gyermek nevelését csecsemőkorától kezdve figyelő gondossággal irányította az édesanya, ha ez a gondoskodás állandóan *erősítette a természet-adta szeméremérzés kifejlődését*, akkor a nehézség feloldható. De ahol ez nem történik meg, ahol a családban elhangzó durva beszéd, célzások, „szellemességek” egyenesen a tudatba hozzák ezt a világot, ott idő előtt ébredezni kezd a testiségre hajló természet. Robbanásszerűen dobja felszínre a szexuális uralmát és romlásba juttatja a fejlődő gyermeket.⁶¹

Alig hinné az ember, mennyi baj, erkölcsi szétesettség nyúlik vissza ebbe a korba. A kisfiúk és kisleányok erkölcsi életének tanulmányozása mutatja, hogy a gyermek erkölcsi tisztasága éppen a *környezet meggondolatlan eljárása* következtében milyen nagy kárt szenved. A gyermekkor jó és helyes irányba terelt kíváncsiskodása sok szép eredményt hoz. Figyelemre kell azonban méltatni azt a sötétebb, rejtettebb világot is, amelynek expanziója ebben a korban már észlelhető. Most a kisgyermek között *érdeklődésből, kíváncsiskodásból* eredő durva beszédek, trágár tréfákra, szemérmetlen képek rajzolgatására és az onanisztikus játékokra gondolok. Teljesen világosan akarok ezekre a hibákra rámutatni, mert a kendőzés miatt szenvedne az objektivitás. Nem az a célom, hogy elrettentő példákat soroljak fel, hanem a 3-6 éves gyermek ösztönös világát akarom feltárni, mert csak ennek *teljes ismerete után* lehet a nevelés helyes módszeréről beszélni.

A különböző statisztikai adatok *alapján megállapítható*, hogy a fiúk 60%-a ebben a korban már átesett az *erkölcsi élet valamelyik krízisében*.⁶²

⁵⁸ Egy ötéves kisleányka a következő levelet és „bűnlistát” írta nekem. Minden betűje nagy, rajzolt betű volt és titkon maga írta. „Én sokszor nem fogadok szót anyunak. Én néha sietve imádkozom. Én nagyapát is szomorítom. A Jézuska bocsássa ezt meg. Tisztelendő bácsi is mondja neki! Én többet nem teszem.”

⁵⁹ I. Sully ezt a kort „a kérdező kor”-nak nevezi. (Études sur l'enfance. Paris, 1898.). T. Jonckheere (i. m. 77. l.) ezt írja: „Une fillette, chez laquelle on a relevé le nombre de questions posées en 12 heures accuse les résultats suivants: 376 á 4. a, 397 á 5 a.”

⁶⁰ X. családban a 6 éves Margitka a következő kérdést intézte nevelőjéhez: „Magda néni, kérem, honnan tetszik tudni, hogy az új kistestvérem fiú-e vagy leány?”

⁶¹ I. B. Watson: Psych. Erziehung im frühen Kindesalter. Leipzig, 1929. (A kisgyermekkorban jelentkező szexuális gondolkodásról is szól.)

⁶² A gyermekek így emlékeznek vissza erre a korra: „Életemben nem tudok folytonosságot találni. De arra jól emlékszem, hogy quattuor annorum natus pluries mulcendo tangebam pedes famulae ludendo iuxta me

Ha pedig az egyes társadalmi osztályok szerint (önálló vagyonos osztály, középosztály, munkásosztály) vizsgáljuk ezeket a statisztikai adatokat, akkor – a *nagy számok törvényének relatív életét* hangsúlyozva⁶³ – azt mondhatjuk, hogy az elkényeztetett és nagyobb felügyelet alatt álló gyermekek közt aránylag több a teljesen naiv és a szexualitást illetőleg tájékozatlan, mint a nehéz anyagi viszonyokban élők között. De ha azt figyeljük, hogy erkölcsi *botlás után* melyik süllyed mélyebbre, akkor konkrét adatok alapján azt kell mondanunk, hogy az elkényeztetett gyermek zuhanása mélyebb és tragikusabb, mert kisebb az ellenálló képessége és lelki edzettsége.

A kisgyermekkorban morális hibák különböző megnyilatkozásban fordulnak elő. Ami a szexualitás körüli *beszédet* illeti, erre vonatkozólag a fiúk így nyilatkoznak:

„Mikor magányosan fürödtünk a szabadban, egymás között beszélgettünk *ilyenekről*. Különösen nagyobb fiúkkal. Mondották is, hogy ezeket otthon el ne meséljük.”

Másik gyermek: „Egy gyerek a kerítésre mindenfélét rajzolt. Furcsa szavakat mondott... Megkérdeztem a cselédtől, aki *mindent megmagyarázott*”

De a szülők, a család fegyelmezetlen, meggondolatlan mondatai is szomorú következményekkel járnak:

„Odahaza mindig érthetetlen, csúnya szavakat hallottam. Később ezeket magam is mondtam. Az otthoniak nevettek rajta... Én először *nem is tudtam, mit mondtam, csak mondtam...*”

Másik gyermek: „Sokszor hallottam otthon: a gyerekek menjenek ki! *Kíváncsi voltam ettől kezdve, a többi fiú beavatott. Később magam is hencegve beszéltem ilyenekről.*”

Ugyancsak egy fiú: „Egyedül voltam testvéremmel. Kíváncsiskodtunk... és azután másoktól is kérdezősködtünk.”

A fiúkhöz intézett kérdésekben – ismétlem – az iránt érdeklődtem részletesebben, hogy mi vitte őket erre. A gyermekek válaszai szerint – mint fentebb láttuk – *másoktól látta, hallotta, tanulta.*

A rendelkezésemre álló statisztikai százalékszámok – melyeket 1500 gyermek vallomása alapján állítottam össze – azt mutatják, hogy a gyermekek körülbelül

34%-át rossz pajtások, cselédek,

18%-át családi környezet,

8%-át testvérei befolyásolták erkölcsileg rossz irányban.

Látjuk tehát, hogy *a kíváncsiság vonalán indul meg az érdeklődés, melyet azután károsan befolyásol és erősít a rossz otthoni vagy baráti környezet.*

Onanisztikus játékok is igen gyakoriak a kisgyermek életében. Itt is kíváncsi kérdezgetés, suttozás vagy másoktól látottak, tanultak indítják meg a lavinát.

A játékos gyermekkorban jelentkező ismétlődő onanizmus – sajnos – nem tartozik a ritkaságok közé. A fiúknak körülbelül 15%-ánál jelentkezik. Érdekes, hogy az e hibában szenvedők 8%-a saját magát okolja ezért. Van is benne valami. Az ideges természet, az öröklött hajlam, a szülők tapintatlan „nevelési módszere” természetesen korán aktiválódni engedik az ingert. A maradék 7%-a „gyermekpajtásaira” hivatkozik. Látott ilyen játékot és utánozta.

Bár ez a százalékszám elég magasnak és szomorúnak látszik, mégis talán annyiban vigasztaló, hogy a bűnös játékot a gyermekek alig 5%-a üzi *állandóan*. Még a megbicsakló gyermeket is visszatartja valami titkos félelem vagy természetes szeméremérzés. Csak a *terhelt* gyermek életét befolyásolja erősebben, mert ennek akarati élete, gátlásai csökkentek. Ez azután lassan titkos élvezetnek tekinti

decumbentis. – Volens attingere genitalia eius.” – Ugyanez így folytatja: „Una vice cum puella quadam volui copulam carnalem facéré.” – Érdekes azonban, hogy a kisgyermek *sohasem végzett* onanisztikus játékot önmagával.

A másik így ír: „Amici mei ad peccata ducebant. Mala loquebantur et per os mecum obscena fecerunt.”

A harmadik ezeket mondja: „Una vice peccaminose, vestimenta aperiendo aspexi puellam *in via publica*, ante oculos aliorum.” Ebből is nyilvánvaló, hogy még a félelem vagy büntudat is hiányzott.

⁶³ A statisztikában szabály: lehetőleg olyan nagy tömegeket figyeljünk meg, hogy a hibaszázalék elhanyagolható legyen. A megfigyelés hibáját egy számsor határozza meg,

ha 10 esetet vizsgálunk, 95% hibával dolgozhatunk,

ha 100 „ „ 30% „ „

ha 1000 „ „ 10% „ „

ha 10000 „ „ 3% „ „

Nagyjából a megfigyelhető tömeg *tízszerez növekedése* a hibaszázalék *egyharmadára* való csökkenését jelent.

az önfertőző játékot.

Az ösztönös életet *teljesen kiélő* gyermekek körülbelül 2‰-ben vetkeznek: puer cum puella! Ezek között alig 1‰ a testvérek közötti „játék”. A kis arányszám érthető. A szervezet ebben a korban alig fejlődött. A tapasztalat azonban mégis intője!, hogy ebben a korban is előfordulhat. Ne mondja most senki, hogy ez *kóros* tünet. Lehetséges! Itt a kérdés csak ez: van-e ilyen eset? Az *igenlő felelet* után később megkereshetjük az *egészen mélyen fekvő* okokat. A *közvetlen*, a kiváltó okot kutatva azt tapasztaljuk, hogy sokszor a nagyobb testvér kezdeményezései vagy a család szexualitást ébresztgető támadásai azok, amelyek a „játékot” meginduláshoz segítették.⁶⁴

A „puer cum puella” kategóriájában tanulmányozott 1000 fiú között egyetlen egyet találtam, aki *állandó játéknak* tekintette a bűnös üzemet. De a gyermek és környezetének alapos vizsgálata után arra a megállapításra jutottam, hogy itt a szülők beteges hajlamának *kóros öröklésével* állok szemben.

A *gyermekleányok* életét vizsgálva, majdnem hasonló eredményt kapunk. A kíváncsiskodó természet mellett több bennük a *természetes szemérem-érzés* és éppen ez védi meg őket jobban minden vesztély ellen. Nagy általánosságban figyelmesebb és gondosabb nevelésben is részesülnek. Ritkább a magárahagyottság, tehát kevesebb az alkalom, hogy rosszabb gyermekek társaságába kerüljenek.

Különösen kisebb százalékot mutat a szexuális téma körüli *beszéd*.

Részletekre kiterjedően vizsgálva a hibák keletkezésének okait, azok a fiúkéval körülbelül azonosak. A nagyok, a családi környezet, a barátnők, a cselédek okozzák a legtöbb bajt.

Az *onanisztikus játékok* a 3-6 éves korban lévő gyermekleányoknál legfeljebb 11%-ig emelkednek. Ezeknek legnagyobb része is csak egy-két alkalommal hibázott, mert a természetes félelem- és szeméremérzés megóvta őket az ismétlődő botlástól. Az állandó és gyakran visszaeső kis bűnös alig tesz ki 1%-ot. Ezeknek az arca legtöbbször sápadt, bágyadt, fáradt vonásokkal terhelt.

A nemi élet *teljes* kielésének kísérletét két esetben tapasztaltam. Az egyik fiú által történt elcsábítás, a másik állandó, gyermektársával való legszemérmertlenebb élet. „Una vice ambulando ad me venit puer 5 annorum. Obscoena locutus et omnia mala mecum fecit. Haec pluries fecimus...” – „Cum puero per hebdomadam pluries obscoena feci... Ego tantum 5 annorum nata fui.”

Ezek az ismeretek inkább azért fontosak, hogy a szülők és nevelők felfigyeljenek arra, hogy ebben a kedves, játékos gyermekkorban hány ártatlan lélek esik áldozatul az ösztönös kíváncsiság és más, külső tényezők káros hatásának.⁶⁵

Az itt felvázolt körvonalakból megismerhető a vezetésem és vizsgálataim alatt állott gyermektömeg *általános* képe. Ez a kép azonban aszerint *változik, amint más és más külső* körülmények és behatások alatt élő gyermektömeg kerül vizsgálat alá. Más százalékérték állapítható meg a patronageban, más a középosztályban, más a munkásosztálynál, más az elhanyagolt utcagyermek átlagában. Éppen ezért mi a vizsgálatainknál majd az *óvodát vesszük alapul*, mint olyan egységet, ahol *általános* képet kapunk a kisgyermek bontakozó életéről.

b) A kíváncsiság mellett a kisgyermek második legfőbb törekvése a *jónak vélt dolgok ösztönös kiélvezése*. A gyermek valami csodálatos ösztönrel tör minden után, ami neki jó, ami érzéseit kielégíti. Itt egyáltalában nem a szexuális ösztönökre gondolok, hanem azokra az örömekre és élvezetekre, melyeket játék, szórakozás, étel-ital okoz. Ezek a kisgyermek „javai”.

A szép, színes, kellemes dolgokat a természet törvényei alapján követeli magának. Amikor sajátjának mondhat valamit, különös boldogság járja át lelkét. Egyenesen élvezi azt, hogy ez a labda az „enyém”.

Ami pedig neki a testi élet szempontjából élvezetes – cukor, gyümölcs, csokoládé –, az után örömmel kapkod.

A primitív kielégülésnek és bírásnak ösztönös vágya igen sok jónak és rossznak lehet az alapja. A későbbi életet annyiban szolgálja, hogy a tökéletesebb jó tudatos megismerésénél *fokozott* mozgató és indító lesz. De az élet összeomlását is okozhatja, ha a pillanatnyi örömek után való ösztönös vágy *olyan intenzitással* követeli a kielégülést, hogy magasabb morális energiák nem érvényesíthetik ellenőrző, gátló befolyásukat.

Az élet értékei fokozatosan tárulnak fel az ember előtt. Felkutatásukra, megszerzésükre belső, ösztönös impulzusok indítják, irányítják a gyermeket és felnőttet egyaránt. Minél többet és többet ismer

⁶⁴ Tagadjuk, hogy ez a szomorú tény a gyermekszoba *lélektanához* tartozik, bizonyos azonban, hogy a gyermekszobának van *erotikája*.

⁶⁵ Hasonló intuitív meglátással szól erről a kérdéstről *Mécs László*: Gyóntak a liliumok c. gyönyörű versében.

meg az élet javaiból helyes irányítás, megvilágítás mellett a gyermek, annál nagyobb készséggel fordul a tökéletesebb felé. Éppen azért, mert a *jóra való törekvés* jellemzi a *normális* gyermeket. Ha – például – ebben a zsenge korban erősen exponáljuk a gyermek figyelmét az Úr Jézusra, akkor *örömmel* imádkozik a jó Jézuskához.⁶⁶ Hívő lélekkel bizakodik, hogy tőle a karácsony és a húsvét örömeit kapja. Ez a kissé anyagias gondolkodás később tisztább érzelmi és tudatos szellemi komponenseket kap, amelyek majd helyes irányba fogják lendíteni a kisgyermek lelki rezultánsát. Így lesz a vallásos érzelmmel telített gyermek a felsőbbrendű javak szolgáltatója. A helyes vallásos nevelés az *örök értékek* fényképébe emeli az élet teljességét építő javakat s a bontakozó élet érzelmi síkján a kisgyermek előtt kívánatosá teszi az erkölcsi értékeket. A napsugárral behintett ezüstfenyő csillogóbb, mint az árnyékban meghúzódó. Vonzóbb, mert minden harmatos túlevelén szívárványra hasad a nap fehér fénye. Éppen így színezzük *élménnyé* a gyermek lelki prizmáján is a Végtelenből jövő, örök értékek sugárzását.

Ha azonban nem emelkedünk ilyen magasságba és csupán a földi korlátok között fokozzuk az élet javait, akkor is érdekes eredményeket kapunk. Ha a gyermek előtt gyakran hangsúlyozzuk, hogy egyes cselekedetei után milyen nagy a jó édesatya vagy édesanya öröme vagy szomorúsága, akkor szívesen teszi azt, ami szüleinek örömet okoz. Valószínűleg ilyen naiv egyszerűséggel kapcsolja gondolatait: „Ha zongorázás helyett játszom, az jó, de ha zongorázom, akkor anyuka igen örül, az pedig *még jobb!*” A rossz gyermek pedig ezt mondja magában: „Ha cukrot lopok, haragszik a papa, de *ha nem tudja meg, hogy loptam*, akkor nem haragudhat és nekem így mégis lesz cukrom. Ez pedig jobb!”⁶⁷ Mindkét esetben mérlegelés, *értékelés* történik. Az egyik esetben ösztönös, vagy a morális irányú nevelés következtében magasabb szempont érvényesült; míg a másikonál alsóbbrendű ösztön jutott túlsúlyra.

A játékos gyermekkor sok *mozgása*, szaladgálása, állandó derűje mind az öröme, élvezetre hangoztatott gyermek lelkének megnyilatkozása. De ha jobban megfigyeljük ezt a periódust, akkor tapasztalni fogjuk, hogy e jelenségek mögött *nagy aktivitás* rejtőzik.⁶⁸

A *fiúnál* érdekesen szembevetendő, hogy minden játéka *konstruktív* tendenciát mutat. Katonáinak felállítására, vonatainak megindítása, kártyákból, gyufákból épített várrendszerei az *alkotási vágyból* erednek. Az alkotás pedig sokáig hangzó öröme hangol. A kártyavár összeomlása sírással végződik. Mintha a bölcs isteni Gondviselés már a kisgyermekben is előrevetné a nagy élet tragédiáinak árnyékát. Ott is szomorúság, bánat, lelki krízis kíséri az alkotás eredményének összeomlását.

A *leánykák* játéka – bár sok esetben mélyebbek, álmodozó lelkükhöz mérten melázóbbak – *kevesebb aktivitást* mutatnak, mégis hasonló jellegűek. Babákat altatnak, az ügyesebbek ruhát varrnak, főzőcskét játszanak, társasjátékban is valamit produkálni akarnak. Ez az időtöltés nem pusztán időlopás, hanem a gyermeklélek örömmel, boldogsággal való kitöltése.⁶⁹ Jó, kedves, sőt egyenesen szükséges.

Éppen az öröm hiányából magyarázható, hogy az *elzárt vagy egyenként felnövő* gyermekek, akik relatíve sokat vannak felnőttek között, koravének, elernyedtek és a gyermekjátékok iránt nem érdek-

⁶⁶ A. Bassières, S. J.: „Inter Lilia.” Deuxième série. Toulouse, Apostolat de la prière. 1921.

⁶⁷ Az ilyen „logika” nem ritkán ebből ered: „Kicsi koromban *sohasem dicsérték meg otthon*, ha jó voltam, mert ez természetes.”

⁶⁸ Kenyeres szerint: „A 3-4 éves gyermek főképpen azért tevékenykedik, hogy izmait gyakorolja és erőt fejtsen ki. Ez a kor a kézi tevékenység ideje, mikor a gyermeket el kell látnunk olyan eszközökkel és anyagokkal, amelyekkel szabadon foglalkozhat. *A mozgást magáért a mozgásért végzi*. Magát a mozgást élvezi. Talicskáját azért tolja, mert zajt csinálhat vele és mozoghat, de nem azért, hogy valami hasznos célt szolgáljon, mondjuk: bizonyos anyagot hordjon valahova.” (Genfi levél. „Kisdednevelés” 1927. III. évfolyam, 20. l.)

Viszont *Decroly-Monchamp* a szellemi értékeket hangsúlyozzák. A gyermek játékait a következőképp csoportosítják:

„I. Jeux se rapportant au développement des perception sensorielles et de l'aptitude motrice:

a) jeux visuels,
b) visuels moteurs,
c) moteurs et auditifs moteurs.

II. Jeux d'initiation arithmétique.

III. Jeux se rapportant a la notion du temps.

IV. Jeux d'initiation á la lecture.

V. Jeux de grammaire et de comprehension du langage. (Dr. Decroly et Mlle Monchamp: L'initiation á l'activité intellectuelle et motrice par les jeux éducatifs. (Contribution á la pédagogie des jeunes enfants et des irréguliers.) Paris, 1925.)

⁶⁹ Gina Lombroso: A nő lélek. Bpest. Ford.: Moravcsik Gyuláné.

lódnek. Nem találják és nem élvezik a gyermekkor kedves, derűs örömeit. Túlnőnek a koruk természet követelte örömein. Az öregek társaságát keresik,⁷⁰ *de nem élvezhetik*. Beszélgetéseikben is túlkomolyak és nem ritkán blazírtak, cinikusak.

Az ilyen gyermek már gyermekkorában megélte azt, amit a felnőtt kor kínálna neki. Többet kapott, mint kellett volna, de valójában igen sokat veszített. Elvesztette a legszebb életszakaszt: a játékos gyermekkort.

A szülők kisgyermekkeikről igen gyakran megállapítják, hogy milyen „okos”, milyen „böcs” feleleteket ad. „Szinte a nagyok bölcsessége szól belőle” – mondják büszkén. Nem veszik észre, hogy ez a koravén, házi használatra preparált kis „csodagyerek”, aki mindig és mindenütt produkálja magát, koldusa a filléres sikernek: elgiccselt embertorzó. Értelmetlen, befejezetlen, lélektelen. Ez a gyermekarcra húzott „zseni-grimace” véglegesen ott marad a kisgyermeken örök mementóul minden „zsenit produkáló” szülőnek és nevelőnek.

Az ilyen gyermek visszahúzódik, magábazárkózott lesz. Tevékenységre teremtett, mosolygásra, öröme determinált egyénisége elfonnyad. Nem talál magának megfelelő játékot. Nem ritka eset, hogy olyant keres, amely a későbbi korban erősen megbosszulja magát. Nem lehet áztatnunk magunkat azzal, hogy a gyermek állandóan „jól van” az öregek között. Csak addig, míg az öregek foglalkoznak vele. Amint magára marad, az örömeiket kereső lélek üresnek fogja találni az életet, hosszúnak a napot, értelmetlennek a játékot, merevnek a fakatonát, az „élő” babát. Hiányzanak azok, akikkel kellemesen, kedélyesen, kedvesen eltölthetné az idejét. Ha azután jót és kedveset nem talál, keres olyant, aminőt nem szabadna.

Nem igaz, hogy a gyermek „*kicsi ember*”. Az ő világa más, mint a miénk, az ő lelki és testi élete állandó forrásban, alakulásban van; *beleépített törvény a bontakozás*.⁷¹

A gyermekjáték, a gyermekmunka, ének, zene, rajz,⁷² kézimunka, fafaragás vagy agyagjáték esetleg jelzi a lappangó *tehetség első bontakozását*. Nagy hiba volna ebben az életszakaszban *kényszer alkalmazása*, mert olyan irányt erőszakolhat a gyermekre, amelyben testi és lelki értékei deformálódnak. Tehát szépet, kedveset, érdekesítőt, teremtő munkát kell kihozni a gyermekből, hogy testi és lelki erőinek nagyságát értékelni tudjuk és azoknak harmonikus kifejlődését szolgáljuk.

A játékos gyermekkor jellemző vonása tehát kettős. *Töltekezés az érdeklődés révén és boldogság-*

⁷⁰ Együtt nyaraltam egy magas rangú állami tisztviselő családjával. Egyetlen 5 éves leánykájuk volt. Minden érkező hölgyvendégtől megkérdezte: „Néni, van férje?” Ha nem volt, tovább folytatta: „Miért nincs?” Egy fiatal úrleánytól ezt kérdezte: „Néni, van gyereke?” „Még nem vagyok férjnél.” – volt a felelet. „Az nem baj, nekem is volt egy kisasszonyom, annak se volt férje és mégis volt gyereke.” Másik alkalommal fiatal asszony jött. „Néni kérem, van férje?” – volt a kérdés. „Van” – felelte a hölgy. „Akkor miért nem jöttek együtt? Talán rosszul élnek?”

⁷¹ Erdemes *olvasmány D. Hofer-Dernburg* könyve, amely a mai, igazi, modern, intelligens kis gyermek életét rajzolja születésétől 7 éves koráig. Fejlődésének, tetteinek, apró gondolatainak, mondásainak, örömeinek, drága kis lényének sok szeretettel, jó humorral és pszichológiával való meglátásai ezek. (D. Hofer-Dernburg: *Babys Welt als Wille und Vorstellung*. Berlin, 1930.)

⁷² Figyeljük meg a tehetség *ösztönös bontakozását* Dante kortársánál, *Giottonál*, a nagy *festőnél*:

„...a gyermek a juhokat terelgette és közben, *mert természete ösztökélte* a rajzolásra, állandóan kövekre, földre, homokba rajzolatott természet után, vagy ami éppen az eszébe jutott. Egyszer Cimabue mester Firenzéből Vespignanóba mentében meglátta *Giottót*, aki – miközben a nyája legelészett – kihelyezett kódarabbal csiszolt kólpra egy *juhok rajzolt, anélkül, hogy más erre tanította volna.*” (Giorgio Vasari: *Le vite de' piu eccellenti pittori, scultori ed architettori*. Ed. G. Milanese, Firenze, 1881.)

És nézzük, hogyan keresi formai kifejezését a tehetség a gyermek *Rodinnél*, aki később nagy szobrász lett: „Talán jön majd egy idő, mikor beszélni fognak egy gyermekről, aki sokszor *elfelejtett enni, mert fontosabb volt neki az, hogy valami tompa késsel egy hitvány fadarabon faricskáljon.*” (Rainer Mária Rilke: *Rodin*. Insel Verlag zu Leipzig, 1924. 8. l.)

A *zenei tehetség* is igen korán bontakozik: „A kis nebuló... egyszer egy pikulát talált az apai házban valahol két nap alatt megtanulja rajta a híres gyermekdalt: *Mall'rough s'en va-t-en guerre*” (Romain Rolland: *Berlioz*. Ford.: Lakatos L. Bpest, Kultúra. 6. l.)

Vagy lássuk a tehetség jelentkezését a *fizikus és fiziológus zseninél: Helmholtz-nál*: „Gyermekjátékaimból, az építőkövek révén közvetlen szemlélet útján kipróbáltam a térbeli arányok egymáshoz való viszonyát. *Minden gondolkodás nélkül tudtam*, hogy szabályos alakú testeket miképpen lehetne egymásra rakni... Midőn geometriát kezdtem tanulni, tanárain nagy meglepetésére minden ténymegállapítással, amellyel itt kellett volna megismerkednem, már tisztában voltam.” (Ostwald: *Feltalálók, felfedezők, nagy emberek*. Ford.: Kosa Miklós. Bpest. Révai kiadás. 1912. 102. l.)

szerezés a tevékenység által. Az egyik az értelem kapacitását és fejlődését, a másik az akaratit élet szuverenitását szolgálja. A legkedvesebb és legboldogabb kora ez a gyermekvilágnak. Ekkor még a kisgyermek mindent és mindenkit szépnek és jónak lát. Azért mosolygós és könnyen barátkozó ebben a korban. Jót tételez fel mindenkiről. Jól érezte meg ezt a játékos kort és minden veszedelmét Nagy Sándor, a kiváló művész, midőn a „Pintyőke világa” című képét úgy festette meg, hogy az ártatlan, szőkefürtű kis leány bájos naivitással magához öleli a haragvó tigrist, simogatja az erős oroszlánt s nem menekül a közelgő kígyó elől. Ez a kép nemcsak azért érdekes, mert elénk vetíti a gyermeklélek jellegzetes vonásait, hanem azért is, mert a drága, tiszta gyermeket tigrisek, oroszlánok, kígyók közé helyezi. Valóban az ártatlan, naiv, tiszta gyermeket környékezi a legtöbb veszedelem, melyet ő nem vesz észre és nem lát rossznak. Az ártatlan és tiszta tekintet meghódítja egy darabig a „vadállatokat” is, de – sajnos – romboló szenvedélyük áttöri a *szubjektíve* korlátozó gátakat és a környezet rossz, devalváló erőinek érvényesülése: objektív sorsa lesz talán egész életére a kisgyermeknek!

A szülőnek és nevelőnek számolnia kell tehát a lelki adottság és környezet valóságával és minden erővel szolgálnia kell a teljes lélekkifejlődést. A kis „Pintyőkét” pedig őrizni kell a vadállatok, a tigrisek, a kígyók világától, az – e szimbolikus formában kifejezett – emberi gonoszságoktól.

5. Az óvoda.

A kisgyermek bontakozó életét a szülők, a rokonok, a pajtások mint külső, alakító tényezők befolyásolják. Az első *intézményes* irányító, mely jótékonyan érezteti nevelő hatását: *az óvoda.*

A világháborút követő gazdasági dekonjunkcióra a *munkabért* a szellemi és testi munkások legnagyobb részénél a *létminimum alá* szorította. Sajnos, ez a jelenség az édesanyák nagy részét arra kényszeríti, hogy *házon kívül, fizikai vagy szellemi munkával* keressenek annyi pénzt, hogy a család szűkös jövedelmét a létminimumra emeljék.

Ugyancsak napjainkban a nagyvonalú kultúrpolitikának – igen helyesen – az a célja, hogy az ember életét már kisgyermekkorától kezdve állandóan vallásos, esztétikai, szociális és kultúrtényezők megmunkáló hatásának tegye ki.⁷³

Mindkét szempont tehát – bár különböző okokból – *hangsúlyozza az állam és a társadalom kötelességeit* és parancsolóan követeli, hogy a kisgyermekről 3-6 éves korában gondoskodás történjék.

Ebből következik, hogy az állandó *anyai felügyelet hiánya* és ennek a hiánynak *intézményes* pótlása, továbbá fontos kultúr szempont hívta életre és *fejlesztette ki az óvodát.*

A mi feladatunk ezzel kapcsolatban az lesz: megfogalmazni az óvoda pedagógiai célját és *vizsgálni az óvodai nevelés hatását a kisgyermek testi és lelki életére.*

Az óvodai nevelés *célja:* – elnevezése is mutatja – *óvni a kisgyermek testi és lelki életét minden rosszirányú külső és esetleg belső tényező hatásától.*

A korán jelentkező utánzási, másolási ösztönt már az óvodában gátolni kell abban, hogy *uralkodó szerephez* jusson. A gyermeket ki kell emelni ebből a jellegzetes, állatpszichét érintő ösztönös világból. A nevelő figyelje meg a barátkozásban, játékban, apró munkában felszínre kerülő hajlamokat, készségeket; ezeket *indítsa, fokozza fejlődésre*, hogy az immanens *egyéni értékek* maradék nélkül érvényesülhessenek. És az evangélium gondolatának megfelelően mozgásra, *tevékenységre, munkára* hangolja a gyermeket. Mindezek alapján próbálja a nevelő a szép, a jó, az igaz, a közösség iránti kötelesség, az Isten felé vonzódás *lelki alaptónusát* megteremteni.

Az óvoda *passzív célja:* a rossznak a *megelőzése; aktív hivatása: alapvető nevelői munka, ébresztető lelki-hatás.*

A legtöbb kisgyermek azért örül az óvodának, mert ott sok szép mesét, éneket, játékot tanul. Ez már a lélek megtárolása, hogy töltekezzen. Azt is mondhatnám: *passzív készsége.* Örömmel *fogad* minden jót és minden szépet. De ez a passzív, gondtalan gyűjtés nem marad benne mozdulatlanul, hanem komponense lesz a gyermek természetében tekintélyes szerepet betöltő *tevékenységnek.* *Aktív* lesz tehát a gyermek, mégpedig azokkal az erővel, amelyeket az óvoda fejleszt ki benne. Az óvodában tanult mesék, énekek, játékok nemcsak benépesítik fantáziáját, hanem *további munkára* is serkentik.⁷⁴ A

⁷³ A kisgyermek megfigyeléséhez kérdőív-mintát közöl: Dr. Winkler H.: Richtlinien zur Beobachtung u. Beurteilung der Drei- bis Sechsjährigen an Kindergarten. II. Aufl. München, 1931.

⁷⁴ Stelly G.: A gyermek foglalkozása és játéka. „Pedagógiai Szemle.” 1932. 2. sz. 26-32. l.

„Óvodás koromból csak néhány eseményre emlékszem, Ünnepeken szavaltam és ez *hallatlanul öntudatos-*

gyermek emlékező tehetsége nem tudja még *megérteni az* elvont dolgokat, de feltétlenül felszívja és megőrzi a változatos élményeket. Az események színessége, elevensége mély nyomot hagy benne. A gyermek mintegy benne él a mese világában.⁷⁵

A mese hősei egyrészt példaképei, másrészt *játszótársai* lesznek. Azonnal *megszemélyesíti* őket. De emellett még egy új, sajátos jelenséget is észlelhetünk: benépesített fantáziájával a kisgyermek *új meséket is költ*.

Itt már a *receptív erő mellett* bontakozni kezd *lassan az alkotó erő is*. Már az a tény, hogy a mesében szereplő alakok jellembeli kiválóságát vagy szépségét magára vonatkoztatja és követni akarja, előjele a belső aktivitásnak. És ennek mesében való *kifejezése* már az alkotóképesség megnyilatkozása. A kisgyermek ezeket a csodás meséket esetleg *valóságga is éli*.⁷⁶

Az óvodát azért is szeretik a gyermekek, mert ott szabadabban mozoghatnak, mint otthon⁷⁷ és sok hasonló kis pajtás közé kerülnek. *Az ember társas lény. Keresi a magához hasonlót*. A gyermek még inkább. Ő még nem tud bezárkózni és különálló életet élni. Különösen azok említik szeretettel óvodás örömeiket, akik *egyedül, szülők, testvérek nélkül nőttek fel*, vagy szociális és egyéb okok miatt a nagyok közül kerültek oda. A gyermek roppant hamar barátozik, csak reánéz a másokra és már beszélget vele. Eleinte *a hozzá hasonlókat keresi, azután mindenkivel barátságot köt*. A kasztszerű elkülönülés nem természetéből fakad. *Amelyik megkülönböztet, azt már befolyásolta a környezet*.

A gyermek később egyenesen keresi a szegényebbet, mert sokat hallott arról, hogy azokat szeretni kell és azokkal jól kell tenni. Bár roppant önző, mégis már óvodás korában igen sok gyermek említi, hogy *megosztotta uzsonnáját a szegényebbel*. „*Ezt az anyuka mondotta*.” (!) A kedves jóbarátok és játszótársak szerzése mellett tehát még arra is bő alkalmat nyújt az óvoda, hogy ilyen *erények* is fejlődésnek induljanak.

Ebből azután természetesen következik *az összetartozás érzésének kifejlődése is*.

Az óvoda programjában a kicsi gyermeknél szórakoztatása mellett a *tanítás és szerepeltetés* is benne van. A lényeg ez: *játszva tanulni!* Tanulni verset, mesét, melynek *előadása a bátorságot*, a fellépés biztonságát is növeli. Bár sokszor tapasztaljuk, hogy a „fellépés” nem mindig jelent keménységet és öntudatot, mégis ezt már értékelni kell. A nagyobb gyermekek közül igen sokan írják, hogy a fellépésben való biztonságot, öntudatot az óvoda *alapozta meg bennük*. Csak az panaszkodik, akit „csodagyerekek” kiáltottak ki, mindenki fölé helyeztek, deformáltak és elrontottak. Egy ilyen „csodagyerek” (fiú) így ír: „Az óvodában mindig én voltam az első. A néni igen szeretett. *Később igen fájt (!), ha valahogy háttérbe szorultam*” A leánykák közül egyik ezt mondja: „Otthon is nagyon dédelgettek, óvodában is előre ültettek, mert *apuka nagy úr volt* és végül magam is páváskodni (sic!) kezdtem, *hogy feltűnő legyek*.” A legtöbb gyermek azonban a legnagyobb boldogsággal beszél az óvodáról. Életörömeiből fakadó élményei odafűződnek az óvodához és nehéz volna megmondani, hogy mennyi nemes lelki értéknek, lelki energiának megindítója egy, az ismeretlenség homályában élő, derék, tehetséges óvó néni vagy „szürke néniké”.

Rá kell mutatnunk még arra a szomorú jelenségre is, amelyre maguk a gyermekek hívják fel az ember figyelmét. Nagy vonásokban mindenki tudja, hogy az *egyes* gyermek külön sokkal könnyebben fegyelmezhető, mint mikor együtt, *tömegben* vannak. A gyermekek egymásra történő rossz hatása nehezen kerülhető el. Ez a veszélyes hatás már az óvodában is észlelhető. A gyermekekre sok hiba és sok kezdetleges durvaság ragad. Az egyik fiúgyermek ötéves koráról így ír: „Én sem voltam igen jó gyermek, de a csúnya beszédet és játékot *még rosszabb kispajtásaimtól tanultam...*” A másik (leányka) 4

sá, büszkévé tett.”

⁷⁵ Koszterszitz J. dr.: A meseszínpad. Bpest, 1923. „Élet”-kiadás.

⁷⁶ Egyik kisleányka – alig tudja megfogni a tollat – így írta le karácsony estéjét: „Anyu mindig mondotta, hogy karácsonykor jön a Jézuska. Este csengettek... Én *láttam (sic!)* az ablakfüggönyök mellett” a kis angyalkát, amint a fácskákat hozta. Aranyos szárnyai voltak. Mosolygott. Olyan szép volt!” Utóbb beszéltem vele és meggyőződtem, hogy most is hiszi ezt a látomást.

⁷⁷ Egy *négy éves és nyolc hónapos leány* így indokolja meg, hogy miért akar óvodába menni: „Látod, anyuka, azért akarok óvodába menni, mert te nem engedsz semmit, hogy csináljak. Megfogom a kést, nem szabad, kicsit kaparom a zongorát, nem szabad, semmit sem szabad játszani.” (Dr. Taviné Felzmann Anna: Egy anya naplójából. Bpest, 1928. „Kisdednevelés” különnyomata.)

Elöttem pedig egyik 5 éves kisleányka ezt mondotta édesanyjának: „Azért szeretnék óvodába járni, mert ott nem fogsz mindig parancsolni és mindent megtiltani. Ezt se szabad... azt se szabad... az óvodában legalább szabad játszani és futkározni.

éves koráról így ír: „Az óvodában igen sok szépet tanultam; de volt egy igen gazdag kis leányka, aki igen csúnya meséket mondott és „fabula dicendo mecum obscoena fecit.” Örömmel regisztrálhatom azonban, hogy ezek az esetek csupán sporadikusak. 600 gyermek között alig találtam 2-3 ilyen esetet.

Kisebb hibák könnyen megérthetőek, sőt el sem kerülhetők. A jó és rossz az eszmélés korától kezdve állandó harcban állnak egymással. Hiába akarnék teljesen izolálni a kisgyermeket, a fertőzés veszélye megmarad. Nem szabad tehát az óvoda terhére írni még a *kóros tünetek* megjelenését is. Az óvoda intézménye inkább *preventív eszköznek* tekinthető, mert már zsenge korban erősíti, *fejleszti a jóra való hajlamot* és a *bűnös készségek aktiválódását gátlások felébresztése által csökkenti*.

Mint minden emberi intézmény, úgy az óvoda sem tökéletes. A mai nehéz viszonyok között azonban szociális és kultúrmissziót teljesít. Az óvodából kikerülő kisgyermek testit, szellemi, erkölcsi nívójának értékelése után megállapíthatjuk, hogy *az óvoda* egyike a legértékesebb, korszerű, lélekfejlesztő intézményeknek.

II. A bontakozó gyermeklélek.

A kisgyermek érzelmi és értelmi világa az iskolába lépés előtt leginkább passzív befogadás útján gazdagodik.

Ebben a fejezetben tehát azokkal a tényezőkkel foglalkozunk, melyek a kisgyermek helyzeti adottságánál fogva fejlődésében befolyásolják. Majd azokat a jelenségeket fogjuk értékelni, melyek a gyermek első élményeit jelentik és később a lélek tudatalatti rétegének nagy részét képezik.

1. A családi kör.

A családi körben tölti el a legtöbb gyermek életének jó részét. Az első fejlődési szakaszt majdnem kizárólagosan, a többit pedig legnagyobb részben. Itt éli le majdnem egész ifjúkorát, tehát ez a környezet hat legerősebben életére.⁷⁸

A lélek törvényei szerint a külső behatások elraktározódnak, elpihennek és valamikor tevékeny erők lesznek. Minden élmény nyomot hagy a lélekben és később esetleg életet alakító, befolyásoló tényező lesz belőle. Mivel a családi kör évek során át *állandóan és legközvetlenebbül* hat, éppen azért a gyermek életén kiverődik a család érzésvilága. Lélektani tény, hogy a kisgyermekkorban az élet irányát nagyrészt a család élete határozza meg.⁷⁹

Bizonyos testi és lelki berendezettségek befolyásolják az életet.⁸⁰ A kisgyermeknek a szülőktől örökölt jó vagy rossz összetevőit *az otthoni nevelés felfokozza*. A nevelő sokat javíthat, finomíthat és hangsúlyozhat ezekből az alkotó tényezőkből, bár egy faktor oly erős is lehet, hogy későbbi irányváltás esetén is visszahajlik oda, ahonnan elindult.⁸¹

Már a legkisebb korban is érezhető, hogy az élet legerősebb nevelő, alakító tényezője a *vallás*.⁸²

⁷⁸ „We have seen that the family represents the World of the child.” (M. L. Faegre-I. E. Anderson: Child care and training. Mineapolis. 1929. 233. L)

Schreiber A.: Mutterschaft. Ein Sammelwerk für die Probleme des Weibes als Mutter. München, 1912.

Haberlin, Paul: Eltern und Kinder. Psychologische Bemerkungen zum Konflikt der Generationen. Basel, 1922.

„In keinem anderen Lebenskreise die Bedingungen für das Zusammentreffen aller Erziehungseinflüsse auf die Entwicklung des Leibes- und Geisteslebens der Kinder in so reichera Masse vorhanden sind, wie in der Familie.” (Armstrotff: Schule und Haus. Langensalza, 1912. 12. l.)

⁷⁹ „Gyermeki kötelességről csak azokban a családokban lehet jogosan csak szó is, amelyekben a szülők kötelességérzése fejlett. Csak annak van joga várnia a gyermekeitől valamit, aki megtett érték mindent; az beszélhet a szülők iránt való gyermeki kötelességekről, aki a maga anyai vagy apai kötelességét híven igyekezett teljesíteni.” (9. l.)

„A családi példa az egész életre meghatározza a gyermeket. Ezért a szülők soha ne feledjék, hogy ők az alapot rakó példaadók.” (Imre Sándor: A családi nevelés főkérdései. Bpest, 1925. 109. l.)

„Es gibt nicht viele Erwachsene, die mit Kindern spielen können, aber echte Vater und echte Mutter können és. Sie sehen das Wunder der Entwicklung im Kind.” Ez is azt akarja kihangsúlyozni, hogy az édesapa és édesanya tud a legközelebb férközni a kisgyermekhez. (Evers M.: Die Mutter. München, 1928.)

⁸⁰ Lásd az I. kötetet.

⁸¹ Payot, Foerster, Tóth Tihamér.

⁸² A vallásnak ezt az ősi, lélekbeágyazott, alakító energiáját és ennek hatását szépen rajzolja meg Gerhart

A kisgyermek életében vallásos életről igen nehéz *külön* tárgyalni. A vallásnak és erkölcsnek ugyanis *korrelációs kapcsolatai vannak s ezek* – különösen a gyermekeknél – szinte elválaszthatatlannak. Ha a családi nevelés az Istenre *alapozza* a jó viselkedést, akkor már ébresztgeti a gyermek *vallásos* érzését. Azután a *felelősség* érzését is átkapcsolja Istenhez és így a bontakozó élet vallásos áramkörébe vonja. Ez az álláspont pedig abból az alapfeltételből következik, amely szerint az emberi lélek ősi lendülettel tör az Isten felé. Nem szabad azt hinni, hogy csak a baj, a veszély érzése vinne az Istenhez.⁸³ A függés érzése elemi erő, ennek jelentkezése a legkisebb korban is észlelhető.

A lélek életét befolyásolhatják, rövidebb életszakaszban irányíthatják kisebb benyomások is, de *egész életét a Végtelen felé emelkedő élethajlásnak* kell meghatározni. Ezt pedig csak a vallás természetes és természetfeletti energiáiból meríthetjük. Ha azután ez az Isten felé vonzó energia *megmozdítja a gyermek lelkét*, akkor a kis szentélyben is *bontakozni kezd* a természetfeletti ember. Ez a bontakozás később motorikus életfejlesztő erővé lesz, amely az erkölcsi küzdelmekben *győzelmet fog biztosítani*.

A játékos gyermekkorban éppen úgy vannak *lelki hullámvázok*, erkölcsi kirobbanások, hibák és bűnök, mint később. Csak az a különbség, hogy – patológiás esetektől eltekintve – kisebb ütőerejük, tehát könnyebben feloldhatók. Ezek megnevesedését, az erkölcsi jó diadalát segíti elő a lélekben a vallás kifejlődése.

A vallásos élet legnagyobb erőforrása: a *vallásos, lelki hangoltság*. Ez olyan különös alaptónus, amely néha *kivételes fokban* jelenik meg a kisgyermek lelkében.⁸⁴ Amely gyermek lelkében otthont talál ez az isteni adomány, az még a káros külső behatások ellenére is *teljesen érintetlen marad*.

A gyermek családi körét, milieujét vizsgálni kell *gazdasági és erkölcsi* szempontból is.

a) *Az előkelő családból* származó kisgyermek otthona minden kényelmet biztosít. Sok esetben gondos édesanya, másutt nevelők és nevelőnők állnak a gyermek mellett. Külön kis birodalom az övé. Soha és semmiképpen sem gond a lakás, a ruha, a táplálék, a játékszer. Az igények kielégítése könnyű. Minden rendelkezésre áll, amivel a felsőbbrendű képességeit fejlesztheti.

Az első, amit megfigyelhetünk az előkelő családból *származó* kisgyermeken: a *külsőségek iránti nagy szeretet*. Gondos, tiszta, egészséges otthont árul el a kisgyermek külső megjelenése is. Játékainak minőségében erősen korlátozott, mert a gyakori feddés, intés félelemmel tölti el lelkét. Viselkedésében a külső illem formáit megtartja. Köszönése, mozdulata, beszéde szabályozott, mert mindezt már elsajátította a családi körben.

Az előkelő családból származó *kisgyermek nagyobb fogékonyságot tanúsít a felsőbbrendű értékek és gondolatok iránt s lelkének tartalma ismeretekkel és gondolatokkal telítettebb*.

Az ilyen gyermek sokat lát, hall s mindez elraktározódik a lélekben. Az iskolai életben nagy érdeklődést árul el és egyszerűbb családból származó társainál nagyobb lendülettel indul a szellemi világ értékei felé. Az iskola követelte ismeretek nagy részét hazulról kapja. Innen érthető, hogy az elemi iskola fokán a legjobb tanuló. Nem lehet azt mondani, hogy ez a „kivételezés” miatt van így. A családi élet adta nevelés, a tanulás kényelmesebb lehetősége hozza ezt magával. A tapasztalat igazolja, hogy feleleteik viszonylag rendszeren a legjobbak.

Hauptmann. Novellájának hőse a törvénytelen születésű *kis Emanuel*, akit részeges mostohaapja házában ütnek-vernek. Gyűlöletet, szenvedést, nyomorúságot tapasztal maga körül. A biblia az egyetlen vigasztalása. *A bibliából tanul meg olvasni*; annak lapjairól ismeri meg Őt, aki szenvedésével megváltotta a világot. Mindjobban erősödik benne a vallásos érzés és elhatározza, hogy *Krisztushoz fog hasonlítani*. (Gerhart Hauptmann: Der Narr in Christo, Emanuel Quint. Berlin, 1931.)

⁸³ Herwagen K.: Der Siebenjährige. Leipzig, 1920. 38. l.

⁸⁴ A hároméves kis lisieuxi *Teréz* és néhány évvel idősebb nővére, *Céline* között a következő, valóságos *lelki megbeszélés* folyt le:

„*Céline* (az áldozati ostyára mutatva): Hogy lehet az, hogy a jó Isten benne van ilyen kis ostyában?

Teréz: Ez nem is olyan csodálatos, hiszen a jó Isten mindenható.

Céline: És mit jelent az, hogy mindenható?

Teréz: Ez azt jelenti, hogy mindent megtehet, amit akar.” (Soeur Therese de l'Enfant-Jesus: Histoire d'une Ame. Paris, 1902. H. I.)

Ugyancsak arról ír Montalembert, hogy *Erzsébet királyleányka* vallásos élete, alázatossága és a szegények iránti szeretete már 3 éves korában észlelhető volt. (Montalembert: Sainte Elisabeth de Hongrie.)

Jeanne d'Arc is már kicsi korában engedelmes, szorgalmas, jóságosán vidám és vallásos volt. Mindig mintha valami fényesség, béke, derűs emelkedettség áradt volna belőle. (M. Gasquet: Sainte Jeanne d'Arc. Paris. Flammarion, 1929.)

Az előkelő környezetben született gyermek *esztétikai készségei is nagyobbak*. Szép művészi képeket, szobrokat, iparművészi munkákat látott, sokféle muzsikát hallott, több könyvet olvasott. Érthető tehát, hogy ebben az irányban fejlettebb.

Erkölcsei vonatkozásban már nem ilyen kedvező a helyzet. A nagy jólét a felsőbbrendű erkölcsi életnek nem kedvez. Az *Evangélium* szerint „a mennyek országa erőszakot szenved.”⁸⁵ Ez a gondolat annyit is jelent, hogy az erkölcsi élethez, mint a mennyek országának előkészületéhez komoly, nagy erőfeszítés és lemondás szükséges.

Az erkölcsi eszmény kibontakozása valóban harcon keresztül történik, mert az alsóbbrendű ösztönök feletti diadal nyomán érvényesül. „Nem jöttem békét hozni, hanem harcot.”⁸⁶ Az erkölcsi érzék domináló szerepének biztosítása kemény harcba kerül. A test erőinek kifejlesztésére is torna, sport, napfény, fürdés, tehát *edzés és gyakorlás* kell. Fokozottabban ez a helyzet a lelki, erkölcsi tulajdonságok világában. Ha tehát az előkelő családban élő gyermek még kényeztetésben is részesül, akkor az *akarat* élet szempontjából egyénisége nem fejlődhet ki és később az erkölcsi erőfeszítésekre alkalmatlan lesz. Fokozatos lelki elpuhulás következik be. A puhasággal jár a fokozott kényelemszeretet, a kiszolgáltatás, ami pedig lassan az *önállóság hiányára vezet*. Bár a kisgyermektől nem szabad nagy önállóságot követelni, mégis szükséges, hogy önmaga próbálja kielégíteni saját igényeit. Ahol a cipőtisztítástól kezdve az utolsó gomb begombolásáig mások segítenek, ott a kisgyermek előbb-utóbb tehetetlen és állandóan másokra szoruló ember lesz. Kicsi korban ez *még nem feltűnő hiba*, a későbbi élet számára azonban *igen sok veszélyt jelenthet*.

Az állandó kiszolgáltatásnak következménye mindig bizonyos kényeskedés kifejlődése. Az ételben való válogatással kezdődik, később a gyermek már a legkisebb testi vagy lelki sértődésre is érzékenykedik. Ez a szó: *lemondás*, teljesen ismeretlen az ilyen gyermek életében. A *szenvedés* tiltakozást vált ki reakcióképpen benne. A *békétűrés* pedig ebben a milieuban szintén ismeretlen. A testi vagy lelki fájdalom felette nagy letörtséget, türelmetlenséget okoz s ettől már csak egy lépés a *fegyelmezetlen indulatosság*.

Ez az erkölcsi fegyelmezetlenség és indulatosság elsősorban a cselédséggel, majd az édesanyával szemben is mutatkozik. A követelődző igények növekednek és a kiszolgáltatásban való késlekedés haragban és indulatosságban robban ki. Itt már *túlsúlyra jutott az ösztönös élet*, amelyet nem fékez az erkölcsi erő. Ez azután olyan erőssé fejlődik, hogy később a legnagyobb indulatkitörések sem tartoznak a ritkaságok közé. Intés, feddés, verés keveset segít. Legfeljebb még nagyobb visszahatást vált ki. Az ösztönös világnak ezt az uralomra-jutását az a meggondolatlan és eléggé el nem ítéhető szülői „majomszeretet” segíti elő, mely mindig és mindenben a gyermeknek fogja pártját. Ha a jogos atyai szigor megjelenik, akkor az elfogult édesanyai szeretet megvédi a hibázó gyermeket vagy megfordítva. A kisgyermek gyorsan átlátja ezt a fonák helyzetet s *győzni akaró önzése ösztönös* ügyességgel a maga számára kamatoztatja a szülők gyengeségét.

A minden örömet megkapó és a mindenben élvezetet kereső kisgyermekben felléphet az emberi élet egyik legveszélyesebb dekadens jelensége: a *hedonizmus*. Csak örömet és élvezetet keresni és *megélni*, – ez a jelszó. Ez olyannyira lenyűgözi az embert, hogy életének tartalmát, értelmét *csak ebben keresi*. A hedonista ember pedig elveszett egyéniség. Mert legközvetlenebbül és csak az élvezetben találni meg az élet tartalmát és értelmét annyit jelent, mint *elveszíteni az élet igazi nagy értékeit*.

Az elkényeztetett, erkölcsi erőfeszítésre alig képes gyermek útja nagyon sokszor erre a *lejtőre* vezet. A kisgyermek átlagában nagyon ritka a lelkiesség felé forduló egyéniség, aki *belső* titkos ösztönénél fogva a *felsőbb javak felé* tör. A rendes és szinte természetes törekvés az, hogy a gyermek az élet minden örömét *közvetlenül* és *azonnal* akarja birtokolni. Először az evés, ivás, játék, semmittevés és később a szexuális élet titkos örömeit is. Ezt az utóbbit sok és túl meleg takaró, selymes mellények stb. úgy mozdítják elő, hogy az erogén zónákban vérbőség keletkezik és ez könnyen kiválthatja a szexuális izgalmat. Éppen azért a puhaságban nevelt gyermek erkölcsi nivója *igen problematikus*.

Mindezekből természetesen következik az *állandó és kíméletlen önzés*. Bár mindenütt az első személy az „én”, mégis ennek az ösztönös előretörésnek sohasem szabad igazságtalanul, káros módon érvényesülni másokkal szemben. Az elkényeztetett gyermek nem ismeri fel a helyes határt, az előkelő család pedig öntudatlanul termeli ki ezt a hibát, amely ellen később szülői intelmekkel, atyai és anyai tanácsokkal, sőt büntetésekkel is alig lehet eredményesen küzdeni.

⁸⁵ Mt 11,12.

⁸⁶ Mt 10,34.

Az előkelő társadalmi rétegekben – általánosan – kevésbé érvényesül a közösséggel való rezonancia: *a szociális érzés*. A vagyonos család otthonát zárt egységnek tekinthetjük, ahova csak itt-ott szűrődik be az *Evangélium* embertestvéri érzésének élénk tudata. Pedig a családnak már a kisgyermekkorban kellene előkészítenie és legalább kontúrokban felszínre hozni a fejlődő lélekben a *közösség iránti kötelesség* szeretetét. Az előkelő család gyermekeinek érintkezése az alsóbb osztályok gyermekeivel a legritkább. Éppen a *majdnem tökéletesen izolált*, élesen elhatárolt környezet miatt elszigetelt marad a gyermek lelke is. Családjának társadalmi helyzete a *kasztézés* kialakulását fejleszti ki benne. A kisgyermek csak azt az elhatárolt világot, annak érzés-, élmény-, energia-komplexumát veszi fel, amelyben él, mely azonban evangéliumi és egyetemes emberi szempontból is egyoldalú, antiszociális kifejlődéshez vezet. Ez a jelenség a vagyonos osztálynál – sajnos – *nem szórványos, hanem általános*. Önző, szélsőségesen individualista és a közösség érdekeitől elzárkózó embertípus termelődik így ki, melynek tömeges megjelenése történelmünk utolsó két századában *részben okozója volt a napjainkban eruptív erővel dolgozó társadalmi ellentéteknek*.

Ha már most ezekből a tulajdonságokból általános következtetést akarunk levonni, akkor azt mondhatjuk, hogy a legelőnyösebbnek mondott, gazdag, gondos családi kör sok lelki értéket fejleszt, de sok erkölcsi lazaságnak is lehet az alapja. Könnyen ráneveli a gyermeket a külsőségek szeretetére és megindíthatja bennük az erkölcsi szétesés folyamatát.

b) A szerényebb otthonban, a *polgári körben* növekedő gyermek sok tekintetben más lelki berendezettségű.⁸⁷

A külsőségek szeretete kisebb, de azért megvan benne a tiszta, ízléses dolgok iránti vonzódás. A polgári család hajléka egyszerűbb. A gyermek élete is ehhez idomul. A nevelés gondja az édesanyára vagy a nagyobb nővérré hárul. Ritkább eset, hogy cselédek pótolják őket. Éppen azért a rend, a tisztaság szeretete jellemzi az ilyen gyermeket, öltözködésük, viselkedésük is ezt az egyszerű, nemes ízlést revelálja.

Az élet nem ad meg nekik minden örömet, tehát a túlzóan előtörő vágyakat is lefékezi. Annyit azonban mégis kapnak, ami egyéniségüket derűssé, tartalmassá, értékessé teszi. Biztos, meleg otthon, ízléses ruha, egyszerű koszt, könyv, játék, zene emeli nivóssá az életüket, de nem túlzottá az élvezetet.

Az élet itt keményebb alakban jelentkezik. Ennek megfelelően a gyermek is határozottabb, mélyebb, komolyabb és az erkölcsi küzdelmek idején erősebb.

A *középosztály* családi életét általában jellemzi a *művészetnek, a tudásnak* szeretete. A gyermekek nagy százalékban tanulnak *zenét*. A kis lányok zongorázni, a fiúk hegedülni, stb. *Idegen nyelvek* tanulására is elég gondot fordítanak. Ez a *lekötöttség a szabad idő nagy részét is kitölti és így részben a lelket telíti, részben a rossz társaság romboló hatásától is megóvjá a gyermeket*. A polgári család látogatói, vendégei is leginkább ebből a társadalmi rétegből valók és így ez a kultúr-atmoszféra felszívódik a gyermek lelkébe is.

Amely családban fejlett a *vallásos élet*, ott a vallás lesz a gyermek erkölcsi kialakulásának *legerősebb támasza*. A megfigyelésem alapját képező gyermekek között igen keveset találtam olyant, kinek családja a gyermekkorban ellenezte volna a vallásos nevelést. Még olyanok is, akik maguk nem voltak vallásosak, szorgalmazták a gyermek vallásos nevelését. A kisgyermek még nem veszi észre az ellentétet a vallásos irányú nevelés és az otthoni vallástalan élet között. Diákkorában ez az ellentét már esetleg lelki konfliktushoz vezet; ha ezek a gyermekek 10-14 éves kortól kezdve hanyatlást mutatnak, annak eredete itt található fel.

c) A *munkásosztály* gazdasági helyzete, szegényebb és egyszerűbb otthona igen sok hátrányt jelent a kisgyermek testi és lelki fejlődésénél, bár nem tagadható, hogy a sok nehézség, lemondás, nélkülözés nagy ellenálló erőt, keménységet, rugalmasságot is adhat a léleknek.

Lényeges különbség van a *város* és a *falu* munkás-gyermekeinek élete között.

Vegyük először röviden szemügyre a *városi*⁸⁸ munkás-gyermek otthonát. A *városi munkás-gyermek* szellemi és fizikai milieuje egyformán igen sok káros tényezőt foglal magában. Családi környezetében a testi és szellemi élet legszükségesebb feltételeit is alig találjuk meg. A *munkásosztály*

⁸⁷ Ezt a milieut jellemzi *Andersen*, mikor gyermekkorának küzdelmeit, nélkülözéseit írja meg azzal a mélyeséges hittel, mellyel Isten formáló kezét és teremtő lehetétét érezte meg mindenben, ami őt körülvette. *Andersen kispolgári* környezetben született, megnemértő emberek között tengődött, míg végre tudatára ébredt tehetségének és hivatottságának. (Andersen H. Ch.: Életem meséje. Genius, Bpest, 1923.)

⁸⁸ Padányi A.: Gyermektípusok a fővárosban. Ped. Szemle. 1932.

gyermekai a külvárosi bércszárnyák elhanyagolt, sötét, levegőtlen, piszkos tömeglakásaiban nőnek fel. Idegen emberek, albérlők, ágyrajárók között. Ebben a milieuban fejlődik leggyorsabban és itt fertőzi meg legdurvábban a kisgyermeket a szexuális élet, éppen a felnőttekkel való zsúfolt együttélés miatt. A gyermek „magánélete” csaknem teljesen felszívódik, beleolvad a család elviselhetetlen, fájdalmas, igavonó életének sűrű horizontjába. A létfenntartás elemi szükségleteit sem tudja kielégíteni. Egy pohár tej, egy tál étel, egy darab kenyér: *mindennapi probléma*. A nyomor, a szenvedés, a betegség, az átöröklés objektív sorsa és tragikus befejezése lesz itt majdnem mindenkinek. Ebből következik, hogy az állandó civakodás, veszekedés, verekedés napirenden van a szülők között.⁸⁹ Az „otthon”-ból a gyermek az utcára menekül, a többi *hasonló sorsú* gyermek közé. Ezek mind ugyanazt az atmoszférát hordják maguk körül, és így az otthoni világ képét torzítják egymás felé. Sok borzalmas élmény: bánat, szenvedés, fájdalom, nyomor, éhség halmozódik ezekben a szegény gyermekekben és ha valami külső hatás, *brutális inzultus elindítja* bennük az élet örvénylő mozgását, akkor ez viszi, löki, nyomja, sodorja őket *tragikus mélységek felé*.

A lélek *főirányú fejlődése* ebben a társadalmi rétegben majdnem kizárólagosan az *édesanya személyes* hatásától ered. Természetesen az élet kulturális, esztétikai, erkölcsi ébresztgetésére alig kerülhet sor, mert itt az élet *mindennap megújuló gondja* minden energiát felemészti.

Ilyen nehéz helyzetben a kisgyermek csak az *édesanya önfeláldozása* révén fejlődhet – *nagy küzdelem és energiaszóródás után* – értékes, felsőbbrendű emberré. Ezt az anyai önfeláldozást nemcsak ösztönösen, hanem tudatosan is megérzi a kisgyermek és a maga kedves, primitív módján igyekszik háláját kifejezni.⁹⁰

Ahol a család anyagilag jobban megalapozott, ott fegyelmezett, megelégedett életet élnek. Az ilyen munkáscsalád gyermeke nagyobb jóindulatot, munkakedvet, erőfeszítést, jóra való készséget és áldozatoságot mutat. *Ezek a gyermekek mind kemény munkára hajlók*. Bennük, ha megéreztettük a tiszta élet szépségét, eleven az erkölcsi harcra való készség.

Sajnos, a legszűkebb néprétegben a szülők *terheltsége, alkoholizmusa* eléggé elterjedt jelenség.⁹¹ A terheltek és alkoholisták gyermekei pedig igen súlyos testi és lelki leromlottságot mutatnak.⁹²

Azoknak a családoknak a gyermekei, akik ilyen teljesen szétesett, züllött, erkölcstelen körülmények között élnek, az élet szegény, szomorú áldozatai. Sokszor maga az öröklött rossz konstitúció, a reájuk ható rossz környezet, a család, a gondozatlan, szennyes lakás, a másoktól kapott, alig tápláló eledel, a lelki-táplálékul szolgáló sok gyalázatos, szitkozódó beszéd, immorális helyzetek: deformálják a gyermeket. Ezek a gyermekek már olyan testi és lelki bajokkal lépnek az életbe, hogy csak *teljes átformálás* után válhatnak emberi értékűvé.

Ha pedig nem kerülnek helyes nevelői behatás alá, önhibájukon kívül a társadalom megfertőzői és *mindenféle társadalmi forma veszélyes parazitái lesznek*. Ezekben a gyermekekben elhalt, vagy mondjuk így: *fel sem lépett az erkölcsi érzék*. Minden majdnem állati nívón marad. Bennük *inaktív lesz* az Isten képére teremtett lélek és a felsőbb életre való hivatottság. Erős, ösztönös pszichés-rétegek rakód-

⁸⁹ „Az otthoni veszekedésből lemenekültem az utcára. Remegve vonszoltam magam egy ablakmélyedésbe. Éreztem, hogy a fájdalom sötét felhője ereszkedik reám, könnyek függönyözték le a szemem, nem láttam már semmit az utcából, a házakból, magamból. Az ablakmélyedés két, kiugró, sötét síkja elfedett mindent... Minek élni... élni, éhezni, fázni így, tehetetlenül? Szerettem volna erős lenni, felugrani, elrohanni valahová, ételt hozni vagy pénzt. Dolgozni, keresni, hogy ne legyen nyomor, szomorúság, bánat, hogy éljen mindenki, hogy éljen, mosolyogjon, örüljön végre az én szegény, édes, drága jó anyám. Az édesanyám, aki úgy tudott mesélni, simogatni, becézni, szeretni. Akivel reménytelen órák szomorú csöndjében együtt zokogtunk... És sírtam, vergődtem fájdalmasan a pinceablakban. A könnyek végigpereregtek rajtam, körülfolytak, eltakartak, megvédték, mert sötét volt és barátságatlan minden. A pincéből hideg lehelet áramlott fel s újból a valóságra döbbsentem. Hideg volt. Elmegek innen... De hová? Haza! Haza? Vissza a rémek, a sötétség, a nyomor, a buta, értelmetlen szenvedés mocsarába?! Csupasz kis testem fölött összefogtam a kabátot és elindultam, hogy a sorsom újból beteljesedjék rajtam.” (*Kis diák naplótöredéke*. Hatéves korát rajzolja meg.)

⁹⁰ Az egyik leánya panaszkodik kis társának, hogy mamája születésnapjára bögrét szeretett volna venni, de nem tud, mert az édesapja és fiútestvérei munka nélkül vannak. Másnap folytatódott a beszélgetés. Azt kérdezik tőle: „Tudtál-e bögrét venni?” „Dehogyan tudtam” – feleli a kislány. „A mamám örült volna, ha a születésnapján legalább a konyhában befűthetett volna.” Ez a legkeményebb tében volt. Meg kell jegyezni, hogy a legnagyobb szegénység ellenére a leánya kifogástalanul tiszta, becsületlen, jólelkű, vallásos gyermek volt.

⁹¹ Dr. Szél: Egészségügyi statisztika. Bpest, 1930. 214. l.

⁹² Előadásra mentem, amikor egy pálinkamérésből az egyik kis tanítványom ugrik ki s azt mondja: „Olyan rézség vagyok. Egész délután itt iszom az apámmal.” A gyermekből csak úgy dőlt az alkohol.

nak és halmozódnak a szunnyadó nemes készségekre. Kemény nevelői munkába kerül, míg életre hívjuk a finom, értékes lelki készségeket. A legnagyobb hiba itt nemcsak a szegénységben van. Bár a szegénység, a nyomor előmozdítja a gyermek elzüllesztését, azonban ez a szülők testi-lelki degeneráltságából, erkölcsi lerongyolódásából is eredhet.⁹³ Ebben a milieuban semmi sincs, ami emel, de minden megvan, ami öl. Tanulmányaim idején csak 2-3 olyan gyermekre akadtam, aki liliomként nőtt ki ebből a mindent megfertőző nagyvárosi mocsárból. De ezek is csak „különös természet”-üknek, mondhatnám, természetfeletti adománynak köszönhetőek ezt.

A falu képe sokkal vigasztalóbb. Nem azért, mert az otthon anyagi körülményei jobbak, hanem azért, mert más a belső *lelkület*. *Igaz*, hogy ott is a legtöbb szegény család egyszobás, földes lakásban tengődik, de az erkölcsi fertőzés terjesztője, az „albérlőrendszer” teljesen ismeretlen. Az udvar, a rét, a mező, az erdő egészen más milieut jelent, mint a városi bérkaszárnnyában a „gang”, a „kis udvar”, a lépcsőház és az utca. A falu tradicionális levegője, a szülők egyszerűbb, erkölcsileg egészségesebb élete, tisztultabb mentalitása igen sok veszélytől óvja meg a gyermeket.

Éppen ezért közlök egy *falusi iskolai* kimutatást.

Több elemi osztály vizsgálata azt mutatta, hogy az *erkölcsi érdeklődés* és az *erkölcsi tisztaság* a városi szegény gyermekekkel szemben sokkal magasabb volt. Ha arányszámot veszünk, a következő *átlageredményt* lehet levezetni: 100 falusi fiú közül egy sem akadt,⁹⁴ aki nem hallott volna arról, hogy a jót az Isten szereti a rosszat pedig bünteti. Sőt mindenki arról is beszélt, hogy ő is akar jó lenni.

Az erkölcsi érdeklődés feltűnően erős, szinte azt mondhatnám, hogy természetyszerű előtérrel táruul élénk. Egyszerű, közvetlen, bájos naivitás tükrözik a gyermekek arcáról. Egyenesen lerí róluk, hogy ők a természet keresetlen mezei virágai. A tiszta, jót akaró és jóratörő lelkiség minden mozdulatukból kiviláglik. A legkisebb intést is a legnagyobb szeretettel és hálás készséggel fogadják.

A valóságos életük egészen egybevág alaptermészetükkel. Súlyos hibák alig mutatkoznak közöttük. Inkább kis hiúság, gyermekes veszekedések, kis hanyagság és kapzsiság lép fel közöttük. A szexuális élet – bár a természet ölen járva, több nyíltsággal lép előtérbe – pihenő energia; a legritkább a bűnös kilengés! Magukkal szemben határozottan tiszták, hidegek és természetesek; másokkal szemben pedig még fegyelmezettebbek. Éppen ezért az erkölcsi életük a városi fiúgyermekekénél is magasabb fokot mutat.

Hibáik inkább a *durvaság* területén mozognak, de a *természetesség* határait ritkán lépik át. A *káromkodás* néha felburjánzik, de ez is inkább a 10-14 éves kor (praepubertas) éveiben található. A szexuális élet terén sokkal kisebb *az érdeklődő kíváncsiság* és még kisebb *a valóságos bűnözés*. A percents arány szerint magukkal szemben alig 15 százalék hibázik ebben a korban, másokkal szemben pedig 1-2%-ra tehető a bűnözők száma.⁹⁵ Itt is meg kell jegyezni, hogy a legtöbb esetben teljesen gyerekes, jórészt tervszerű gonoszság nélküli „játék”-ról van szó.

A falusi kisleánykák erkölcsi élete még szebb képet mutat, de csak akkor, ha kamasz fiúk társaságába nem kerülnek.

Szomorú tény azonban az, hogy a nagyvárosok közelében fekvő falvak gyermeknépe *károsan* érzi a város erkölcsi levegőjét. Itt a gyermeklélek sokat veszíthet ártatlanságából.

Ez a kép mindenestre megnyugtatóbb – legalább abból a nézőszögből, amely most érdekel bennünket. A gyermek *fizikai életének* szempontjából falun is sok kifogásolni valót találunk. A higiénia követelményei még annyira sincsenek meg mint a fővárosban. Az orvos rendszeren nagy távolságban lakik. Nehezen tud a beteg orvosi kezeléshez jutni. Sajnos, az orvosi segítséget nem is igen igénylik. A városi gyermek betegség, baleset esetén klinikára vagy városi kórházba kerül. Azonkívül a falusi gyermek rosszabb *preventív* körülmények között is él. Az örökölhető betegségek, a betegségekre való hajlam elég súlyos tehertétel itt is, de mégsem olyan pusztító, mint a nagyvárosi gyermekekénél.

Mindezeket egybefoglalva látjuk, hogy a *családi légkör*, *az otthon a fejlődés szempontjából az első és legértékesebb hatótényező*. Ez alakítja nagyrészt az életet. A családi élet jó vagy rossz *alaptónusa* később is kisebb-nagyobb intenzitással fejti ki a hatását. Ha jó, akkor a gyermek későbbi életében a nevelő erősítheti; ha rossz, akkor a nevelő részéről a legerősebb küzdelmet igényli. A gyermek élete tényleg ezt is mutatja. Elég könnyű továbbépíteni a jó alapvetést, de nehéz *átalakítani*, inaktíválni a rossz tulajdonságokat.

⁹³ Major G.: Richtlinien einer Sexualpädagogik. Berlin-Zehlendorf. 1912.

⁹⁴ Természetesen kikapcsolva a terhelt vagy kretén típusokat!

⁹⁵ Ibi nonnunquam bestialitas quoque invenitur.

A szülők helytelen és túlzott követelésekkel lépnek fel, midőn gyermekeik nevelését egyedül az iskolától várják. Elhibázott elv: „Mi csak tápláljuk a gyermeket, az iskola majd megneveli.” Vagy: „Hat éves koráig úgysem ért semmit...” „Kiskorában hadd élvezze a szabad életet, az iskola majd megneveli.” Ez a felfogás különösen az intelligens szülők részéről nem jogosult és legtöbbször a gyermek felületes, hanyag nevelése következtében fellépő lelkiismeret-furdalások elleni védekezés.

A kisgyermek életében tehát az otthon, a családi kör lelkiileg ható tényezőinek minősége a legfontosabb. A családi milieuból az *iskolába lépő gyermek* már olyan adott valaki, *akit egyéniséggé alakított a sok elfejlődést vagy kifejlődést befolyásoló környezeti hatás.*

2. Az elemi iskola.

A kisgyermek életében nagy változást, szellemi fejlődésében pedig hatalmas lendületet jelent az *iskola.*

A családi kör az egyéniség alaptónusát adja. Az iskola az egyéni értékek céltudatos kifejlesztése és a lelkiéletet erősítő energiák beállítása révén kapcsolódik a gyermek jövő életét építő nevelői munkába.

Megtanítja a gyermeket az életben szükséges alapismeretekre, *fejleszti szellemi és erkölcsi*, tehát felsőbbrendű életét. *Szociális hivatását* pedig akkor teljesíti, amikor egységbe próbálja összefogni a széttagolt társadalmi rétegek gyermekeit, amikor a *nemzet és az emberiség lelki-közösségének érzését* ébreszti fel bennük. Ennek jelentőségét az állam és az egyház egyformán felismerte. Éppen ezért mindegyik arra törekszik, hogy az iskolán keresztül nemzeti, illetőleg egyetemes szempontból nevelői hatását állandóan éreztetni tudja.

További feladatunk tehát az lesz, hogy megvizsgáljuk, hogyan és milyen formában hat az iskola a gyermekre. Valamint azt, hogy az iskola hatását milyennek érzik maguk a gyermekek. Az egyik *tárgyi*, a másik *alanyi* jelentőségű.

a) Vizsgáljuk tehát az iskola hatását először *tárgyi* szempontból.

Az elemi iskolai tanításnak egyik legfontosabb *célja: a kisgyermek szellemi és erkölcsi életének megalapozása.*

Pszichikailag: a szellemi készségek aktiválása és a tudat fogalomkörének gazdagítása.

Az ember *szellemi fejlődésének* iránya kettős: a *kutatás és az intuíció.* Az egyik a *tudás* komponenseiből tevődik össze. Abból az emberi tudásból, mely a világ megismerését akarja végső fokon elérni. A másik a *lelkiélet fejlődésének* végső rezultánsa. Hogy ez a két vonal később világosan és határozottan emelkedjék a belső, változó intellektuális és pszichés funkciók *főlé*, hogy konkrét irányt adjon a teljesen kifejlesztett embernek, azért szükséges már az elemi iskolában módszeresen megalapozni, fejleszteni a gyermek *tudását és lelki-életét.* A betűvetés, az olvasás, a számolás, a rajzolás, a tervszerűen beállított gyermekmunka és játék, a megfigyelés, az elbeszélés; az erkölcs, a vallás alapismereteinek közlése, illetőleg a tudatba-emelése *egységes célt szolgál: aktiválni a szellemi tehetségeket és értékes élményekkel gazdagítani a gyermeklelket.*

Az elemi iskolában eltöltött négy esztendő: az ébredés kora. Ha ezt helyesen befolyásoltuk, akkor a gyermek jövőjét tartós értékekkel alapoztuk. Nagyjelentőségű ez nemcsak azért, mert a tudás elemének elsajátítását, a szellemi tehetségek, a lelkiélet bontakozását szolgálja, hanem azért is, mert a családi milieuból részben kikerülő gyermekben a *szélesebb körű lelki közösség* érzésvilágát is kialakíthatja.

Az elemi iskola azonban nem állhat meg a pusztá ismeretközlésnél, hanem vállalnia kell az összes egyéni készségek (esztétikai, erkölcsi, szociális, vallásos) fejlődésének *együttes megindítását.*

A tantárgyak, a tananyag beosztása, az összeválogatott olvasmányok állandóan a felsőbbrendű lelki készségek kifejlődését szolgálják. A tanítás *módszere időben változó, de a felsőbbrendű élet” szolgálat állandó marad.*⁹⁶

⁹⁶ Ahol a kultúrpolitika világnézeti alapja *kizárólag* materiális síkra redukálódik, ott egyetemes emberi szempontból a „*fejlődés*” csak *retrográd lehet.* Ilyen megdöbbentő *retrográd* nevelést látunk a *szovjetiskolában*, „mert az egész (szovjet) nevelési szisztéma célja nem a képzés (Bildung), hanem kizárólag a politikai és praktikus nevelés. Nem a teljes, szuverén egyéniség áll a nevelés középpontjában, hanem a szocialista, besorozott munkás. Nem az ember, mint autonóm egész, hanem mint *szolgai rész.* A humanisztikus iskola helyére a „*politechnikus*” lépett, amely a legszorosabb összeköttetésben áll a gyakorlattal és az ország közgazdaságával.

A kommunista párt *1931. évi programja szerint:* „a politechnizálás azt jelenti, hogy a szovjet iskolának a

A következetes, beosztott idejű *tanulás* rászoktatja a gyermeket a *rendszeres munkára*. A munkát, a tanulást elismerés, jutalom követi. Ez pedig újszerű, nagy öröm a kisgyermek számára. A családi kör – különösen az iskolaköteles kort megelőzőleg – inkább a játékok színhelye. *A munka szeretetét* nem annyira az otthon, mint inkább az iskola ébreszti fel és hangsúlyozza a gyermeklélemben. A szétszórt gondolkodású gyermeket szellemi *fegyelemre, önuralomra neveli*. Mert neki az első hetekben nem könnyű és kellemes időtöltés órákon át nyugodtan ülni és figyelni az iskolapadban.⁹⁷

Néhány hét múlva, mikor az új környezet által létrehozott *félelemérzés feloldódik, mái* látni lehet a gyermekben, hogy milyen „egyéniséget” hozott magával. Az otthon helyes vagy helytelen nevelésének *alaptónusa mái* jelentkezik. Mozgásában beszélgetésében, játékában megfigyelhetjük nemcsak a milieu-hatásokat, hanem az öröklött készségek vagy testi-lelki terheltségek gátlás nélküli megnyilatkozását is.⁹⁸

Az iskola további értéke, hogy a *különböző társadalmi osztályok gyermekeit hozza össze*. Gazdag és szegény, előkelő és munkásgyermek egy osztályba kerül, a gazdasági tényezők folytán széttagolt társadalom egységes életét éli.⁹⁹ Az összetartozandóság érzése már az iskola nevelési eredménye. A gyermek hamar megbarátkozik. Csak a túlzottan elkényeztetett gyermek húzódik vissza eleinte. Később – természetének ősi törvénye szerint – ő is belevegyül a gyermekcseregbe. Az erkölcsi értékek között pedig nem utolsó ez a társadalmi együttérzés és összetartozandóság, mely eleinte mint „osztályöntudat”, majd mint „iskolaöntudat” jelentkezik, később falu, város, végül *nemzeti öntudattá szélesedik*.

A kisgyermek ösztönösen az *erkölcsi dolgok* iránt érdeklődik leginkább. Soha senkit sem hallgat akkora figyelemmel, mint a tanító bácsit, aki a jó jutalmáról, vagy a rossz büntetéséről szól. Mivel pedig a hittan a maga egészében ezt a kérdést részletezi, azért a gyermek legkedvesebb tantárgyai közé tartozik. Több iskolában tettem erre nézve próbát. Arra a kérdésre: melyik órát szeretitek a legjobban? – csak olyan helyen volt *kivételesen eltérő* az írásbeli felelet, ahol zárkózott és igen szigorú hitoktató került a gyermekek közé. Egyébként mindenütt egyhangú volt a válasz: a *hittant*.

Ennek a ténynek mélységes magyarázata van. A hittan a jó Isten szeretetéről, az Úr Jézus életéről, az örök életről beszél. Történetei vonzóak, példát-adók, azonfelül állandóan a jó jutalmazásáról és a rossz büntetéséről szólnak. Ez az egyetlen tantárgy, mely a tízparancsolatban azt is tanítja, hogy miként kell a jó gyermeknek kiérdemelni a jó Isten szeretetét. *A gyermekek pedig szeretnek helyesen élni*. Ezt megtanulni mindig öröm, ezt követni annyi, mint a jó Istennek szeretetét megszerezni. Itt tanulja és itt hallja – mégpedig isteni tekintéllyel –, hogy mily nagy bűn a hazugság, a lopás, a szennyes beszéd, a rágalmazás, a verekedés. Káin és Ábel, Ábrahám és Izsák, Jákob és József, Dávid, majd maga az Úr Jézus és az apostolok cselekedetei maradandó nyomot hagynak a gyermek életében. A hittan

kommunista nevelést, a produktív munka elsajátítását, a társadalmi termelés elméletben és gyakorlatban való megismerését, a legfontosabb termelési folyamatoknak, úgymint a modern gépek kezelésének elméleti tanulmányozását össze kell kötni abból a célból, hogy (az iskola) *ügyes és a szocialista állam felépítéséhez megfelelő hadsereget (Káder) szolgáltasson*.” (Dr. K. Mehnert: Die Jugend in Sowjet-Russland. Fischer Verlag, Berlin, 1932, 243. l.) Dr. Klaus Mehnert, akinek a fenti munkájából még több ízben fogok idézni, az „Ost-Európa” szerkesztője és a „Gesellschaft zum Studium Ost-Europas” vezetőtitkára. Évenként utazik tanulmányútra Szovjet-Oroszországba. A szovjet-viszonyokról szóló ismertetését azért tartom értékesnek, mert tárgyilagos akar lenni és *szimpátiával kíséri* a szovjet működését. (A szerző.)

⁹⁷ Kis első elemista mondta: „Szomorú dolog, ha a kisfiúnak minden reggel el kell jönni az iskolába.”

⁹⁸ Első elemista kisleány az iskola réme. Ha megbüntetik, magánkívül kiabál. Egyik kis osztálytársától – inkább még óvodába való – megirigyelte szép kabátját és az iskolában megfenyegette: „Henci, ma szaladj, mert különben véged lesz!” Az utcán utolérte, elfogta, kék-zöldre verte, a járókelők szabadították ki a keze közül és kísérték haza a kis Hencit.

II. elemista kisfiú táskájában levelet talált az édesanyja, amelyet tanítóbácsijához címzett. A levélben a gyermek megfenyegeti tanítóját: „lelövöm, ha meg mer buktatni”. A szülők megtudták, hogy a tanító több ilyen levelet kapott. Bár a fiú értelmes gyermek volt, egész esztendőben nem tudott rendesen felelni és nem készítette el egyetlen leckéjét sem.

III. elemista leány többszöri figyelmeztetés ellenére folyton elhagyja a helyét. Erélyesebb hangra azt feleli: „Ültem egész délelőtt eleget”.

IV. elemiben történt, hogy az egyik fiú egyszerűen felkelt a helyéről, társát a tanító jelenlétében arculütötte s azután, mintha semmi sem történt volna, a helyére ment. Ugyancsak itt történt, hogy az egyik fiú kiemelt a padból egy tintatartót, végigöntötte a kint fekvő füzeteket s azután a legnagyobb nyugalommal a helyére ült.

⁹⁹ A „magániskolák” sok előnye mellett (kis osztály, több foglalkozás, jó és céltudatos tanítás) a *kasztszerűség* hátránya érezhető.

lesz az *erkölcsi értékek* megismertetője, a *felelősségérzés* felébresztője, a jelen és múlt *tetteinek lemé-
rője* és a jövő életre szóló *elhatározások* kiváltója.

A kisgyermek annyira naiv a bűnöket illetően, hogy még súlyosabb botlásait is hangosan megmondja, mikor ezekről magyarázatot hall. „Én nem is tudtam, hogy ez bűn és így tettem!” A helyes erkölcsi mértéket a hittanórán tanulja meg. A megismert jót azután senki sem követi lelkesebben, mint a kisgyermek.

Egyik alkalommal meg akartam állapítani, hogy hány kisfiú és kisleány szokott este imádkozni. A megállapítás szerint 70% imádkozott este és csak 30% reggel. Kis magyarázat, oktatás és magánkérdézetés után a százalék tekintélyesen javult. Majdnem 100%-ra, illetőleg 80%-ra emelkedett. Ez a tény azt mutatja, hogy a gyermekek nagy örömmel követik a hitoktató szavait. Bizonyos hibák ismétlődnek, de ezek emberi gyarlóságból, rossz konstitúcióból, milieuhatásból és sokszor hibás értékelésből fakadnak. Megtörtént ugyanis, hogy olyan gyermek is a bűnösök közé számította magát, aki így kiáltott fel: „Ma elfelejtettem, pedig tegnap imádkoztam!”

Amikor erősebben hangsúlyoztam a vasárnapi közös szentmishallgatás értékeit, azt tapasztaltam, hogy a gyermekek szinte „védőbeszédet” tartottak a szülőknek arról, hogy a szentmise hallgatása nagyon szükséges. Az anya állandó ellenvetésére: „meghülsz” – mindig kész volt a felelet: „én már nagy vagyok és vigyázok magamra”. Ha pedig azzal akarták visszatartani: „felzavarod édesapádat”, akkor *tettel* válaszolt és a legnagyobb csendben készülődött, hogy a szentmisére mehessen.

Mindez azt mutatja, hogy ebben a korban a lélek minden jó befogadására alkalmas. Az iskola tehát annyi értékes élménnyel, tudással és erkölcsi értékkel gazdagíthatja a gyermek lelkét, hogy *egész jövőendő életének bázisa lehet*.

b) A további kérdés az, hogyan és milyen intenzíven érzik *maguk a gyermekek* az iskola hatásait?

Sok gyermek írja, hogy az iskola – *a tanulást tekintve* – igen hasznos befolyást gyakorolt rá. Azokat az ismereteket, melyek nélkül később szellemi életet élni lehetetlen, az iskolában szerezte. Ameddig a padban görnyed és az ABC nehéz tudományát gyűjtögeti, vagy az egyszeregyet karban ismétli, addig a tanulás eléggé kellemetlen neki. Azért is fél a gyermekek tekintélyes része az iskolától. De amikor már az elemi tudás megnyitja előtte a mesék világát, akkor kedves hely lesz számára az iskola és igazi jó barát a „tanító bácsi”.

A napnak nagy részét a beosztott órarend köti le. Az érdeklődő, tanulni vágyó gyermek lelkét színes, könnyen befogadható ismeretekkel telíti meg és szinte észrevétlenül *szellemi tartalmat ad* a gyermek életének. A gyermekek írják magukról: „Hogyha vártuk is a vakációt, mégis *kellemes volt a tanító bácsi órája*, mert sok szép mesét hallottunk és a jó Isten szeretetéről tanultunk”. Az iskolakerülő aránylag kevés. Inkább azok a gyermekek, akiknek otthon a tanulást úgy állítják be, mint valami állandó, fárasztó terhet. Tömeges megfigyelések azonban azt mutatják, hogy *a gyermek szívesen és készségesen fogadja a jó benyomásokat*. Fejlődésre képesített, haladásra teremtett, mindig kész tehát arra, hogy új meg új ismeretekkel gazdagítsa lelkét.

Ha a kisgyermeket megkérdezzük, hogy mi vonzza őket az iskolába, akkor a legtöbb nem a *tárgyi jót*, a tudást, hanem azokat a *személyeket* sorolja fel, akik vele foglalkoznak. Mindig közvetlen kapcsolatot keres *az étellel*. Még az iskolát is azok *személyén át nézi*, akik vele kapcsolatban vannak. A tanító, a hitoktató személyének kvalitása fejlődése szempontjából egyenesen lényegbe vágó jelentőségű.

A szimpátia kiterjed az iskolatársakra, a pajtásokra is. Azt az iskolát szereti, ahol sok és jó pajtás között töltheti idejét.

Ez a kölcsönös vonzalom nagyrabecsülésen és szereteten indul és a legmélyebb *érzelemmé* fejlődhet.

A kisgyermek „barátaival” a *legintimebb* dolgait is megbeszéli. *Azért igen fontos, hogy jó gyermekek barátkozzanak össze*. Egymástól igen sok jót tanulnak. Komolyan versenyeznek, de a barátságuk mégis megmarad. A kisfiúk barátsága tartósabb, mélyebb, a kisleányoké érzelmesebb, színesebb, de hamarabb felbomlik.

Amilyen őszinte és nyílt a kisgyermek pajtásaival szemben, ugyanolyan lesz a tanítóval, hitoktatójával szemben is, ha részükről *hasonló* szeretetet tapasztal. A gyermek hibáit, nagynak vélt problémáit, minden örömét, fájdalmát kitarja nekik. Senki sem tudja olyan hamar elérni és megnyitni a gyermek lelkét, mint a jó tanító és tisztelendő bácsi. Ezekben megértő barátot keres. Ha pedig ezt első, félszeg, bizonytalan próbálkozásai után megtalálta, akkor a baráti szeretet bizalomra hangolja. Nem ritka eset, hogy a gyermekek egymásnak maguktól elmondják bajukat, hibáikat. Mennyivel könnyebben teszi ezt, ha olyan megértő lélekre talál, aki komolyan is elbeszélget vele.

Az iskolában a sok értékes hatás mellett azonban *rossz* benyomásokat is kap a gyermek. Az iskola különféle alkatú gyermekek találkozó helye. Normális mellett terhelt és morálisan fertőzött gyermek is kerül az iskola falai közé. A hazudozás, a lopás, a durva és erkölcstelen beszéd és játék titokban bevonul ide is, hogy megkezdje romboló munkáját. A naponkint megismétlődő, rendre, fegyelemre való oktatás és vallásos indítás – sajnos – nem mindig erősebb a kísértő, mocsárba vonzó erőknél. A romlásra hajló vagy *már rossz úton haladó* gyermekek példája gyakran romboló hatású. Szomorú jelenség, hogy sok esetben éppen az *úri fiúk és kisleányok rossz példája idézi* elő a lelki fertőzést. Ha ugyanis rongyos, piszkos gyermek akar valami olyant mutatni, ami bűnnek tűnik fel, attól elszalad a másik, ítéletével is rögtön kész: „Ez a rossz gyerek akart engem rosszra csábítani”. De ha jól öltözött, úri fiú vagy leányka akarja valami rossz beszélgetésbe vagy játékba belevonni, annak könnyebben behódol, mert az úri gyermek külső megjelenésének előkelősége az iskolában is tekintélyt kölcsönöz.¹⁰⁰ Ha az osztályba csak egy durva beszédű, hazudozó vagy terhelt gyermek kerül, az már fertőző lehet a többi számára. Az onanizmusba sülyedő elemi iskolások, akik eddig teljesen mentek voltak ettől a bűntől, majdnem mindig az iskolában, annak félreeső helyén vagy a játszótéren tanulták ezt el. Az iskolába járó gyermekek egymásra való káros hatása mellett szomorúan kell megállapítani az *utca* erkölcsileg romboló hatását is. Nem gyermekeknek irunk, tehát megállapíthatjuk, hogy a perverz lilomtiprók igen sokszor iskolás gyermekek közül szedik az áldozataikat. A tanulmányozásom alatt lévő 400 leánygyermekből 3 lett áldozata – *teljesen tudatlanul* – az *utca hiénáinak*. Ezt a szomorú valóságot azért érintem, hogy a szülők és nevelők figyelmét hangsúlyozottan felhívjam arra, hogy legszebb reményekre jogosító lelki vetésüket még itt is veszély fenyegeti.

3. Az első szentgyónás.

A kisgyermekben az élmények tudatküszöb-alatti elraktározása fokozatosan történik. Négy-öt hónapos korában már a többször *látott* személyeket, tárgyakat felismeri. Egyéves korában a többször *hallott* szavakat helyesen értelmezi. Egy és fél-, két éves korában az eseményeknek egy-egy érdekesebb, benne mélyebb nyomot hagyott momentumát elég pontosan felidézi. Azután már *összefüggő* eseményekre is emlékezik. Az emlékek azonban még nem alkotnak benne megszakítás nélküli *élményfolyamatot*, hanem azokból csak különálló, egymástól elszigetelt képek maradnak.

A kisgyermeknek az első szentgyónás *előkészületei* adnak *először* módot és alkalmat arra, hogy esemény-, élmény-, cselekvésrészekből összerakott életét *folytonos hullámvonalúnak lássa*. A szentgyónás előkészületében tanítjuk meg őt sajátos, egyéni életének értékelésére. A „sajátképpeni én”, a *lélek* ekkor kap először határozott formát és tudatos kifejezést. *Ekkor sejtí meg először a gyermek, hogy saját életének irányításában tényező lehet*. A „*lelkiismeretvizsgálat*”-nál ismeri fel a *jó és rossz átívelhetetlen különbségét*. Megtanulja magasabb szempontból *ellenőrizni cselekedeteit*. Megtanulja, hogy a mélységes bűnbánat tisztulást jelentő élménye után *akarni kell a jót*, hogy harcolni, küzdeni kell a rossz ellen.

Ezt a *lelki koncentrátságot* teremti meg a szent-gyónás előkészülete. Ez alatt az idő alatt különös nekifeszüléssel bányássza ki a kisgyermek tudatának mélyebb rétegéből jelentékenyebb élményeit. Készségesen tárja fel azután ezeket az első szent-gyónásban – helyes lelki irányítást várva – a lelki atyjának.

A nevelők között gyakran hallható ez a megjegyzés: „A gyermekről nem is lehet feltételezni ekkora komolyságot; annál kevésbé, mert a benyomások elmélyítése nem tartozik a gyermeklélek természetéhez”. – Ez a régi, janzenista felfogás arra a következtetésre jut, hogy az első szentgyónásnak idejét mind messzebbre kell kitolni. Megtörtént, hogy a szülők egyenesen kértek, hogy az ő ártatlan ki-

¹⁰⁰ Hogy az osztály jobbmódú gyermekeinek rossz példája mennyire romboló hatású lehet, arra érdekesen rávilágít a következő eset:

Igen értelmes kis leányka volt. Viselkedése ideges, kapkodó, szeme karikás, arcszíne bágyadt, tekintete fáradt, bizonytalan. Kissé megfigyeltem! Egy alkalommal, mikor bűnökről volt szó, magamhoz hívtam és beszélgettem vele. Csak messziről közelítettem meg ezt a kérdést és ő egészen váratlanul a következőket mondotta: „Csúnyákat én is szoktam tenni, hisz még az Ilike és Jucika (ezek voltak az osztály csillagai) is teszik. Ők tanítottak erre engem is.” Egy kis bizalmas utánakutatás – nem fegyelmi úton! – arra a meggyőződésre vezetett, hogy ez a bűn éppen a „legjobb”-ak között harapódzott el és terjedt azoktól szerteszét. Meg kell azonban jegyezni, hogy komoly és szeretetteljes lelki kezelés után, morális gátlások erősítésével ez a jelenség hamarosan visszafejlődött.

csikéjük csak a gimnáziumban gyónják először, mert még éretlen erre a szent cselekményre. Akadt olyan szülő is, aki még 14 éves leánykáját sem akarta szentgyónáshoz engedni, „mert a lelki kérdések feszegetése és felvetése árt a gyermek lelkének”.

Ezzel a felfogással szemben az anyaszentegyház évezredek tapasztalatából leszűrődő biztos ismerettel minél korábbi évekre, lehetőleg már a 6-7-8. évre akarja előrehozni az első szentgyónás idejét.¹⁰¹ Ez az álláspont pedig nemcsak azon a természetfeletti gondolaton alapul, hogy a szentgyónás kegyelme a gyermeket a természetfeletti élet rendjébe helyezi, hanem azon a bölcs neveléstani tapasztalaton is, hogy minél korábban nevelődik a gyermek önismeretre és önbírálatra,¹⁰² annál *fejlettebb* lesz erkölcsi és akarati élete.

Fontos tehát, hogy a kisgyermek lehetőleg teljes önismeréshez és bírálathoz jusson el. A lényeg az, hogy a felelősségérzés már igen korán beszűrődjék a lelkébe, hogy minél hamarabb bontakozzék ki benne a jó és rossz világos, megkülönböztető ismerete és minél gyorsabban induljon meg benne az erkölcsi élet felé való lendülés: az élet helyes értékelésének folyamata.¹⁰³

Alapos megfigyelés után leszögezhetjük, hogy a gyermekeknél általános az első szentgyónás után való vágyakozás. Általában szívesen járnak hittanórára és még szívesebben hallgatják *különórakon* a szentgyónásról szóló oktatást. A szülők a megmondható, mily örömmel megy ezekre a délutáni órákra a gyermek. Amit nem ért, vagy ami nem neki való, az iránt nem nagyon lelkesedik. Amitől fél, azt kerülni akarja. A gyónás közeledésének napját azonban egyenesen számolja. Úgy, mint a legkedvesebb és legtisztább örömet hozó napot, várja, hogy elérkezzék a nap, amelyen kivethesse bűneit, amikor megtisztulhat és lélekben kibékülhet a jó Istennel.

Több iskolában tapasztaltam, hogy az *első* szentgyónásra nagy örömmel és büszkeséggel készültek a gyermekek. Dicsekedve beszéltek arról, hogy ők gyónni fognak. A harmadik és negyedik osztályban már évelejen azzal büszkélkednek: „Mi ez idén gyónni fogunk”. Mintha azt mondták volna: ez lesz a lelki nagykorúságunk szent és eltörölhetetlen ünnepe. Vágyakoznak tehát utána, hogy ezt tisztán és teljesen megéljék.

Ez a nagy várakozó feszültség mutatja, hogy a kisgyermek érzi, miről van szó. Sőt tudatában van annak is, hogy a lelkét kisebb-nagyobb bűnök terhelik, amelyektől megszabadulni jóleső, szent érzés.¹⁰⁴

Annyit szívesen megengedek, hogy a kisgyermek életében *a múlt* valójában nem volt olyan *tudatos*, aminőnek *visszatekintve* itéli. De a bölcsőbb lelkiatya okos tanítással rávilágít arra, hogy a bűn jellegét az adja, amilyen lélekkel *a tett pillanatában* végrehajtottuk. Még a súlyosabb elbírálás és önmérés sem lesz káros, mert azt eredményezi, hogy a gyermekben megerősödik a jóra való törekvés.

A kisgyermek *hibáinak lemérésében* inkább túlzó, mint nem elég őszinte; azoknak megvallásában pedig meglepően készséges.¹⁰⁵

A nevelők és lelkiatyák tapasztalhatták, hogy inkább fékezni, mint buzdítani kell a gyermeket az őszinteségre. Hibáit, bűneit egyenesen kikiabálja. Benne még alig bontakozott ki a tudat és ezzel a szégyenérzés gátlása. A magyarázat alatt az osztályban így kiált fel: „Én ezt megtettem”. – „Én is” – felelt rá a másik. Magam tapasztalatai alapján odajutottam, hogy gyónási előkészület alatt nyíltan kérdezni nem engedtem, mert minden nyílt kérdésben világosan kitént az a bűn, amelyet a gyermek elkövetett.¹⁰⁶

¹⁰¹ X. Pius pápa egyenesen elrendeli a korai szentgyónást!

¹⁰² Pl. Hollandiában, Belgiumban az egyház óhaját a legmesszebbmenően teljesítik is. örömmel jegyzem meg, hogy ebben a kérdésben nálunk is előnyös változás történt. A gyermekek III. elemista korukban vezetendők az első szent-gyónáshoz.

¹⁰³ Természetesen fel kell tételeznünk azt, hogy a gyermekek jó és bölcs előkészítésben részesültek. Mert ha ez elmaradt, akkor még felnőttkorban sem lehet jól végezni a szentgyónást.

¹⁰⁴ „Az *első gyónás után* könnyűnek és meglegedettnek éreztem magam és sokáig megmaradtam a kegyelem áramában. Azután minden nagy ünnepen akartam már gyónni, mert a gyónás *nagy örömmel töltötte meg egész lelkemet.*” (Soeur Thérèse de l'Enfant-Jesus: Histoire d'une Ame. Paris, 1902. 28. l.)

¹⁰⁵ Gyónási előkészületnél történt, hogy egyik kis kültelki fiú így szólt hozzám: „Tisztelendő bácsi, kérem, én egy koronát loptam, halálos bűn ez?” Mikor a gyermekkel megérttettem, hogy milyen nagy bűnt követett el, akkor kissé elszomorodva leült. A következő hittanórán újból jelentkezik: „Segítettem a néniknek csomagot hazavinni, ebből összegyűjtöttem egy koronát, azt bedobtam a templom perselyébe. Jóvátettem most már a bűnömöt?”

¹⁰⁶ Az egyik leányka (10 éves) ezt kérdezte: „Miért olyan nagy bűn a csúnya játék?” – A másik: „Anyukától sem

Az őszinteség tehát nem nagy probléma, belőle azonban *majdnem mindig* komoly javulási szándék születik meg: az elhatározás, hogy magukra fogják öltetni a lélek tiszta köntösét.

De vajon magukra öltik-e igazán a tiszta, megszentelő lelket?

Erre a kérdésre a gyermekekből hozom a választ: „*Olyan könnyű volt a lelkem, mintha nagy teher-től szabadultam volna meg. Utána pedig úgy éreztem, mintha egy nehéz kő esett volna le a szívem-ről.*”¹⁰⁷

Ilyen és ehhez hasonló vallomások mutatják, hogy itt *jelentős változás történt*. A gyermek meg-érezte, hogy milyen súlyként nehezednek reá bűnei és a gyónás után megélte a tiszta élet főséges örömét. Maga a gyermek tudja és érzi, ha bűnöket követ el, hogy már nem tiszta, éppen ezért önmagát terheli felelősséggel. Persze, az „Ő hibái” és az „Ő bűnei” *legnagyobb részét* korának megfelelőek. Azonban ezek a hibák vagy bűnök az ő lelkiéletének fejlettségéhez mérve relatíve nagyok is lehetnek, ettől a relatíve nagy tehertől igyekeznek ösztönösen megszabadulni.

Hogy pedig *konkrété* mi mindent oldhat fel és tehet inaktívvá az első szentgyónás kegyelme, arról fogalmat alkothatunk akkor, ha olvassuk azokat a vallomásokat, amelyeket a kisgyermekek saját életükről írnak. „*Én igen sok rosszat tettem az első szentgyónás előtt, azóta a nagy bűnöket mind elhagytam.*” (Fiú.) – „*Igen rossz kisleány voltam. Mindenféle rosszat tettem, de a gyónás előtt nem is tudtam, hogy mi a rossz. A szentgyónás óta nem teszem.*” – „*Nagyon boldog voltam első szentgyónásom után, mert újból megtisztult a lelkem. El is határoztam, hogy soha többé halálos bünt nem fogok elkövetni.*” (Fiú.)

Ezek a szövegek azokból a füzetekből valók, amelyeket a gyermekek tanulmányozásánál használtam. Látható, hogy igenis szükséges már a gyermekkorban is a lelket bűnöktől, káros élményektől, rossz szokásoktól megszabadítani és a gyermek sarjadzó értékeit a szentgyónás utáni tiszta, nemes atmoszférában tovább fejleszteni.

Figyeljük csak meg a gyermekeket közvetlen első szentgyónásuk *előtt* és *után!* Előtte mind *ünnep-lésen bocsánatot kér;* pedig ezt más alkalommal fenyítéssel is igen nehéz belőle kierőszakolni.

Mikor gyónás után *hazaér, keresi az alkalmat, hogy valami jót tehessen.*¹⁰⁸

Az édesanyák említik, hogy az első szentgyónás és szentáldozás *után a* kisfiú vagy kisleány menyinyivel jobb, komolyabb, szorgalmasabb, tevékenyebb. Hátha még azokat a botlásokat és *belső, kifelé nem mindig jelentkező bűnöket látnák,* melyek ellen odaadó küzdelmet vív a kisgyermek, akkor tudnák csak igazán lemérni *az első szentgyónás óriási, lelket-átformáló jelentőségeit.*

A kisgyermek életében jelentkező szexuális bűnök száma is már az első szentgyónás *után lényege-sen lecsökken.* Ez a megállapítás a gyermek életének változását regisztráló és annak okait kutató meg-figyeléseimnek eredménye.

Természetesnek találom a laikus ellenvetést: „Hiszen ezek szerint valóságos szentekké alakulnak a gyermekek. Miért van mégis annyi bűn és hiba a felnőttek életében?”

Aki ezt a kérdést felveti, nem számol azzal, hogy a gyermek az élet hullámverésében él. Nem számol szent Pál beszédével, amely szerint: „*Sentio legem repugnantem – érzem az ellenkező törvényt.*” Az élet sok nehézséget, az alsóbbrendű ösztönök sokféle kísértést hoznak s a gyermek növekedésével egyidejűleg erősödnek ezek a lélek ellen indított támadások. Ha az Úr Krisztus nem számolt volna ezzel a ténnyel, akkor nem mondta volna tanítványainak: „*Nem hétszer, de hetvenszer-hétszer bocsáss meg felebarátodnak.*”

A gyermeklélek nem kivétel a nagy egyetemesség alól. Életének irányát igen sok tényező határozza meg. Mennyi külső rossz hatásnak lehet kitéve, mennyi belső alkati faktor tolhatja a bűn útjára! Milyen *nehéz* küzdelmei lehetnek annak a gyermeknek, aki hiperszexuális, vagy más terheltségű szülők-től származik! És milyen nehéz küzdelem megy végbe az olyan gyermek lelkében, akit a milieu, a rossz példa, az értéktelen, destruáló olvasmány akar tönkretenni.

Ilyen állandóan ható, viszonylag hatalmas erővel szemben *nem mindig győz, mert nem mindig erősebb az akarat.* A cselekedetek lemérésén, a bánaton, az erős fogadáson kívül az első szentgyónás-

szabad cukrot lopni?” – A harmadik: „*Toporzékolni is bűn?*” – Ezek a kérdések azonban már jelzik az én, a lélek ellenőrző tevékenységét is.

¹⁰⁷ Ez a pszichés megnyugvás nem pusztán onnan ered, hogy elmondta a hibáját. Az sem kielégítő lélektani magyarázat, hogy a hit erejével feloldotta a múltat. Itt feltétlenül számolnunk kell a kegyelem energiájával, mert *megújult lélekkel* állunk szemben.

¹⁰⁸ Egyik dúsgazdag leányka az első szentgyónás után azt kérte az ajándékot kínáló édesanyjától: „*Csak azt a nagy engedélyt kérem ajándékul, hogy a mi beteg koldusunknak ma saját magam vihessem el az ebédet.*”

ban kapott *természetfeletti kegyelem* fogja teljes győzelemhez segíteni a küzdő lelket.

Eddig nem volt olyan tudatos a bűn, az Isten-megbántás, most tudatos és erőteljes lesz a szembe-helyezkedés. *Ez a hatás a későbbi életszakaszon is megmarad és ettől kezdve tudatosan értékeli a gyermek összes cselekvéseit.* Az első szentgyónás után 100 közül átlag 30-40-re tehető azok száma, akik állandó gyónók maradnak, hogy bűnük elleni küzdelemben, vagy újabb fellépése esetén a szentség erejében tisztulást találjanak. Ez a nagy szám is mutatja, hogy itt valóban nagy lelki erőfeszítéssel állunk szemben.

Ez az eredmény bármely társadalmi osztály gyermekeinél elérhető, ha az első szentgyónásra való *előkészület* meleg, szeretetteljes, áhítatos, vallásos hangulatban történik. Ilyenkor tanítás, feleltetés helyett türelemnek, odaadásnak, a lelki tisztulás fölött érzett örömmel kell kiverődnie a hitoktató egyéniségén. A lelkek szeretete áradjon ki a hitoktatóból, mikor a saját lelkük szeretetét ébresztgeti fel a gyermekekben.

Ami az *előkészület technikáját*¹⁰⁹ illeti, bár igen szükségesnek tartom, mégis *ismétlem: minden technikánál fontosabb a meleg, szeretetteljes lelki vezetés.* Nem mondok ítéletet abban a kérdésben, vajon jobb-e leírni a bűnöket vagy nem. Minden attól függ: megismertük-e a gyermeket? Ha megismertük, akkor az könnyen elbeszélget velünk, ha nem, akkor nagy segítség a papiros.

A *falusi* nép kisgyermekéinél sokkal nehezebb a szentgyónási előkészület, mert fogalmi köre szűkebb. Arra azonban elég könnyen emlékszik, hogy *hol* és milyen bünt követett el. A „*hol*”-t azért hangsúlyozom, mert a legtöbb kisgyermeknél erősebben fejlett a *lokális emlékezés* (otthon, rét, patak, pajta, stb.).

A hatást, *jól végzett előkészület mellett a jó gyóntatás fokozza.* Lassan és nagy türelemmel, igen nagy szeretettel hallgassuk és még gyóntatás alatt is tanítgassuk a kisgyermeket. Kevés gyermek jöjjön egyszerre, hogy nyugodtan, hosszabb ideig tudjunk velük beszélgetni. Beszélgetés közben meg kell magyarázni, lehetőleg pontosan, érthetően, *ismételve* a kisgyermek hibáinak, bűneinek fizikai és pszichikai elkerülési módját. Majd pedig *meg kell erősíteni benne az önmagával küzdő „én”-t,*¹¹⁰ úgy, hogy *evangéliumi* példákat említsünk. Menekülésének lehetőségét *egy precízen megmunkált gondolat* gyűjtőlencsésén keresztül az örök centrum, a Végtelen Jóság: *Krisztus* felé irányítjuk.

A lelki készség, az előkészület komoly jellege, a gyónás meleg, végtelenből hozott értékei lesznek azok a tényezők, melyek a rossz szokások, ösztönök, *bűnöző hajlamok fölé győztesként emelik fel a gyermeket!*

4. A gyakori szentgyónás és szentáldozás.

Külön lehetne írni az első szentáldozásról, mint a gyermek legszentebb lelki élményéről, mint az Úr Jézus legszentebb kegyelemközléséről, de mellőzzük azért, mert az első szentgyónás és szentáldozás legtöbbször egy-időben történik. Az *aktív lelki munkát* követelő előkészület pedig inkább a szentgyónásra koncentrálódik és így lélektani hatása is kézenfekvőbb. Bár a szentgyónás csak előkészület, a szentáldozás pedig a legmagasztosabb beteljesülés és a természetfeletti életerőkkel való töltekezés, mégis a szentgyónás elvégzése nagyobb lelki megrázkódtatást okoz, mint a harmóniát hozó szentáldozás. Ez a legszentebb energiaforrás és itt *még tökéletesebben* érvényesül a jóban való megerősödés. Ez a *szent élmény* pecsét, mely megerősíti a szentgyónásban tett ígéretet és további kitartásra izmosítja a lelket. Ismétlem: az első szentgyónás és szentáldozás időrendben összeesik, épp azért a lélekre tett hatásuk is egybefoglalható.

A gyermeklélek fejlődésében különösen fontos mozzanat a *gyakori szentgyónás és szentáldozás.*

A gyermekek ezer különféle behatás között élve ezerféle életet élnek. Mindegyik külön világ. Minden gyermeknek külön élete, múltja, erkölcsi erőfeszítése, gyengesége, esetleg terheltisége van. Az első szentgyónásban, „ami rejtett volt, az kiviláglik”.

¹⁰⁹ Kevés jobb könyvet ajánlhatunk erre, mint Szuszai: „Előkészület a nagy napokra” című munkáját. Ami a lelkítükör kérdését illeti, magam azt a módszert követem, hogy a „Tékozló fiú” képének hátára a következő szavakat nyomattam: 1. Imádság. 2. Káromkodás, hamis eskü. 3. Szentmise. 4. Szülők, testvérek. 5. Verekedés, csábítás. 6. Paráznaság (gondolat, beszéd, hallgatás, nézés, cselekedet). 7. Lopás. 8. Hazugság, rágalom. 9. Böjt. 10. Kötelesség.

¹¹⁰ „Mert a gyónás nem emberi találmány... A gyónás a megterhelt, magányos ember kétségbeesett vágya, hogy testvéri váll támassza a terhét; a gyónás az örök gyermek tiszta felfakadása a beárnyékolt emberben.” (Szabó Dezső: Ölj és egyéb elbeszélések. Bpest, 1922. 20. l.)

A gyermeklélek ekkor fedezi fel magát, saját énjét. Rádöbben hibáira és egybeveti magát azokkal a szentéletű ifjakkal (pl. Szent Alajos, Szent Szaniszló, Szent János, Szent Imre), akik Isten állandó szeretetében nőttek fel. Feltámad benne a vágy, hogy saját hibáit letörje és kövesse őket.

Ha a kisgyermek nem is tud „Confessiones”-t írni, formailag nem is, de lényegében mégis ezt teszi, amidőn hibáit feltárja. Benne él a vágy, hogy lélekben megtisztuljon és megerősödjék.

Ha a szentgyónás és áldozás *nem hozza* meg a várt eredményt, akkor az leginkább a következő okokra vezethető vissza:

a) A szentgyónásban mutatkozó lelki felületesség a gyermek részéről, b) A gyóntatónak egyszerű hallgatóvá való visszahúzódása (csak meghallgatja, de nem oktatja a gyermeket), c) Nagyon rossz környezet, d) Valamilyen *degeneráltság*.

Az, első két ok kiküszöbölése a gyóntató atya személyéhez kötött. A következő kettő megszüntetéséért sokszor *nehéz* harcot kell folytatni és bizony, néha eredménytelenül.

Amikor a kisgyermeket kérdezgettem, hogy tulajdonképpen mi okozta a *jó irányba* való megváltozását, a *legtöbb esetben azt a* feleletet kaptam: „A szentgyónásban határoztam el mindig, hogy jó leszek, de – *tette hozzá – azután visszaestem*”¹¹¹. A legritkább esetek közé tartozott, hogy *egyszeri elhatározás egész életre való megváltozást hozott volna*. A megvizsgált 1000 gyermek közül három ilyent találtam. Ez a szám pedig így oszlott meg: a fiúk közül 1, a lányok közül 2. Nehezen tudtam beletörődni, hogy a százalékszám a leányáknál nagyobb, de később meggyőződtem, hogy a lányok akaratereje ebben a korban relatíve fejlettebb és erősebb. A jóság, az Isten felé lendülő szeretet melegebb náluk s e kettős erő egybefogása nagyobb eredményre képesít.

Megfelelő oktatás után maguk a gyermekek is rájöttek arra, hogy belső küzdelmük akkor *eredménytelen*, ha nem valami bűn vagy rossz szokás elleni harcot fogadnak meg, hanem azt, hogy *általában jók* lesznek. Ilyenkor figyelmük megoszlik és akaratukat nem képesek egy hiba leküzdésére koncentrálni. Aminek következménye, hogy nem küzdenek le egyet sem. Éppen azért megpróbáltam a *gyakori szentgyónásban egy-egy hibát kiválasztani, hogy az ellen küzdjenek*.¹¹²

Az első lelki út tehát: az *egy-egy hibára figyelő eljárás* volt.

Minden elhatározást állandó *napi ellenőrzés követett*. „A hetenkénti gyónás mellett naponta külön-külön kérdezgettem magamtól – írja az egyik gyermek –, hogy sikerült-e ezt vagy azt a hibát elhagynom. Azután külön ügyeltem, hogy másnap ugyanezt ne kövessem el.” Ez a *megfigyelés és állandó ellenőrzés* – mely még a gyónásnál is gyakoribb, mert *naponta ismételődött* – volt a *második lépés*, mely a gyermek lelki átalakulását elősegítette.

„De bizony a magam ereje gyenge volt – folytatja a másik gyermek –. Akármennyire is nem akartam, mégis győzedelmeskedett fölöttem a bűn. Minden szentáldozásban újból kértem az Úr Jézust, hogy segítsen meg. *Addig imádkoztam, míg végre sikerült*.” – Ezek a naiv, mélyről jövő, változást, tisztulást hirdető gyermekhangok már azt mutatják, hogy a lélek fejlődésének küzdelmében érzi a gyermek, hogy neki az Isten erősítő kegyelmére szüksége van. *Az Isten kegyelmének lendítése volt tehát a harmadik fázis a lélek uralomra törő fejlődésében*.

A kérdés azonban még mindig nyitott: miféle *belső* rúgó indította és vezette a kisgyermek lelkét a bűn elleni küzdelemben, a tiszta életért vívott lelki harcban? Írásaik és vallomásaik adatok lesznek csupán, amelyekből következtetni lehet – és fogunk is – a háttérben működő *igazi mozgató erőkre*. Lássuk ezeket egyenként!

„Minél többször tettem a rosszat, minél többször loptam, vagy hazudtam, annál inkább fájt ez nekem. Ha egyik gyónásnál észrevettem, hogy ez megint előfordult, akkor igen elszomorodtam. Utálni

¹¹¹ Az egyik kisfiú így beszélt velem: „Tisztelendő bácsi, én eddig rossz gyermek voltam. Tanulni se igen szerettem, csúnyákat beszéltem és játszottam. De most már nem fogom tenni.” Megdicsértem nemes elhatározását és a gyermek így folytatta: „Első szentáldozásom óta sohasem beszéltem vagy tettem csúnyát. Pedig sok kísértésem volt, de elmentem minden szombaton gyónni, hogy a Jézuska *megerősítsen* a csúnya bűnök ellen, amiket én is utálok. A vasárnapi szentáldozás után *mindig erősebbnek érzem magam*.”

Egy kisleánya így beszélt: „Első gyónásom óta elhagytam rossz szokásaimat, durva, csúnya beszédeimet és játékaimat. De azután megint megtettem egypár hét múlva, pedig tudtam, hogy nem szabad, mégis megtettem... Egy későbbi szentgyónás és szentáldozás után azt tapasztaltam, hogy *sokkal könnyebb* volt elhagyni mindezt. Ettől kezdve gyakran megyek és most nem tudnék többé ilyen rosszat elkövetni.”

¹¹² Egy kisleány így ír: „Nagy hibám volt, hogy mindig hazudtam. Komolyan feltettem magamban, hogyha a kis Juliska (ez volt a legjobb barátnője) elmondja, hol nyaralt és mi mindent látott, én nem fogom elmondani az én nyaralásomat, nehogy hazudjam és többet mondjak, mint ami igaz.”

kezdtem a bűnt, szégyelltem magam, hogy milyen gyenge vagyok. Ez az érzés *azután* mindig kísért és nem hagyott nyugodni. Végre sok küzdés után legyőztem a bűnömet.”

„Haragudtam magamra – írja egy másik –, mert mindig csúnyákat csináltam, nem mertem a jó Jézusra gondolni, mert tudtam, hogy ő utálja a bűnt.” – Annak a fiúnak, aki ezt a megállapítást tette, füzetébe beleírtam kérdőleg: „És te nem tartod igen lealacsonyítónak ezt a bűnt?” (Onanizmus.) A felelet így szólt: „De igen, azért – sajnos – mégsem irtózom tőle, a rossz *természet* *visz rá*.” – Ebből a feleletből kicsendül az, hogy a kisfiú nem tudott eljutni a *bűn utálatáig*. Az élvezetvágy nagyobb volt benne, mint a jóra való törekvés.¹¹³

Az egyik lelki indítóerő tehát a jóra való törekvésben: *a bűn leértékelése*; a rosszra való hajlamnál: *az élvezetvágy*.

„Nekem úgy tetszett az – írja egy kisleány –, hogy lehet szebb és jobb életet élni. Amikor Szent Terézke életéről hallottam, én is olyan szerettem volna lenni. Külön imádkoztam ezért. A szentáldozásban is ezt kértem a jó Istentől, hogy olyan lehessen. Milyen jó lenne úgy élni, hogy én is mindig tiszta maradjak.”

Egy kisfiú így beszél: „Elcsodálkoztam a szent-gyónás után, hogy milyen rossz vagyok. Nagyon szerettem volna jó lenni. Meg is próbáltam. *Többször elmentem gyónni* és mindig jobban és jobban szerettem ezt az életet.”

Ezzel szemben egy kisfiú így ír: „Én nem igen éreztem a gyakori szentgyónás jó hatását. Az igaz, hogy felületesen végeztem, sohasem gondoltam komolyan arra, hogy mi jó és mi rossz.”

Ezek a megnyilatkozások pedig arra utalnak, hogy a jóra vezető motorikus erő: *a szebb élet szeretete*; a bűnök és a rossz szokások elleni eredménytelen küzdelem oka: *a jó és rossz különbségének* – ebben a korban még gyakran tapasztalható – *fel nem ismerése*.

A másik jóra indító erő tehát *az Isten szeretete*; a rossz felé vonzó erő pedig *a felületes élet és annak a szeretete*.

Most, ha ezeket a belső motorikus erőket felismerjük, akkor értjük meg igazán, hogy miért írják a gyermekek, hogy a *gyakori* gyónás és áldozás használ a lelküknek.

A bűnök megutálása, a szép megszerelése, a jó Isten szeretete olyan belső indító erő, melynek birtoklása egész következetességgel folyik a jól végzett szentgyónásból. A bűnök megutálása annál erősebb, minél gyakrabban *hasonlítja össze* a gyermek saját életét a tisztultabb étellel és minél gyakrabban állapítja meg magáról, hogy *visszaesett*.

A szentáldozáskor kapott lelki energiák értékelése annál tudatosabb lesz, minél többször érzi a gyermek az isteni kegyelem emanációját. A jó Isten szeretete is annál erősebb lesz bennünk, minél gyakrabban *érezzük* ezt az isteni segítséget, mely bűneinktől mentesít és tiszta lelkiségben magához emel. A lelki erőtlenség fájdalmas érzése a gyermekben ilyenkor átalakul és még nagyobb lendülettel és intenzitással akarja a jót és vágyódik a tiszta élet után.

Ezek a természetfeletti energiák, kegyelmi hatások az *értelem* megvilágításában, az *akarat* jóra való indításában és az *érzelmi* világnak Isten és ember szeretetére való hangolásában jelentkeznek. Ezeknek intenzív, mély, átformáló hatását majdnem mindig tapasztalhatjuk a gyermeknél. A *gyakori* gyónásról és áldozásról, mint lelkiéletük megváltoztató járói írnak a gyermekek. Ők *érik* ennek az elváltozásnak boldogságát, mi pedig konkrétan *tudjuk*, hogy ennek a tiszta, tevékenységre serkentő fontos élménynek *egyetlen forrása*: a szentségek kegyelme. Éppen ezért kell előmozdítanunk, hogy a gyermekek gyakran járuljanak a szentségekhez.

Előfordulhat, hogy a gyermek később már szokásból vagy külső okok miatt járul a szentségekhez. Mindent meg kell tennünk, hogy ettől megóvjuk. Fel kell idézni benne azt a lelki emelkedettséget, mellyel az *első* szentgyónáshoz és áldozáshoz készült. Sok ezer gyermek vizsgálata, nevelése, gyóntatása közben néhányszor azt is tapasztaltam, hogy a gyónás és áldozás a gyermekek lelki fejlődésére hatástalan volt, mert *nem tudták felfogni* azoknak kegyelmi kiadását.

Néhány ilyen látszólag passzív típusú gyermeknél *évekkel később* komoly, bensőséges, vallásos élet felé irányuló orientációt észleltem. Ezek lelkileg *később* értek meg a szentségek gondolatának megértésére. Voltak azonban olyanok is, akiknél *később sem* tudtam eredményt elérni, mert *diszpozíciójuk mellett milieujüknek állandó* lélekromboló hatása is érvényesült.

Az ilyen egyének, akik már kisgyermekkorban valamilyen külső vagy belső oknál fogva *kikapcsol-*

¹¹³ Valószínűleg olyan *biológiai* terheltség befolyásolta, amellyel szemben csak hosszabb kísérletezés és erőfeszítés hozhat eredményt.

*lódnak a vallásos élet örök energiákkal telített áramköréből, később elég erősen érzik ennek hiányát. Mert vallásos lelki beállítottság nélkül nincs igazi, teljes, kiegyensúlyozott, felsőbbrendű emberi élet. Ehhez pedig egyetlen és örök biztosítékunk az isteni kegyelem, melynek kiadásában, közvetlen hatá-
sában a gyermek a szentségek felvételekor részesül.*

5. A kisgyermek lelki tartalma.

Az eddigi vizsgálataink megismertették azokat a tényezőket (otthon, óvoda, iskola), amelyek alakítják, befolyásolják a kisgyermek életét. A nevelésnek csak *részleges célja* a lélek rosszirányú ösztöneinek, öröklött hajlamainak, szokásainak átváltoztatása, tehát *részleges eredmény* ezek zavaró, fejlődést gátló működésének feloldása. A szülők, a nevelők, a lelkiatyák legfőbb nevelői hivatása az, hogy megtalálják a módszert, melynek segítségével a lélekfejlődést szolgáló készségek, képességek, tehetségek kibontakozhatnak és az egyénben *domináns* szerephez juthatnak. Ez a vezető szempont általában azért nem érvényesül a nevelőknél, mert a jónak bontakozása szinte természetes, észrevétlen lelki folyamat. Olyan, mint az egészséges ember fizikai fejlődése. Csak nagyobb időközökben állapítható meg *észrevehetően* a fejlődés. Ha azonban valamilyen betegség támadja meg ezt a finom organizmust, a természetesnek vett egyensúly reakcióképpen felbomlik és szinte közvetlenül és rögtön jelentkeznek a „rossz”-nak, az abnormálisnak, a *betegségnek tünetei*. A jónak természete, hogy normálisan, észrevétlenül, harmonikusan illeszkedik bele az egyén morális egyensúlyába és lelki konfliktus, zavar, reakció nélkül szolgálja annak fejlődését. A rend szeretete, a rendszeres tanulás, az igazmondás nem meglepő, de a hazugság, lustaság, gyakori indulatkitörés, korai szexualitás szinte provokálja az állandó, koncentrált figyelmet és javító, formáló munkát követel a nevelőtől.

A kisgyermek rendszeres, komoly megfigyelése azt az érdekes, tapasztalati úton kapott törvényszerűséget erősíti meg, hogy benne általában a *főirányú* fejlődést szolgáló energiák dominálnak.

A rossz olyanformán születik meg, hogy az alsóbbrendű életigények a *pillanatnyi élvezet hatása* alatt legyőzik a szellemi és lelki életörömeiket. Alapjában véve ugyanis minden ösztön a kielégülés után áhítozik. Csak az a kérdés, hogy ez a kielégülés a természet-adta cél érdekében érvényesül-e, vagy az alsóbbrendű *ösztönöket* szolgálja-e? Például a táplálkozási ösztön torkossággá, falánksággá fajulhat. A nemi ösztön is az élet tovavitelének eszköze. Ha azonban idő előtt és Isten-szabta törvények ellenére érvényesül, akkor bűnös irányú lesz. Nem az a helyes nevelési irány, amely csak *harcot indít* a bűn ellen, hanem az, amelyik az *ösztönös életerőket a felsőbbrendű előretörés* szolgálatába tudja állítani. Tehát *nem a lelki energiák letörésére, hanem azok átértékelésére van szükség.*¹¹⁴ Mivel pedig a kisgyermek életét is ebből a nagy szempontból kell kialakítani, azért tartjuk fontosnak annak vizsgálatát, hogy *milyen élmények töltik be boldogsággal és milyen behatások fejlesztik a gyermek lelkét!*

Életének egyik legerősebb mozgató energiája az *öröm és boldogság utáni vágy*. Az emberi lélek minden megrezdülésében ezt keresi. Ha a gyermekben kiapadnak az örömmel tiszta forrásai, helytelen irányba téved és bűnös utakon keresi az élvezeteket. Örömei után futkos a gyermek és ha jót, nemeset nem talál: alantasban keres kielégülést.

A gyermeklélek tartalmát tehát azok az élmények töltik be, amelyek *örömmel hangolják*.

a) *A gyermek világa a játék*. Ez az ő robbanásokkal fejlődő életének őseleme. Nemcsak időtöltés, hanem a testi és lelki élet fejlesztője is. Azért keresi ezt minden gyermek, mert ez természetük megnyilatkozása. Az örömkérés – természetüknek megfelelően – más a fiúknál és más a leánykáknál. De még a nemeken belül is eltérnek az egyesek játékaik aszerint, amint testi, lelki alkatuk különböző.

Milyen játékok kötik le tehát a gyermekek figyelmét és hogyan hatnak lelkükre?

A *fiú* játékaikat legnagyobb részben a katonásdi, a labdázás, a futkározás, a bújósdi, a „rabló-pandúr”, a krokett és az újabb nevelési irányzat alapján sok rendkívül kedves cserkészjáték adja. Mindezekben dominál az *erő, a mozgás, az invenció*. A fiúk majdnem mind arról beszélnek, hogy legkedvesebb napjaik azok voltak, mikor ilyen módon szórakozhattak. A kevesebb mozgást és nagyobb figyelmet feltételező „társasjátékok” csak rossz időben vagy télen kedveltek. A többi szórakoztató játék (zongora, hegedű), bár ezeket a szellemi élet nevelési eszközei között szokták felsorolni, csak a kivételes tehetségek öröme. Az olvasás nagy általánosságban nem kedvence a gyermekeknek. Meséket örömmel hallgatnak, de olvasni még nem szívesen olvasnak.

A játék természetében rejlik a *közösség*. 6-12 éves korig azonban a fiúk nem szívesen játszanak a

¹¹⁴ Ez a lényege „az erőérvényesülés neveléstaná”-nak.

leányokkal együtt.¹¹⁵ A fiúk egyenesen „lenézik”, „megvetik” a leányokat. *Erejük tudatában fölényeskedők, bosszantók és ingerkedők. A legtöbb fiú azt mondja, hogy kis elemista korában szóba sem akart állani a leányokkal.*

A leányok játéka természetüknek megfelelően kedves, érzelmes, anyáskodó. A központ: a baba. Mellékkísérete a főzőcske, kertészkedés, a tánc, az ének, a társasjáték. *A kisleánykák is kerülnek a fiúkat.* Bennük gyakran ellenséget látnak, mert kemény, sokszor durva, harcias játékaikkal elrontják a kedélyes, szelíd játékokat.

Minden gyermekjáték természete, hogy kitölti az időt és élményekkel telíti a lelket. Boldogságot, örömet fakaszt. Tanító jellege is kézenfekvő, mert szolgálja a gyermek lelki-készségének ébresztését. Igen sok nemes érzést is kiválthat. A játék *ritkán magányos. A közös játék* önkénytelenül ránevel az egymásrautaltságra, a *közösség érzületére*. De ezzel kapcsolatban önkritikára, önuralomra is rákényszerít. Nem szóval, hanem *példával*. A játékban hamarosan kiverődik egyik-másik gyermek fölénye. A kisgyermek azután összehasonlítja ezt magával és ehhez képest értékeli önmagát. *Az esetleges lebecsülés* után erősebb lesz a vágy az előretörésre és így értékes életerőket ébreszt. Ha sikerült valamit elérni, akkor ez a siker újabb és újabb megfeszítésre ösztönzi. Ha pedig az előretörés átlépné a megengedett határokat – mások kárán akarna érvényesülni –, akkor a nevelő figyelmeztetése rákényszeríti az *önuralom* gyakorlására.

Hogy mennyi értékes és komoly erőfeszítés, milyen sok lelki épülés kíséri a játékot, azt nem igen látja az egy-egy játékot figyelő, felületes szemlélő, de észreveszi az, aki állandóan figyelemmel kíséri a gyermekek életfejlődését.

Bármennyire értékesnek tartjuk a gyermek fejlődése szempontjából a játékot, mégis fel kell hívni a nevelők figyelmét arra, hogy túlzó kilengései igen nagy károkat okozhatnak. A „*kisebértékűség*” *érzése*, tudata is gyakran ebből a korból való és összehasonlításból eredhet. Éppen ezért a nevelő a *gyengébb képességű* gyermeket már itt *óvja* meg a jövőt károsan befolyásoló *lelki traumáktól*.

Ahol a szülők vagy nevelők a játékra helyezik a súlyt, ott a játék a gyermekre nézve fokozatosan elveszti vonzóerejét és másirányú érdeklődése, ambíciója is elvész. Ezt éppen a gazdagabb gyermekek életében tapasztaltam. Ha minden elképzelhető játék a rendelkezésére áll, akkor az újabb játékszer már *igazi* örömet nem ad. Legfeljebb csak *hirtelen és egy pillanatot színező boldogságérzést vált ki*. Az elkényeztetésig menő, mindig új és új játékot kínáló nevelés dekomponálja a gyermek lelkének egyik legnagyobb értékét: a *kitartást*. Előttem állt igen sok olyan ember, akinek elkényeztetett gyermekkorát azt eredményezte, hogy az életben is szertelen, nagy terveket készít, *de semmit komolyan ki nem dolgozó, rendszeres munkára képtelen egyéniséggé alakult*.

Mint már említettük, nemes, szórakoztató játék hiányában igen könnyen durva, ösztönös élvezetkeresés léphet előtérbe. És ez éppen az óvodás- és elemistakorban tapasztalható. A gyermek sok mindent lát, hall a szülőktől, rokonoktól és idegenektől egyaránt. A vagyonos és polgári osztályoknál a szülők figyelmetlensége, a munkásosztálynál emellett a zsúfolt lakások termelte kényes helyzetek olyan dolgokra hívják fel a gyermek figyelmét, amit először alig ért, de benne azok ösztönös *érdeklődést és kíváncsiságot* keltenek. A kisgyermek a nagyobbánál érdeklődik. Az érdeklődés által a tudatba hozott vágy különös játék formájában nyer kielégülést. Konkrét tapasztalataim szerint a kis elemisták között elterjedt mesemondó-játék, orvos-játék,¹¹⁶ „*tehenecske*”-játék,¹¹⁷ papa-mama-játék,¹¹⁸ vándor-játék¹¹⁹ olyan bűnös vágy-komplexumot hoz felszínre, amely rendkívül káros hatású. Az *ösztönös örömiényt* azután már olyan formában akarja a gyermek állandóan kielégíteni, amely később szenvedéllyel erősödve egész életét tönkreteszi.

b) A gyermek életének örömeit a *szellemiség ébredésében* is megtaláljuk. *A megismerés, az alkotás vágya, a szép keresése* el nem nyomható ősi ösztönök. Ha ezek valamiképpen érvényesülhetnek, akkor boldogság tölti be a lelket.

Nézzük csak meg, hogy a kisgyermek milyen örömmel számol be az iskolában felszívott tudásról. Büszke arra, amit ott tanult.

Neki az az életlendülete, hogy testileg-lelkileg kifejlődjék. Nagy örömmel számol, ír, olvas, rajzol,

¹¹⁵ A legkisebb kortól 6 éves korig szívesen barátkoznak, mert ekkor még a fejlődés üteme körülbelül egyező.

¹¹⁶ Vestimentis depositis aspiciunt et tangunt membra gen. corporis. Exinde oriuntur ludii obsceni pessimique.

¹¹⁷ Pueri – imitando formám – ludunt cum genitalibus.

¹¹⁸ Primo ambulando, deinde iuxta decumbendo, postea autem actus generandi imitando ludunt.

¹¹⁹ Peregrinantur ad gentes barbaras, ubi sine vestimentis ambulant homines.

mert ez már a tudás birtoklásának jele. Ha olyan játék kerül a kezébe, amely neveli erre (földrajzi, számtani, történelmi, technikai, esztétikai és kombinatív érzékét fejlesztő építő-játék), akkor büszkén mutatja barátainak, hogy mit tud. Ez már nemcsak a játék, hanem a tudás öröme is. Ha ezt párszor ismétli, környezete „hencegésnek” minősíti, pedig ebben meg kellene látni azt, hogy itt a gyermek szellemi fölényességének tudatával és az abból fejlődött örömmel van dolgunk. Csak akkor lenne ez elítélendő, ha ok nélkül fölényeskednék, vagy állandóan fitogtatná ismeretét és ezzel a másik gyermeket lebecsülné.

c) A gyermeklélek örömeit az *erkölcsi dolgok* is fokozzák. A kisgyermek hamar megérzi, hogy a javaknak fokozatai vannak. Az elemi iskola, különösen pedig az elemi hitoktatás állandóan ezt hangsúlyoztatja. Erkölcsi felelőssége is kibontakozik. Minél világosabb előtte, hogy valami jót tett, minél erősebb benne a lelkiismeret elismerő szava, annál boldogabbnak érzi magát. Örömet észlel minden előrejutása után.¹²⁰ Az öröm pedig visszahat a további munkára és a fáradságban erősíti.

A kisleányoknál a meleg részvétérzés, a jótékonyosság gyakori. A pajtások pedig örömmel húzódnak azok mellé, akikben ezeket a kiválóságokat észlelik. A gyermek, ha nem is tudja ezeket az erényeket gyakorolni, másban igen megbecsüli.

A gyermekvilág erkölcsi életéhez tartozik az *engedelmesség* is. Ezt következetesen kifejleszteni nagy nevelői munka és fáradság. Sokszor a felnőttek oktalan parancsolgatása után támadt reakció, de gyakran a gyermek lelki szétesettsége miatt is nehéz megvalósítani. Az engedelmesség azért is terhes, mert az más egyén *akarátának* való alárendelést jelent. Amit a gyermek éppen az örömhöz való önző ragaszkodása miatt igen nehezen tesz meg. A játékban, a tanulásban és a munkában ösztönösen a „*maga feje*” szerint szeretne cselekedni és a felnőttek parancsait nem szívesen követi, mert benne akarátának megkötését látja. Ha azonban elérjük azt, hogy *erkölcsi jót* lát egyéniségének alárendelésében, akkor *általában* szívesen követi mások parancsait.

Karácsony és húsvét *előtt erény gyakorlatokat* szoktam a gyermekekkel végeztetni. Ilyen erénygyakorlat alkalmával mindenről, amit szeret, szívesen lemond és áldozatot hoz.¹²¹

Ez azonban csak akkor sikerül teljesen, ha a vallás lelket formáló, akarati életet erősítő élményeivel hangoljuk erre a gyermeket. A gyermeklélek alkalmas annak a kánonnak befogadására, hogy a *jó cselekedet* Isten előtt a legkedvesebb. Éppen azért keresi az alkalmat, hogy minél több jót tegyen a vele érintkező embertestvéreivel és hogy ezt magában *szokássá, lelki alaptónussá emelje*. Az első szentáldozás *tiszta öröme* is ide sorolható.¹²² Sőt a gyakori szentáldozás boldogsága és lélekfejlesztő ereje is jórészt ebből magyarázható, mert felsőbbrendű élményekkel telíti a gyermeklelket.¹²³ Az ezek nyomá-

¹²⁰ Kisleány, aki igen súlyos hibában szenvedett, megígérte, hogy erről le fog szokni. Naponta hűségesen beszámolt az eredményről és igen nagy volt az öröme, mikor öt napon át egyszer sem hibázott. Később teljesen le is szokott róla.

¹²¹ „Amint anya mondja, azonnal gyakorolni fogok a zongorán.” Vagy: „Ebéd után szó nélkül segítem leszedni az asztalt.” – „Nagyon szeretem a csokoládét és torkoskodom, hacsak szerét ejtethem. Nagyböjt alatt, pénteken, nem fogok csokoládét enni.”

¹²² A világirodalom nagyjai közül pedig *Chateaubriand* és *G. Sand* így írnak az első szentáldozásról:

„Le jeudi saint, jé fus admis á cetté cérémonie touchante, dont j'ai vainement essayé de tracer le tableau dans le „Génié du Christianisme”. Ce jour-lá tout fut á Dieu et pour Dieu. Je sais parfaitement!ce qu'est la foi. La présence réelle de la victime dans le Saint-Sacrement de l'autel m'était aussi sensible que la présence de ma mère á mes cotés. Quand l'hostie fut déposée sur mes lèvres, je me sentis comme tout éclairé au dedans. Je tremblais de respect, et la seule chose matérielle qui m'occupát était la crainte de profaner le pain sacré!

Je congus alors le courage des martyrs. J'aurais pu, dans ces moments, confesser le Christ sur les chevalets ou au milieu des lions.”

*

„– Je ne saurais exprimer quel trouble mystérieux s'empara de moi quand le prêtre éleva le calice audessus de nos tetes, et quand des nuages d'encens et de fleurs saluèrent le Rédempteur du monde. Mes genoux fléchirent, mes yeux se volèrent, et, au moment ou la communion vint porter Dieu dans le sanctuaire de mon coeur, il me sembla qu'un ange me touchait de son aile et que j'allais mourir. –” (A. Michle und Dr. F. Pagel: Religiöse Kindheitserlebnisse. Breslau, 1930.)

¹²³ Az egyik kisfiú ezt írja: „Eleinte nem igen éreztem, hogy használ a szentáldozás. De később *mindig jobban örültem* annak, hogy a Jézuska szentgyónás nélkül is eljöhöz hozzám és most *azért tudok vigyázni magamra*, mert tisztán akarom várni a Jézuska látogatását.”

ban fakadó öröm pedig újabb és újabb próbálkozásokra buzdítja. A siker pedig új lelki derűt, energia-koncentrátságot jelent. Az *örömréhangolás* legyen tehát a kisgyermek nevelésének az egyik fontos tényezője. Mert a gyermek számára az egész világ nagy játszótér: *örömök forrása*. Mindenütt ezt keresi, ezt akarja megélni. Minden új akciójának rugója, értelme, célja: az öröm. Ezen a ponton kell tehát találkozunk a világra csodálkozó, azt örömmön keresztül felvevő gyermeklélekkel. Itt kell érintem és átkapcsolni őt a szentségek fönséges, tiszta örömet hozó áramkörébe. Mert ezekben van a gyermek jóirányú fejlődésének egyetlen biztosítéka és soha el nem apadó, örök energiaforrása.

III. Átmeneti életszakasz. (Praepubertas.)

A kisgyermek életének játékos szakasza – általában – az elemi iskolás korról határolható. Talán részben igaz, hogy az élet gondja a palatáblával kezdődik”, mégis – úgy gondolom – a jövőt komolyan, felelősséggel megsejtő bontakozás inkább az elemi iskola után történik. Ez az átmeneti életszakasz azért olyan észrevehető, mert a fizikai fejlődés feltűnő jeleit mutatja. Bizonyos fokú kölcsönösség itt is fennáll, s ezért az élettani változás lelki átalakulást is eredményez.

Nem lesz tehát éréktelen, ha ennél a – gyermek jövő életét jelentősen érintő – testi és lelki változásnál megállunk és megvizsgáljuk, hogy milyen összetevők hozzák ezt létre és ezeknek milyen eredője lehet helyes irányú a gyermek fejlődése szempontjából.

1. A gyermek lelki-képe az átmeneti életszakaszban.

Amikor a gyermekek az elemi iskola negyedik osztályát elhagyják, akkor a szülők különböző gazdasági helyzete, műveltsége, áldozatkészsége és a gyermekek különböző adottságai más és más irányba húzzák meg a gyermek jövőjének vonalát. Ezekben az elemi iskolát elhagyott, 10-11¹²⁴ éves gyermekekben a készség, képesség, tehetség olyan megnyilvánulásait tapasztalhatjuk, amelyek *homályosan már jelzik* az egyén fejlődési útját. Ebben a korban sokszor említi már a gyermek – gyakran belső indításnak engedve –, hogy szeretne „valami” lenni. Az egyik tanár, a másik orvos, pap, mérnök, ügyvéd, festő, stb. Sok olyan van közöttük, aki kizárólagosan fizikai munkára érez kedvet. Ennek a típusnak kevesebb érzéke van a szellemi munka, a könyv, a művészet iránt. Ebből a típusból és olyan gyermekekből, akiket a szülők nem tudnak, vagy rövidlátó önzésük miatt nem *akarnak*¹²⁵ továbbtaníttatni: *tanonc*, vagy ha falusi a gyermek: *földműves* lesz.

Természetesen sok olyan *serdülés előtt álló* gyermek van, akiben ez a belső, irányt követelő ébredés még homályosan sincs meg. Ezeknél a szülők, a nevelők feladata, hogy *külső jelekből következtessenek* a gyermek belső értékeire és eszmélő tapogatózását helyes irányba tereljék.

Nagyon természetes, hogy az iskolai, ipari, földműves-környezet és munka eltérő készségeket, képességeket, tehetségeket fejleszt tovább. Ennek megfelelően másfajta fogalmi és élménysorozattal telítődik a gyermek lelke. A korán *elágazó fejlődési irányok* – mint látni fogjuk – okozói lesznek *később* az ifjúság különböző rétegeiben *jelentkező világnézeti megosztódottságnak*.

Ha majd azonban a különböző kereteken belül megismerjük a gyermekek *teljes* életét, akkor már következtethetünk arra is, hogy *milyen módszerekkel* lehetne a természetes fejlődés folyamatába *úgy beavatkozni*, hogy az a gyermekek életében ne osztályérdeket, hanem *egyetemes emberi célokat* szolgáljon.

Az átmeneti életszakaszban külön fogjuk a *fiúk* és külön a *leányok* lelki életét vizsgálni.

Egy kisleányka pedig így ír: „Nekem az a *legnagyobb örömöm*, hogy lelkemben mindig beszél a Jézuska! Hüen követem mindig a szavát, mert ha nem tenném, akkor eltávoznék tőlem.”

¹²⁴ Átmeneti életszakasz (praepubertas) nevezem a gyermek életkorát 10-től 11 évig; vagyis a *serdülés* koráig.

¹²⁵ H. G. Wells rajzolja meg mély analízissel azt a lelki állapotot, amelyet a szülői akarat vált ki a gyermekből és helytelen irányba kényszeríti életét. A gyermek más lelki beállítottsága miatt *fellázad* ez ellen és ösztönösen *menekül a tanonc-sorstól*. (H. G. Wells: Bealby. Tauchnitz Edition, Leipzig, 1927.)

A) *fiúk lelki-képe az átmeneti életszakaszban.*

A fiúgyermek lelki tartalmát ebben a korban nagyrészt a *környezet* befolyásolja. Ebből következik, hogy más színezetű lesz a *diáké*, más a *tanoncé* és más a *falusi gyermeké*. Egyik életében az iskola, másikében a műhely, a munkaterem, a harmadikéban a természet a legerősebb nevelési tényező. A *diák* a szellemi kultúra állandó formáló, alakító hatása alatt áll. A *tanonc* a kohók, a dinamók, a rotációs gépek, az esztergapadok mellett növekedik. A *falusi gyermek* pedig a természet közvetlen, önálló gondolkodásra ihlető benyomásaiból táplálkozik. Bármelyik környezetbe kerül is azonban a gyermek, mindegyikből áradhat lélekfejlesztő, vagy lelki fejlődést gátló és rossz irányba térítő hatás. Tehát egyik sem mondható olyan környezetnek, ahol – *tervszerű nevelés nélkül* – a gyermek belső értékei teljesen „maguktól” és helyes irányban kifejlődhetnek.

a) *A kisdíák lelki-képe,*

A kisdíákat találóan jellemzi ez a mondat: „*az egész világot befogadni akaró, megtáruult lélek*”. A tudás érzékeny, frissen-csiszolt kis gyűjtőlencséje ő, akit büszkévé tesz az elnevezés: *diák*. Akár polgáristát, realistát vagy gimnazistát állítunk magunk elé, ez a büszkeség – majdnem azt mondom: öntudat – mindegyikből sugárzik.

Mi jellemzi ezeket a kis diákokat? Éveken keresztül ültem velük szemben és hallgattam friss, fiatal életük nagyra vélt problémáit. Elnéztem okos, szépvonalú fejük figyelő pózát. Szeretettel kerestem és öleltem magamhoz a fájdalmat, tragikumot hordozó, támogatást váró lelküket. Fájdalomban feloldott vonásaik mögött már ott hajolt felém az ifjúság ereje, a fiatal lélek előretörő, lendülő ívelése. Ezekben a feszülő, fakadó, tavaszt reveláló lelkekben a nevelőből sugárzó atyai melegség, emberi jószág első hulláma elindította már a lelki tisztulást, a lelki fejlődés folyamatát.

Mohó *töltekezési vágyuk* olyan, mint a megnyílt virág nap felé fordulása. Ez a töltekezési vágy lelki fejlődésük minden szakaszában és minden síkján feltalálható. Mert *sokat szeretne tudni, ezért tanul, figyel, ezért olvas, ezért érdeklődik*.

Örül a világ *szépségeinek*; az erdő, a virágzó hegyoldal, a fodrozó folyam éppen olyan örömet jelent neki, mint a szép kép vagy a gondolattal telített könyv.

Szeretne tökéletes lenni, jó, megértő, segítő, a gyengék pártfogója. Olvasmányait is eszerint változtatja meg: *erkölcsi készsége* keresi az érvényesülést, a kifejlődést.

Nagy részük a *társas együttlétet* is szereti. Komolyan veszi a barátságot: ápolja, erősíti magában, áldozatot hoz érte. Gyermekarcuk férfias profilt kap a halálosan komoly barátságok kötésekor.

A *lelki tisztaság* első szentgyónása után állandóan problémája marad. Ideálja, elképzelése és tettei között jelentkező diszharmonia serkenti, lendíti a jobb, a tartalmasabb élet felé. Egyszerű módon keresi, kívánja a vallás kegyelmi áramlását, hogy benne megerősödvé „*Krisztus lelki-fia maradhasson*”.

A kisdíák *szellemi életét* nemcsak a szorosan vett iskolai tananyag megtanulása fejleszti, hanem a sokirányú kultúr érdeklődés is, amely ilyenkor már mindegyikben több-kevesebb intenzitással jelentkezik. Ezzel a jelenséggel van összefüggésben – ezt a kort jellemző – „olvasási kedv” is.¹²⁶ A kötelező iskolai olvasmányokon túl a kisdíák maga is érdeklődik az irodalom különböző területei iránt.¹²⁷ Leginkább fantasztikus, kalandos elbeszélések, novellák, regények érdeklik. Lírában a hazafias, lelkesítő, hősi költemények. Bennük a cselekvő, bátor, akcióképes, győzelmet kiharcoló embertípust kíséri leginkább rokonszenvvel.

A szépirodalom mellett fizikai, kémiai kísérleteket, repülőgép, rádió szerkesztését tárgyaló technikai irodalmat és vonzóan megírt vallásos munkákat olvas. Ezek a munkák csendesesen, észrevétlenül alakítják, fejlesztik, gazdagítják a kisdíák lelkét. Ez a termékenyítő, fejlesztő, lendítő lelki hatás új meg új technikai kísérletre, olvasásra vagy vallásos elmélyedésre ihleti a kisdíákat.

A kisdíák érdeklődési vágya *rosszirányú* is lehet. Mivel kritikai érzéke kezdetben fejletlen, alig tud

¹²⁶ A középiskola alsóbb osztályaiban már kedves olvasmány a „Zászlónk”, amely színes, tartalmas, sokféle témájú cikkeinél fogva a különböző érdeklődési irányú diákokat is teljes mértékben kielégíti és gazdagítja.

¹²⁷ A Dickens-, Mark Twain-, Sienkievicz-regények egy részét, Kemény, Jókai, Mikszáth, Gaal, Gárdonyi, Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc, Bibó Lajos gyermek-témájú regényeit, May Károly, Verne Gyula kalandos elbeszéléseit olvassák e kis diákok leginkább, de szívesen épülnek Schmidt K., Hoffmann, Spielmann, Weismann, Sík Sándor vallásos tárgyú könyvein is.

különbséget tenni művészi és giccs irodalom között. *Válogatás nélkül olvas mindent*, így kerül kezébe a ponyvairodalom is, amelynek fordulatos, kaleidoszkópszerűen változatos és színes történetei szuggesztív hatást gyakorolnak rá. Fokozza ezt a hatást a mozi detektívfilmje is. A lényegében azonos témájú detektívtörténetek ismételt olvasása és látása beidegződik a gyermeklélekbe. *Asszociációiban állandó komponens maradhat*, melyek – ha *morális gátlásai csökkentek* – bűnözésre is kényszeríthetik.

A nevelőnek tehát meg kell akadályoznia azt, hogy ez az irodalmi mocsár elnyelje a gyermeket. *Tapintatos módon* szép eredményeket érhet el.¹²⁸ Ügyesen megvilágíthatja a ponyvaregények káros hatását. Majd példákon keresztül állítsa a nevelő párhuzamba a ponyvaregényt a művészi irodalommal. Mutasson rá *konkrétan* a művészi értékű szépirodalom lelket gazdagító, alakító hatására. Válasszon ki könyveket a gyermek számára. Ha felfedjük és bemutatjuk a kisdíák előtt az olvasás művészetét, ha ráutalunk az új szépségek birodalmára, akkor a diákok nagy többsége készségesen lemond a ponyvaregények olvasásáról.

Az átmeneti korban lévő gyermeknél az *esztétikai érzék* hiánya azért észlelhető, mert ennek bontakozása – a képzőművészeti, zenei tehetségek koránfejlett esztétikai érzékének kivételével – a fejlődés későbbi periódusában jelentkezik. Mivel saját külsejével is alig törődik, könyveinek, füzetekének, feladatainak külső formája kevés diákot érdekel. Figyelmét a színház, mozi is csak azért köti le, mert a milieu különössége, a cselekmény mozgalmassága: *a vizuális élmény intenzitása* sokáig táplálja fantáziáját. Megtörténhetik – magam is tapasztaltam – ebben a korban az esztétikai érzék megjelenése olyan diákoknál is, akik nem különösen tehetségesek. Ennek *talán* az a magyarázata, hogy szemléltető oktatás következtében a gyermek *többször látta* az elmúlt századok remekműveit vagy azok reprodukcióját. A művészi alkotások *gyakori ismertetése* korábban felszínre hozta és erősítette az esztétikai érzéket. Az újabb nevelési irányok már hangsúlyozzák, hogy az esztétikai készség bontakozását az elemi iskolában kellene *tervszerűen szolgálni*.

Az átmeneti életszakaszban aránytalanul nagyobb az *erkölcsi értékek* felé való vonzódás. A felnőtt ember tragikus összeomlásában megjelenő *nosztalgia*n kívül az emberi élet egyik szakaszában sem találunk olyan *intenzív vágyódást* a tiszta élet után, mint éppen a gyermekkorban. Ebben a korban minden tanítás: termésre kényszerítő felszántása a kisdíák lelkének. Minden irányítás végül is új lelki értékek felszívása és az új asszimilációs folyamat elindítása: – a *bontakozás új lehetősége*. Éppen ezért a kisdíák keresi a nevelőben, a lelki-atyában a tiszta, termő életet előkészítő barátot, akinek kitarthatja a lelkét. A „kegyetlen”, „igazságtalan”, „túl-szigorú” nevelőtől fél és messze kerüli. Amelyik nevelőben felfedezi a beszéd és tett közötti *ellentmondást*, *azzal szemben* pedig zárkózott, bizalmatlan, szűkszavú lesz. Lelki fejlődésének tehát – a kisgyermekéhez hasonlóan – még nem az abszolút jó, az igaz, a szép, a mozgató, a vonzó, a mágneses centruma, hanem a nevelő személye, *a nevelő egyénisége*. Azokhoz a tanárokhoz vonzódik tehát, akik a lélek szeretetét sugározzák magukból. Ez magyarázza meg, hogy miért vonzódik hittanárához a kisdíák. Benne látja élete kiépítésének egyik munkását. Nincs olyan lelki nehézsége, amelyet az első beszélgetés után bátor, egyszerű, őszinte közvetlenséggel el ne mondana, ha megérzi, hogy *segíteni akaró és tudó* lélekkel áll szemben. Egy ilyen „lelki megbeszélés”, lelki feltárás olyan világos, részletes, összefüggő képet ad a kisdíák belső életéről, amilyent semmiféle kísérleti módszerrel elérni nem lehet.

Tudom, hogy nevelőtestvéreim – mint magam is – nem igen szeretik a lelkiélet változását sematizálni és számokban kifejezni. Mivel azonban feljegyzéseim statisztikailag vannak meg és mert pontosan akartam a nevelő lelki hatására beálló elváltozásokat szemléltetni, kényszerültem a statisztika demonstratív módszeréhez folyamodni.

Két kisdíák-csoport adatait közlöm: az *A)* és *B)* csoporttét. Az *A)* csoportban 70 kisdíákról, a *B)* csoportban 153 kisdíákról feljegyzett adataimat részletezem. *Az A)* csoportot előző évben vettem át, tehát *egy évig* vezettem, *a B)* csoportot pedig *négy évig* neveltem.¹²⁹ *A számokat százalékszámokban*

¹²⁸ Egyik iskolában a hittanár észrevette, hogy egy kisdíák hittanóra alatt ponyvaregényt olvas. A bölcs nevelő nem öltötte fel a „Juppiter tonans” szörnyű álarcát, hanem higgadtan, kellő komolysággal előadást tartott erről a tárgyról és felszólította a fiúkat, hogy a következő óra előtt az efajta iratokat tegyék ki a tanári-asztalra. A következő órán húsz darab detektívregény volt az asztalon. Megsemmisítésük után megszűnt a detektívregény-láz.

¹²⁹ Ebben a csoportban 32 olyan kisdíák volt, akit csak *két év óta* neveltem.

Lakásviszonyok:	A	B
	csoport % számokban	
egyszobás lakásban lakik	22	29
kétszobás lakásban lakik	23	36

közlöm.

Ezekből a táblázatokból azt az érdekes eredményt szűrhetjük le, hogy minél *rövidebb ideig* tartott a nevelő lelki-hatása, annál *kisebb mértékben* történt meg a lelki átalakulás.

háromszobás lakásban lakik	31	21
négyszobás lakásban lakik	18	12
öt vagy ennél több szobás lakásban lakik	6	2
<i>Felügyelet:</i>		
szülői	90	87
nevelői	5	4
cseléd	2	4
felügyelet nélkül	3	5
<i>Irodalmat olvas:</i>		
Verne, May, stb., kalandos regényeket	50	39
technikai, fizikai munkákat	1	6
földrajzi utazások, felfedezések leírását	2	5
meséket	-	3
detektívregényeket	8	2
szépirodalmi műveket (Jókai Mikszáth, stb.)	17	26
vallásos tárgyú irodalmat	1	5
<i>Szabad idejének túlnyomó részében:</i>		
olvas	79	82
rajzol	1	3
fest	-	1
elbeszélést ír	-	2
zongorázik, hegedül, stb.	13	10
tanul	1	3
sétál	20	12
játszik	49	46
sportol (Egy gyermek több irányban is lefoglalja magát!)	25	26
<i>Hibák:</i>		
durva beszéd	10	2
Irigy	6	2
felesel	4	4
lop	5	5
parázna	28	20
hazudik	32	19
haragot tart	4	2
hanyag	18	3
Káromkodik	10	2
nem imádkozik	16	2
szüleit megbántja	7	3
misét mulaszt	8	3
nem felelt	30	16
<i>Bizalom:</i>		
szülőkhöz	20	24
baráthoz	20	10
tanárhoz	4	4
lelkiatyához	21	43
mindenkihez	6	4
senkihez	23	15
<i>Vallásos élet kifejlődését otthon:</i>		
Előmozdítják	71	80
Gátolják	11	9
Közömbösek	11	8
nem felelt	7	3

*

A kisdiaákban – fejlődésének folyamán – kialakul az *önbecsülés és tekintélytisztelet*. Ez figyelemreméltó jelenség már azért is, mert látszólag a kettő ellentéte egymásnak. A kisdiaák egyéniségében a kettő valószínűleg így hangolódik össze: önmaga és nála kisebbek előtt játékban, tanulásban, bűnelhagyásban, erénygyakorlásban erősen hangsúlyozza egyéniségét. A szülők, nevelők, tanárok előtt azonban hallgat, figyel és percipiál.

A kisdiaáknál az önbecsülésnek még egyéb jeleit is megfigyelhetjük; ha hibát követ el, akkor ezt mások előtt nem szívesen ismeri be; *lelki-vezetőjének* azonban *bizalmasan megmondja*. Becsületét, egyéniségének kifelé megteremtett egységét védeni akarja, mert a nyilvános megszégyenítés vagy vesereség erősen lehangolná. Éppen ezért a kisdiaák hibáinak kezelése, készségeinek, képességeinek fejlesztése nagy figyelemmel kell, hogy történjék. Még a feddésnek vagy büntetésnek sem szabad olyan módon történni, hogy az a kisdiaákat mások előtt megalázza. Ilyen helytelen nevelési mód az oka a később kialakuló „*kisebbértékűségi érzés*”-nek¹³⁰ vagy – az egyén ösztönös reakciójaképpen – *a notórius hazudozásnak*.

A szülők, nevelők, tanárok, lelkiatyák akaratának – megfelelő bánásmód után – szinte természetes közvetlenséggel rendeli alá magát. Ezért a kisdiaák előtt *csak megvilágítjuk, de csak ritkán bizonyítjuk a testi és lelki életet irányító törvényeket*.

Az önbecsülés *fejlődését* jelzi az a tény is, hogy ebben a korban mindinkább *a társai előtt szerzett tekintélyére* kezd hivatkozni. Az elemista még azonnal „esküszik”, vagy másra: szülőre, tanítóra, idősebb diákra hivatkozik, hogy mondatainak súlyt adjon. A kisdiaák már „*szavamra*”, „*becsületesemre*” állítja, amit mond. A formát, a kifejezést a nagyoktól hallja, de a lényeg már az *egocentrizmus* első megjelenése.¹³¹ Ez a diákönérzet annyira kifejlődhet, hogy az osztályt ért megaláztatás minden egyesnek egyéni fájdalma és „*sürgősen megtorlandó*” sérelme lesz.

Mindezek a *látszólagos csekélységek* az egyes gyermek – a bontakozó egyéniség – lelki prizmáján szétszóródást (*diszperziót*) szenvedhetnek. Amit és ahogyan ezekből a történekekből felszív, amilyen *magatartással reagál* ezekre az eseményekre, *ahogyan örül, bánkódik, szenved, áldozatot hoz, cselekszik* vagy megjavul, az már a *bontakozó egyéniség másoktól eltérő, speciálisan meghúzott irányát jelzi!*

Az önbecsülés mellett – mint már jeleztem – a kisdiaákban megtalálható a *tekintélytisztelet* is. Jelentéktelennek látszó esetek mutatják ezt a tulajdonságát legjobban. Pl.: a *kisdiaák* pontos. Inkább korábban jön az iskolába, mint későn; legtöbb esetben már *háromnegyed 8 körül az iskolában van. Az ötödikes csak nyolc előtt néhány perccel, a nyolcadikos csengetéskor vagy azután érkezik*. Amit az osztályban a tanár vagy a hitoktató kihirdet – akár tanulásra, rendre vagy erkölcsi kötelességre vonatkozik –, a kisdiaák még lelkiismeretesen elvégzi. Szótárát, füzetét, könyveit legritkább esetben „*felejt*” otthon. Ez csak az ismétlők vagy a felsőbb osztályosok „*előjoga*”.

A *szülők tekintélye* ebben a korban még szinte mindennekfelett áll. Amit az édesapja vagy édesanyja parancsol, azt ellenvetés nélkül teljesíti. De nem minden *gondolkodás és kritikai mérlegelés nélkül!* Ez különösen akkor vált ki belőle ellenállást, ha szülői helytelenül, lelki beállítottságának *ellenkező irányába kényszerítik*.¹³² Vagy olyan környezetből felnőtt kisdiaákban figyelhetjük ezt meg, ahol a szülőkben a beszéd és a tett között nagy a *diszharmonia*,¹³³ vagy ahol az anya vagy az apa *erkölcsi botlá-*

¹³⁰ Alfréd Adler: Über den nervösen Charakter. Wiesbaden, 1922.

¹³¹ Az egyik iskolában tapasztaltam, hogy a negyedik osztály két pártra szakadt. A pártokon belül az összetartó erő – saját bevallásuk szerint – a *becsületszó* volt. Becsületszavukra fogadták meg, hogy minden veszélyben kitartanak a pártjuk mellett. Pedig a pártok kemény harcot vívtak egymással. Ezt a férfi *karaktert már körvonalakban sejtető* diáklelket rajzolta meg finom elemzéssel Molnár Ferenc a „Pál-utcai fiúk” című diákregegyében.

¹³² Emil Strauss dolgozza fel művészi módon az apa igazságtalanságai ellen küzdő zseniális gyermek tragédiáját. Ez a gyermek szomorúan látja *hiábavaló küzdelmei apja akarata ellen*, aki életét adottságaival ellenkező irányba kényszeríti. A félreismerő gyermek nagy lelki kínok után *öngyilkos* lesz. Utolsó gondolata egy Hölderlin-vers. (Emil Strauss: Freund Hein. Leipzig, 1927.)

¹³³ Ez lesz a tragédiája a kis Etsel Andergastnak. Zárkózott gyermek. Egy főügyész fia, aki hamis eskü alapján elítélt egy embert. A kisfiú sajtószerű energiával kutat ebben az ügyben; végre sikerül bizonyítékot szereznie. Mikor azonban megtudja, hogy nem tárgyalják a pert újra, hanem Maurizius kegyelmet kapott, akkor a *kedves*,

sai brutális módon inzultálják a kisdíák érzékeny lelkét.¹³⁴ A gyermek ösztönösen felismeri a szülők hibáit vagy bűneit és menekülésszerűen közeledik tanárához, lelkiatyjához. A „valakit” keresi, az elképzelt tiszta, okos, erős felnőttet, aki majd megfogja a lelkét, hogy segítsen rajta és erősítse.

A vallásos élet fejlődése ebben a korban bizonyos korrelációban van az erkölccsel. A vallás meleg, életet megszentelő energiáinak áramlatában a kisdíák változni, alakulni, tisztulni, erősödni akar.¹³⁵ Nagy buzgóságot észlelünk náluk imában, szentségek vételében, *Krisztus* szeretetében. Fakadó, tavaszi, napsugaras lelkük megérzi a „Nagy Barátot”, akinek örök, végtelen szeretete termő életbe szökken bennük. Éppen ezért viszik életüket olyan helyekre, ahol tiszta, vallásból fakadó örömet, kultúrát, lelki épülést remélhetnek. Boldog az a kisdíák, aki a *Regnum Marianum*, *Szivgárda*, *Kongregáció* vagy valamelyik *cserkészcsapat* tagja lehet.

Szívesen megengedem, hogy külsőségek is vonzzák a gyermeket, mégis a vonzalomnak mélyebb lelki okai vannak. *Élmény keresés, lelki töltekezés, barátkozás, hibáktól való menekülés* határozzák meg a kisdíák ilyen irányú vonzódását. Bizonyítja ezt az is, hogyha a kisdíák észreveszi, hogy a hirdett és várt értékekből *semmit sem kap, kimarad onnan*.

A vezetőknek, a tanároknak, lelki-atyáknak értékes, haladó szellemű egyéniségeknek kell lenniük, hogy a kisdíák problémák közé tévedő, fejlődésre készséges lelkét egyensúlyban tudják tartani. Azért is fontos ez, mert a szellemi, esztétikai, szociális, erkölcsi és vallásos fejlődésnek *első* komolyabb *szakaszával* már ebben a korban találkozunk. Olyan fejlődési felületek ezek, amelyek külön vagy egymás mellett¹³⁶ majdnem mindegyik kisdíákban megvannak. Ezeknek *helyes irányú és lehetőleg harmonikus kifejtése a középiskolai nevelés legfontosabb feladata*.

b) A tanoncfiú lelki-képe.

A tanoncok¹³⁷ lelkiéletének vizsgálatánál *kikapcsoljuk az átmeneti és serdülőkor szerinti felosztást*, mert mindkét periódusban testi- és lelki-életük bontakozását, fejlődését vagy elfejlődését – az adottságon kívül – a fizikai munka és a vele kapcsolatos környezeti, társadalmi, eszmei tényezők befolyásolják.

A tanoncokban – általában – hasonló készségek, képességek, tehetségek¹³⁸ vannak, mint a diákgyermekekben. Csak ezeknek *eltérő fejlesztése után* hajlik el egymástól a két gyermektípus fejlődési vonala.

Párhuzamba állítva a tanonc és a kisdíák szellemi életét, megállapíthatjuk, hogy – míg a középiskolai nevelés a diák fizikai, kulturális, esztétikai, szociális, vallásos készségeinek *lehetőleg harmonikus* kifejlesztésére törekszik, addig – a műhely, a munkaterem, a szakiskola, a tanonc szakmájának megfelelő technikai és elméleti szaktudás elsajátítását célozza. A kisdíáknál a tervszerű, tudományosan megalapozott középiskolai nevelés, a tanoncnál pedig a technikai *gyakorlás útján* elsajátított mesterségbeli tudás egymástól élesen eltérő készségeket, képességeket fog aktiválni és az egyénben domináló szerephez juttatni. Ennek természetes következménye lesz a később mindjobban érezhető nívkü-

okos, fegyelmezett kis Etzel Andergast szemébe vágja az apjának: „*nem akarok a fiad lenni!*” (Jacob Wassermann: Etzel Andergast. Berlin, 1931.)

¹³⁴ *Zweig* egy *12 éves fiú* lelki átalakulását írja meg, aki ösztönösen megérzi, hogy édesanyja meg akarja csinálni az apját. A szegény gyermek megakadályozza ezt, de ebben a szomorú kötelességteljesítésben elveszíti saját magát, elveszíti tiszta, örömeiket váró gyermeklelkét. Egypár nap alatt *koraérett*, mindent látó „felnőtté” lett. (Stefan Zweig: Brennendes Geheimnis. Wien, 1929.)

¹³⁵ „... az a *másik énem* akarok lenni, amiért tanulok, dolgozom, imádkozom”, írja nekem egy negyedik gimnazista.

¹³⁶ Részletesen foglalkozom majd ezzel a VI. kötetben.

¹³⁷ Hazánkban az 1922. évi XII. t-c. 93. §-a határozza meg a tanoncot szerződtető *munkaadó kötelességeit*. A munkaadó köteles a tanonc testi épségére és egészségére ügyelni. A tanoncot csak korának, testi erejének, szellemi képességének megfelelő munkára alkalmazhatja. Abban az esetben, ha a munkaadó „teljes ellátással” szerződtette, akkor köteles egészséges, jól fűtött lakóhelyiségről és normális mennyiségű és tápláló értékű élelmezésről gondoskodni. A 76. §. kötelezőnek mondja a szerződtetendő tanonc előzetes hatósági orvosi vizsgálatát.

Sajnos, a munkaadók egy része *nem tartja meg* a törvény rendelkezéseit. Mulasztásukat a gazdasági krízissel indokolják.

¹³⁸ A modern *konstitúciós kutatás* alapján foglalkozik az ipari tanoncok lelki-életével: Dr. Th. Fürst: *Methoden der individuellen Auslese für gewerbliche Berufe*. Urban & Schwarzenberg Verlag, Berlin und Wien, 1931.

lönbség a diák és a tanonc között.¹³⁹ *Hangsúlyozom* azonban, hogy ez legtöbbször nem a tanonccserekek belső értéktelenségének, hanem *külső tényezők fejlődést gátló hatásának eredménye*.

Mint minden ember testi és lelki életét, úgy a tanonccserekekét is erősen befolyásolja a *családi környezet*. Külvárosi bércszárnyák tömeglakásaiban – ahol mosnak, szárítanak, főznek, dohányoznak, esznek, alszanak – él vagy inkább szeretne élni a tanonc.¹⁴⁰ Rendesen sokgyermekes munkáscsaládban, ahol a mindennapi kenyér visszatérő probléma. Ahol rengeteg energiát kell feláldozni mindenkinek, hogy csak vegetatív életét tudja biztosítani. Ahol már kisgyermekkorától – mint egy tanoncnak ment tanítványom írja nekem – „*saját hátán tapasztalja mindenki az életet*”. Korán kell tehát a tanonccserekeknek is munkába állni. Korán kell neki is dolgozni, hogy fiatal életét folytatni tudja. Korán sejti meg ebben a robotban, hogy az élet nem „vigalom” és nem „mulatság”.¹⁴¹ Hogy sok megalázással, könnyel és fáradtsággal jár a legkisebb kenyér megszerzése is. Szervezetének ellenálló ereje hamar meggyengül,¹⁴² mert fejlődésre teremtett fiatal életét korán támadja meg a sok *ipari betegség*.¹⁴³ A nyugalom, pihenés, csend, öröm, boldogság életet építő atmoszférája ismeretlen marad előtte. Pizkos lakás, nyomor, betegség, szomorúság, bánat veszi őt körül s belőlük ösztönösen igyekszik menekülni. Menekülésének iránya az utcára vezet. Kerítések mögé, kapualjakba, pinceablakokba. Mert itt találja meg vele egysorsú társait. Itt találkozik azután a feslett nőekkel is: a nyílt és titkos prostitúcióval. Ez a környezet és a pornográf erotikus irodalomban, moziban, barátoktól és felnőttektől¹⁴⁴ látott vagy hallott témák *növelik* a serdülő-tanonc szexuális vágyainak intenzitását. Vallásos életének, intelligenciájának fejletlensége vagy hiánya *csökkenti az akarati élet, az erkölcsi gátlások kiegyensúlyozó erejét*. Ezért nem tudja a tanonccserekek a folyton erősödő szexuális erőket átértékelni. Rövid küzdelem után egyensúlyát veszti a folytonosan erősödő nemi vágyakkal szemben, amelyek félelemmel, maradék energiával fékezett kezdősebség után a korai nemi-betegségek, szexuális-abnormitások, nemi-tragédiák szakadékaiba zúdíjták.

Az utcán tárgyalják meg a *gyárban, a műhelyben levő helyzetüket is*. A nehéz munkát, a sok szidalmat, a sok fáradtságot, kevés bért, kevés ruhát, kevés kenyeret: a szűken mért emberi életet. Itt döbbennek rá először *közös sorsukra*. Leleki-vezetés, kritika, belső gátlás hiányában itt próbálják meg „végre objektíven látni” társadalmi helyzetüket. Itt vonzza magához először lelküket korunk új mágneses pólusa: *a szociális probléma*. Ennek az egyre szélesebben ható nagy problémának egyszerű, vilá-

¹³⁹ Ezt a nívókülönbséget *próbálja csökkenteni* a tanonccserekek kulturális tevékenysége, a tanonccserekek, a leventeoktatás, amelynek fokozatos szellemi erővel való töltése a legszebb eredményekkel kecsegtet.

¹⁴⁰ Talán még nehezebb a helyzetük azoknak a tanonccserekeknek, akiknek természetben ad lakást a munkaadó. Leginkább vidéki sokgyermekes zsellércsalád fiai szegődnek így el. Ezeknek az ellátásuk sokszor silány kalória-, fehérje-, vitaminszegény eledel. „Lakásuk” ablak nélküli bolthelyiségben lévő műhely, ahol a tanonc éjszakára meghúzza magát. A keresztény társadalomnak intézményesen kellene ezen segíteni. Főiskolai kollégiumok mintájára két-három nagyobb tanonccserekhont kellene építeni – modern lelki vezetéssel. Kisebb közös hálótermekkel, könyvtárral és olvasószobával, kápolnával, tornaudvarral, hogy valósággal a tanonccserekek *otthona* legyen. Jelesen a Katolikus Legényegylet Országos Központi Tanonccserekcinternátusára és a Katolikus Tanonccserekc Otthonra gondolok; esetleg ezeket kellene kibővíteni.

¹⁴¹ Panait *Istrati* írja meg egyik regényében szomorú sorsát azoknak a fiúknak, akik *tanonccserekcnek* mennek, akik teljesen izoláltak, akikkel senki sem törődik. Pedig éppen ebben a korban kellene tudással, melegséggel, szeretettel telíteni őket, hogy lelki alapot kapjanak. Az író is mondja: „Grundlagen die nur aus Güte, aus nichts als Güte bestehen dürfen, wenn das ganze Gebaude nicht in den Abgrund rollen soll.” (Panait Istrati: *Tage der Jugend*. München, 1931.)

¹⁴² Pedig éppen 14-16 éves korban volna fontos, hogy védjük a tanonccserekek fejlődő szervezetét. Mert a legújabb orvosi megfigyelés szerint ebben a korban egy *tuberkulózis „elő-hullám”* fenyegeti különösen a falusi gyermekek és ipari tanonccserekek egészségét! (Dr. Joó: Gümőkór-halálozás korszerű megoszlása. Népegészségügy. XIII. évf. 1932. I. 15. sz.)

¹⁴³ Dr. *Arady Kálmán* nagy irodalmi tájékozottsággal és tudással ír a tanonccserekek egészségét is veszélyeztető *leggyakoribb ipari betegségeiről*. (Dr. Arady Kálmán: *Az ólommérgezésről*. Munkaügyi Szemle, 1932. II. 1.)

Ugyancsak az ipari megbetegedéseket tárgyalja széles alapon: a fémek (ólom, higany, ón, zink, stb.), a savak, a lúgok, anorganikus és organikus gázok és gőzök mérgezéseit. *Megdöbentető statisztikát közöl a tanonccserekek ipari megbetegedéseiről* a *Handbuch der Sozialen Hygiene und Gesundheitsfürsorge*. Springer Verlag, Berlin, 1926. II. Band. 225-369. l.

¹⁴⁴ ...a véletlen külső eseményeknek ebben az időben (a gyermekkorban) nagy és maradandó a jelentősége. Elsősorban áll a *csábítás*... Ilyen befolyást *felnőttek* vagy más gyermekek gyakorolhatnak reá (a gyermekekre).” (Prof. Dr. Freud: *Három értekezés a szexualitás elméletéről*. Ford.: Ferenczi S. II. kiadás. Bpest, 1919. 49. l.)

gos, szuggesztíven definiált fogalmait a műhelyben, munkateremben hallja a felnőtt munkásoktól. Osztályba tartozásának homályos fogalmai ebben a környezetben kerülnek a tudat világosságába. Munkaadójának, munkavezetőjének kíméletlen bánásmódja, otthoni életének tragikus élménykomplexuma, a körülötte örvénylő sorsokból belezuhanó szavak gyengítik, oldják, legyőzik a kifáradt, kimerült idegrendszerét. Sötét tónusú, *megtapadó hangulatok* örvényébe kerül.¹⁴⁵ Tettekbe kényszerítő gondolatsor hasad felszínre benne.

Egyszerre világos lesz előtte, hogy ebben a nélkülözésen, nyomoron, elnyomatáson keresztül „fel-tapintott” társadalomban kíméletlen osztályharc tombol. Neki pedig – a terminológia szerint – az öntudatos ifjúmunkásnak bele kell állni ebbe az egymásnak feszülő emberfalanszékba. Még pedig „a szorosán zárkózott, harcra kész és szervezett”¹⁴⁶ munkásosztály oldalára, hogy magának és társainak szervezett erejét, „mint emeltyűt, a dolgozó osztályok végleges felszabadítására”¹⁴⁷ koncentrálja.

A szellemileg fejletlen, idegileg kevésbé ellenálló, kultúrfegyverzetét az elemi iskolában szerző tanoncgymere könnyen befolyásolható. Egész értelmi, érzelmi és akarati életét terhelni fogja a sok *igazságtalanság* reakciójaként felbukkanó szocialista ideológia. Annál is inkább, mert az egyszerű tömönatokba épített, könnyen appercipiálható propaganda állandóan hangsúlyozza, hogy *a más irányú szellemi orientáció „kispolgári ideológia zsákutcája” csak*. Nem „racionális” és nem alkalmas arra, hogy „az ifjúmunkást a kizsákmányolás, az elnyomatás igájából” felszabadítsa.

Ebben a kisülésre beállított, *pszichés feszültséggel telített*, „küzdelmet”, „harcot”, „győzelmet” és hasonló *szuggesztív szavakat* záporozó atmoszférában a szegény fiatal élet elveszíti fejlődésének lehetőségét. Ezek a folyton ismétlődő fogalmak *beidegződnek* és szinte kizsorítanak minden mást a tudat előteréből. A tanoncgymere az ideológia burája alá kerül, amelynek speciális összetételű levegőjében sajátságos átalakulás indul meg benne. Ennek a lelki átalakulásnak végső következménye *aszimmetrikus lelkiélet és az ebből keletkező és az osztályharcban jól felhasználható ideges feszültség lesz*.

A tanoncok nagy többségének *esztétikai érzéke* a hasonló korú diákéval összemérve *fejletlennek* mondható. Kivételt jelentenek azok a tanoncok, akik *szakmájuknál fogva* egyoldalúan kifejlesztett esztétikai érzékkel bírnak.¹⁴⁸ Ez érthető is, mert a proletárlakás bútorai, a külvárosi utca házfalainak szürke síkjai között a tanonc esztétikai fejlődéséről szó sem lehet. De ennek fejlődését a gyár, a műhely, a sportpályák sem igen segítik elő. A tanoncoknak az a csekély töredéke, akikben esetleg aktiválódik ez az *érzék*, leginkább az ifjúmunkás szervezetekben rendezett kiállításokat látogatja. Ezeken a *politikai célok* szolgáló foto- és képkiallításokon a nem *ábrázoló „konstruktivista” művészet* mértani idomai-val találkozik. A szegény, sokat dolgozott, elfáradt, kimerült iparostanonc lelkileg felüdülni szeretne. Ösztönösen keresi tehát a *könnyen érthető*, naturalista formákat, a világos színekre épített harmóniát. Keresi az egyensúlyt, nyugalmat, tiszta élményt hozó szépségeket. Helyette pedig az „avant garde” művészeitől, konstruktivista „képstruktúrát” és „képarchitektúrát” kap. Pedig ezzel a művészettel még a túlkultúrált esztéta is csak logikus, absztraháló agymunka és művészi normáinak átértékelése után tud *esetleg* rezonálni. Természetes, hogy értelmetlenül és idegesen fog szemben állni ezzel a „korszerű” művészettel, melynek ismételten ráható komponenséből és a természetre rácsodálkozó tanoncgymere tiszta élményeiből groteszk *lelki egyensúlytalanság* keletkezik. Ez állandósulhat benne. Ez az állandósult egyensúlytalanság pedig sok olyan lelki tényezőt *inaktíválhat, mely fáradtságot, ürességet, reménytelenséget megszüntető energiaforrás lett volna a tanoncgymere életében*.

A tanoncgymere *szellemi életének alapja* az elemi iskolából vagy a középiskola alsóbb osztályai-ból hozott elemi tudás, mely a tanoncgymere iskolában – sajnos – alig fejleszthető. Ennek egyik oka, hogy *az általános műveltség továbbfejlesztése nem erőteljesen kihangsúlyozott iskolafeladat*. Azonkívül a tanonc is olyan fáradtan érkezik az iskolába, hogy fizikai állapotánál fogva képtelen a komolyabb szellemi munkára. Az iskolán kívül felvett szellemi tápláléka pedig sokszor teljesen értéktelen. Ebben a korban – *fejlődési periódusának megfelelően* – a mozgalmás, fordulatos, színes leírásokat szereti. Irodalmi irányítás hiányában maximálisan *érvényesül a milieu-hatás*: detektív-regényeket vagy olcsó magazinokat olvas.

Az átmeneti életszakaszban még csak *kezdeteles a biológiai változás*, mégis a lelkiéletet *alapjá-*

¹⁴⁵ Ranschburg: Az emberi elme. Bpest, 1923. II. kötet. 18. l.

¹⁴⁶ Engels: A kommunizmus alapelvei. Ford.: Garami E. Bpest, 1918. 40. l.

¹⁴⁷ Marx: Bér, ár, profit. Ford.: Bokányi D. Bpest, 1918. 72. l.

¹⁴⁸ Aranyozó, bronzműves, faszobrász, fényképész, grafikai-ipari, kőfaragó, könyvkötő, műasztalos, múlakatos, stukkó és intarzia készítő tanoncok.

ban átalakítja. A forrongásnak induló gyermeknél gyakran – átmenetileg – alkatától *eltérő biotípus* tulajdonságait is észlelhetjük. Ilyenkor szellemi orientációjának iránya is megváltozhat. A *kalandos regények* mellé pornográf füzetek kerülnek; igen gyakran a nemi életet tárgyaló „felvilágosító”, *tudományossá kendőzött ponyvairodalmat* olvas a serdülő tanonc. Ugyancsak az „olvasási láz” korában találkozik rendszerint először az egyszerű módon, kérdés és felelet alakjában megírt *marxista ideológia alapvető tételeivel*, amelyekben konkrétan megfogalmazva kapja mindazt, amit már jól-rosszul reprodukálva a munkatermekben, műhelyekben, gyűléseken hallott.

Ezekből a propaganda-füzetekből sok mindent megtanulhat a tanonc, amire az osztályharcnál szüksége lesz. De a tanoncgyermek is – mint minden élő organizmus – *a fejlődés törvénye alá van rendelve – fizikailag és lelkileg egyaránt*. A lelki bontakozást, a *belső értékek kifejlesztését* nem adhatja és *magasabb rendű léletté nem* finomíthatja ez a gondolatvilág. Éppen ezért fakul meg benne a vallásos érzés is, mert *egyirányú*, a társadalom átalakítására beidegződött élete elveszíti kapcsolatát a vallás kultúrát teremtő, lelket építő energiaforrásával. Azonkívül ebben a rétegben az *ateizmus* is támadást indít Isten, a felsőbbrendű ember és a vallás ellen. A vallás – *jellemző* terminológiájuk szerint – „klerikális téboly”, „népbutítás”, „papi maszlag”. Aki pedig közülük kevésbé népszónok és nagyon „felvilágosodott” vagy nagyon „pszichológus” akar lenni, annak a vallás – „kedélyigény”. A kereszténység főnséges áramlata tehát nem melegítheti a tanoncok csírázó lelki értékeit, mert az ateizmus a maga számára akarja őket preparálni.

Krisztus Urunk, az Evangélium, a szentgyónás és szentáldozás csodálatos, lelket megújító, örök kisugárzása gúnyt, nevetést, dilettáns szatírát, „felvilágosodott fölényt” ébreszt bennük. Pedig ha nem osztály-szempon, hanem egyetemes emberi szempon, vagy a modern pszichológia tudományos horizontja elé állítjuk ezeket a fölényeskedőket, akkor dilettáns póznak tűnik fel mindez, akkor értjük csak meg igazán *Krisztus* mondását: „nem tud” *jak, hogy mit cselekednek*”.

Mi lenne tehát a *pedagógia feladata* a tanoncgyermek nevelésénél?¹⁴⁹ Röviden így felelhetünk: egy *analitikus* és egy *szintetikus* feladat.

Analitikus feladata: a lélekmegismerés helyesnek talált módszereivel¹⁵⁰ feltárni a tanonc lelkét és a környezetnek a lelkiéletre ható tényezőit. Megismerni ennek a két komponensnek változó irányú *rezultánsát*.

A környezet ható tényezőinek vizsgálatánál először a tanonc *otthonának* pszichés hatását keressük. Azután ennek a hatásnak állandóságát vagy időközönként való megjelenését figyeljük. Majd ennek a hatásnak intenzitását, fejlesztő vagy deformáló reakcióját kutassuk. Utána tárjuk fel a szakiskola, a munkaterem, a műhely, az utca lélekre ható tényezőit és figyeljük meg, hogy ezek a komponensek a tanoncgyermekben hogyan erősítik, vagy gyengítik a veleszületett képességeket és szerzett tulajdonságokat.

Mindez előkészület a tanonc *egyéniségének* megismeréséhez. Tájékozódásképpen megállapítjuk, hogy milyen lelki-habitushoz áll a legközelebb; lemérjük, hogy milyen magas az *értelmi nívója*, milyen fejlett az *érzelmi élete*, hogyan határozzák meg *momentán* akarati, érzelmi és értelmi életét a környezet, az öröklött és a szerzett tulajdonságok, milyen reakciót váltanak ki belőle a kívülről jövő lelki inzultusok, hogyan rezonál lelkileg a vallás értékeire, milyen fejlett az *akarati élete*, mi „akar lenni”, hogyan tudja elképzeléseit *megvalósítani*, saját magát irányítani, egyensúlyban tartani, milyen nehézségei vannak, tud-e szelekciót gyakorolni a jó és a rossz között.

A nevelés *szintetikus* feladata:¹⁵¹ a modern pedagógia, a modern biológia, pszichológia és karakterológia *tudományos alapzatán* a kereszténység lelket nemesítő, életet megváltó transzcendentális energiáival *kifejleszteti* a tanoncgyermek értékeit. És megteremteni a műveletlenség, a szenvedés, a nyomor fölé emelkedő esztétikai, szellemi, szociális és vallásos életének *dinamikus egyensúlyát*.

c) A falusi fiúgyermek lelki-képe,

A falusi gyermek és serdülő életét¹⁵² egyéni adottságán kívül három tényező határozza meg: a *család*, a *természet* és a *vallás*. Ezek a tényezők bontják ki a gyermek testi és lelki értékeit: a készségeket,

¹⁴⁹ A részletes megoldást a VI. és VII. kötetben fogom közölni.

¹⁵⁰ Lásd a II. kötet lapjait.

¹⁵¹ Részletesen fogom ismertetni a VI. kötetben.

¹⁵² A falusi fiúgyermeknél éppen úgy, mint a tanoncgyermeknél, az átmeneti- és serdülőkort *együtt* tárgyaljuk.

képességeket, esetleg tehetséget.

Az önálló gondolkodás, a szép szeretete, az erkölcsi-, a szociális-, a vallásos-érzék a falusi gyermekben is már korán jelentkezik. Eredeti, színes, ősi magyar pszichét reveláló motívumokon keresztül,¹⁵³ melyek ihletői, megtermékenyítői, ősi energiaforrása a magyar irodalomnak, képzőművészetnek, zenének és táncművészetnek.¹⁵⁴

A falusi gyermek *otthona* – egypár jómódú gazda házát nem tekintve – szegényes berendezésű; festett bútorok, egypár mázas agyagtányér, kulacs, hímzett asztalterítő díszítéssel. Ezek is azonban a „nagy” szobában, a „vendégfogadó” szobában vannak. A lakószobában, amelynek ablakai az udvarra nyílnak és kevésbé napos és egészséges, ezek a primitív díszek sem találhatók. Itt lakik a falusi gyermek nagyszüleivel, testvéreivel együtt; sokszor heten-nyolcan összezsúfolva. Ezt a szobát télen kevésbé szellőztetik, következésképp egészségtelen. Ebben a szobában főznek, mosnak, dohányoznak, alsznak. Ez az antihigiénikus életmód és az a rossz szokás, hogy az egészségesek a betegekkel egy szobában vannak, egy tálból esznek, gyakran egy ágyban alsznak, okozza a különböző *fertőző betegségek* (tuberkulózis, stb.) nagy terjedését. Fokozza még a tuberkulózis pusztítását a nedves, földes lakás, amelyben *könnyű a meghűlés*. Meghűléses megbetegedéseknél a lappangó tuberkulózis-gócok *gyakran aktiválódnak* és a gümő-kór baktériumok elszaporodnak. Az elégtelen táplálkozás és a sokszor túl korán megkezdett nehéz testi munka következtében is csökken a falusi gyermek és serdülő szervezetének ellenálló képessége a különböző fertőző betegségekkel szemben. A gümő-kór ellen, de bármilyen betegség ellen is univerzális gyógyszer falun a pálinka. A gyermekeknek szintén pálinkát adnak; ennek szomorú következményeiről a gyermek fizikai és lelki fejlődése szempontjából, azt hiszem, nem kell bővebben írnom.¹⁵⁵ Még rosszabb a helyzet a nincstelen *zsellérek*nél, „ahol ezer embernek nincsen egyetlen tehene”.¹⁵⁶ Ilyen környezetben és ilyen szomorú viszonyok között tengődő kiscgazda- vagy zsellérgyermek szellemi életéről alig lehet beszélni. Mert hiszen „ha az elemi iskola padjain túl követjük a falusi gyermek életét és figyeljük kulturális momentumokkal való találkozásait, megállapíthatjuk, hogy az elemi iskola után a legtöbb kiscgazda műveltségszerzése le van zárva, önképzése – ritka kivételektől eltekintve – az erős testi munka és a család viszonyai miatt lehetetlen”.¹⁵⁷ Ha pedig mégis van egy kis ideje, úgy szellemi tápláléka néhány „népies” regény, „százszentendős jövőmondó kalendárium” és *ritkán a Biblia*. Újabban – ahol lehetséges – a rádió közvetített szentbeszéd vagy oktató előadás.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a falusi gyermekben nincsen érdeklődés a szellemi és vallásos értékek iránt. Ellenkezőleg, mindkettő megvan benne.¹⁵⁸ Ha *széles alapú szociális újításokkal* a falusi szegénység életnívóját emelnék és *azután a „nagyfejű, mezítlábas parasztyerekkel”* többet törődnének, akkor több termésre hivatott, egészséges lelkű, széles látókörű magyar tehetséget szívatna fel a

¹⁵³ Malonyai: A magyar nép művészete. Bpest, 1903.

¹⁵⁴ Bartók, Butykay, Dohnányi, Erkel, Hubay, Kacsóh, Kodály, Liszt műveire gondolok.

Réthei-Prikkel M.: A magyarság táncai. Bpest, 1924.

¹⁵⁵ Ezeket az antihigiénikus tényezőket kompenzálja részben az egészséges, ózondús, falusi levegő és a napfény gyógyító hatása. Dr. Vass József népjóléti miniszter által *megkezdett* tuberkulózis elleni küzdelem, csecsemővédelem, egészségügyi mintajárások megszervezése is már éreztetik jótékony, egészségvédelmi hatásukat. Ennek a *szociális prevenciónak* köszönhető a *tuberkulózis-halandóság lényeges csökkenése*:

1918-ban..... 3,54%

1924-ben..... 3,20%

1926-ban..... 2,40%

1928-ban..... 2,20%

volt a tuberulotikus haláleset.

Ugyancsak örvendetesen *csökken* 1920 óta a *csecsemőhalandóság* is (egy éven alul elhalt csecsemő abszolút számban):

1920-22-ben..... 49.480

1923-25-ben..... 42.094

1926-27-ben..... 39.416

(Dr. Szél T.: Egészségügyi statisztika. Bpest, 1930. 297. és 352. l.)

¹⁵⁶ Milotay I.: Ismeretlen Magyarország. Bpest, 1931.

¹⁵⁷ Radnóti I.: A falu problémái. „Magyar Szemle.” VI. kötet 2. sz.

¹⁵⁸ Alkalmam volt megfigyelni a *jánoshalmi* földműves gyermekek kultúréletét, amelyet áldozatos lelkű nevelők, tanítók, papok ébresztettek életre. A vallásos életnek, a tudásvágynak olyan imponáló megmozdulását tapasztaltam, amely díszére válnék bármely fővárosi ifjúsági mozgalomnak.

városi középosztály. Bizonyos, hogy ez a törődés és gondos nevelés – *feltételezve a falusi tanítóság kultúréletének biztosítását!* – sok áldozatot, fáradságot, *alapos elméleti tudást* és – last, but not least – *kitartást* igényel.¹⁵⁹

A falusi gyermek *esztétikai készsége*, vagy tehetsége – a rajztehetség kivételével – csak a pubertás után bontakozik ki teljesen. Ismeri azonban már a népdalokat, itt-ott új mesét, új dallamot is ad egyik-másik versnek vagy nótának. *Talán* erre vezethető vissza az a *lelki affinitás*, mellyel a katolikus vallás szertartásai felé vonzódik. Megszínesedve szűrődnek át ezek lelkének prizmáján, melyeket azután magyar népies elemekkel *tovább fejleszt*.¹⁶⁰

A falusi gyermek *morális és vallásos* élete relatíve fejlettnak látszik, azonban nem elég tudatos. Legtöbbször hagyományos formalizmust jelent. A vallásnak egyéniséget alakító hatását csak éveken át tartó, *állandó nevelői lelki-hatás után* érezhetjük. A vallás inkább mint lokális, tömegpszichét szabályozó és fékező energia jelentkezik náluk. Ez az oka talán annak, hogy a falusi gyermek erkölcsi és vallásos élete nem egységes. Nem alakul egyetemes katolikus elvek szerint, hanem egyes vidékek felfogásához, szokásához simul. Ezért a falusi gyermek sajátságos tarkaságban őrzi meg őseinek és magának szerzett jó és rossz szokásait. Ezt – ismétlem – még a vallásos nevelés is csak *igen lassan tudja* megváltoztatni. Gátolja ezt a kristályosodási folyamatot a város nyugtalanító hatása is. *Tervszerű* neveléssel azonban felszínre hozhatjuk a falusi gyermek jó tulajdonságait. Ezek a *pozitív értékű*, kiépítésre alkalmas tulajdonságok a történelmi keveredés után keletkezett *magyarság* lelki életének *alkotó elemei*.¹⁶¹ Ezek az alkotó elemek felizmosodnak a magyar ifjában és felnőttben, hogy azután *integrálódva*, fölényes módon fejezzék ki *a magyar nép sajátos karakterét*.

Ezek a lelki összetevők: a köteleességteljesítésben való *lelküismeretesség*, a gyermekkel foglalkozó szülő, nevelő iránti *hűség*.

A falusi gyermek *őszinte, becsületes, nyílt*,¹⁶² nem kétszínű, nem haragtartó, nem intrikus. *Szereti az embereket*; a pajtásait, a szülőit, a nevelőit. Zárkózott, de az első jó szóra megnyíló: *közvetlen, barátságos*. A természet, amely őt körülveszi elmélyedésre, *gondolkodásra* készíti, csodálatos színesen éli meg a ráható élményeket és a *született elbeszélő* pompás stílusában formálja mesébe azokat, *Talán* ez is egyik oka annak, hogy a magyar írók, költők, művészek világviszonylatban is értékes része *a faluból nőtt fel a magyar élet horizontjára*.

A falusi gyermek felfogása – általában – lassú tempójú. Primitív összefoglalásra, *szintézisre* hajlamos. Ebből alakul ki később a felnőtt magyar ember szűkszavú, praktikus *életfilozófiája*. A magyar lelkialkatnak ez a szerencsés komponense óvja meg őt attól, hogy ha a városba kerül, nem lesz, *nem lehet* korunk típusa: kihasznált, gépiesített tömegember.

Negatív értékű, átalakításra vagy szublimálásra szoruló tulajdonságai közé tartozik *naiv önzése*, amely sokszor az emberekben való csalódásának, be-csapottságának maradandó reakciója. *Nyers*, trágár beszéde, durva, *goromba* modora. *Érzékenysége*nek sajátságos *antipólusa*: az ellenszenvesekkel szemben való kíméletlenség, néha *kegyetlenség*.¹⁶³ *Korai szexualitása*, melyet a környezet aktivál erősen, néha egészen abnormális irányt vehet (szodomia).

A falusi fiúgyermek vizsgálatánál láthatjuk, hogy fejlődése – általában – olyan irányú lesz, *ami-*

¹⁵⁹ *Részletesen* foglalkozom majd ezzel a kérdéssel e munka VII. kötetében.

¹⁶⁰ Mikulás-járás, karácsonyi betlehemes játékok, háromkirályok látogatása, stb.

¹⁶¹ *Méhely* szerint a magyarság eredete kettős gyökerű: törökös (mongol-kaukázusi vagy turáni) és ugoros (v. keletbalti), amelyek közül az utóbbi fajtához tartozott a honfoglaló magyarság derékhada, míg a vezető egyéniségek az előbbihez. Mindkét fajtához tartozó egyedek eléggé zárt sorokban lelhetők fel egyes vidékeken ma is, Jankó János kiindulása is hasonló. E fajták lelki képe: az első: passzív, a második: impulzív. (A magyar fajvédelem irányelvei. Bpest. „A cél”. 1926.)

Bartucz Lajos antropológiai vizsgálatok alapján öt típust ismer fel a magyarságban: a nyugati (Homo mediterraneus), a kelet-balti (Homo balticus), az északi (Homo nordicus), a dinári (Homo dinaricus) és az alpesi típust (Homo alpinus). (Dr. Bartucz: A magyarság faji összetétele. Természettudományi Közlöny. 1927. 65. l.)

¹⁶² Dr. Hermann Ottó: A magyar nép arca és jelleme. Budapest, 1902.

¹⁶³ Ezt érzi meg intuitíve *Ady* is, amikor így jellemzi önmagát: a magyart:

Ős Napkelet olyannak álmodta,

Amilyen én vagyok:

Hősnek, borúsnak, büszke szertelennek,

Kegyetlennek, de ki elvérzik

Egy gondolon.

(*Ady* Endre: „Én nem vagyok magyar?” Vér és Arany. Budapest, 1918. 36. l.)

lyen környezetbe kerül, ahogyan foglalkoznak vele. Ha ezek az összetevők rossz irányba befolyásolják, akkor felszínre kerülnek, erősödnek, uralomra törnek és jutnak a lappangó rossz tulajdonságok. Ilyen esetben kényelmes, hanyag, szórakozott, figyelmetlen, durva, trágár beszédű, verekedő, önző, rendetlen, feledékeny, lusta lesz a falusi gyermek.

Ha pedig *szeretettel, áldozatos lélekkel* kompenzálják ezeket a lappangó rossz tulajdonságokat és segítik, *támogatják a lélek jó tulajdonságainak uralomra jutását*, akkor a falusi gyermek érdeklődő, komoly, önzetlen, áldozatos, szorgalmas, rendes, fejlődni akaró, lelkileg koncentrált, hívő, vallásos beállítottságú lesz.

Talán nem túlzók, ha mindezek *alapján azt mondom, hogy a magyar jövő részben a magyar nevelő, tanító, pap kezébe van letéve!*

B) A leányok lelki-képe az átmeneti életszakaszban.

Az elemi iskola negyedik osztályának elvégzése után a leánygyermek továbbtaníttatása illetőleg főiskolára való előkészítése minden áldozatos lelkű szülőnek szinte természetes törekvése.

Nem olyan régen még igen sok argumentum próbálta ezt a fejlődési folyamatot gátolni. Ezeket a gátoló zsilipeket azonban erős, determináló tényezők szakították át: a *nő egyenjogúsításra való törekvése és a férfi szellemi munkájának alacsony munkabére*, A konzervatív álláspont érvelését ebben a kérdésben nem tudjuk magunkénak vallani, mert a nevelők tapasztalatai alapján állunk mi is, „hogy a nő éppen úgy alkalmas szellemi kiképzésre mint a férfi”. Ezt különben az agyszövetten és a modern pszichológia egymástól függetlenül is bizonyítja. De állásfoglalásunkat *támogatja az Egyház is, mert az Evangéliumon keresztül kétezer év óta hirdeti a férfi és a nő egyenlőségét*. Vitathatatlan az is, hogy a felsőbbrendű élet vagy a tudományos munka – egy-két patológiás esetet nem tekintve – a női természetire alig van befolyással. És ami a legfontosabb: a nőnek a szellemi élet síkjáról lemaradni azért sem helyes, mert a *gyermeknevelés* felelősséggel terhelt feladatát – korunk aktuális problémáitól elzárkózva – *nem tudhatja helyesen megoldani*.

A *leányoknál* az elemi iskola negyedik osztálya után nagyjából hasonló okok miatt ugyanolyan *megoszlás következik be*, mint a fiúgyermekéknél. Az egyik leánygyermek *diák*, a másik *munkás*, a harmadik otthonmaradó: *háztartásban segítő* lesz. Lelki fejlődésüket – *egyéni adottságokon kívül* – az otthon, az iskola vagy a munkaterem: a szülők, tanárok, papok, illetőleg felnőtt munkások, *barátnők* fogják *kisebb-nagyobb intenzitással* befolyásolni.

a) A kis diákleány lelki-képe.

A *kis diákleányok életét* vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy ebben a korban *hasonló* készségek, képességek bontakoznak, mint a fiúknál. Ezen felül a leányoknál még *nagyobb szorgalom* tapasztalható. Ami az általános osztályzati arányszámban is kifejezésre jut. Nem hiszem, hogy ennek a túlzott tanári jóindulat, az enyhébb elbírálás volna az oka. Az *igazi ok* ott keresendő, hogy ebben a korban a leányok testi és ezzel párhuzamosan a lelki *fejlődése relatíve sokkal nagyobb*, mint a fiúké.¹⁶⁴ Mivel a középiskola alsóbb osztályaiban a tananyag *receptív* tudást igényel: erre a recepcióra a leánygyermek sokkal alkalmasabb. Később, mikor a *kreáció* periódusa következik, akkor a leányok nagy többsége elmarad a fiúk mögött.

Az átmeneti korban lévő kis diákleány *otthoni helyzete* sok problémától terhes. Gyakran a szülők maguk az okozói a sok felszínre kerülő és nehezen megoldható problémának. Sokszor nem tudják vagy nem akarják a leánygyermeket a helyes irányba beállítani. Ha kisebb testvérei vannak, azok közé kényszerítik. Pedig a kis diákleány kinötte ezt az életformát. A kisgyermek játékeit már unalmasnak, üresnek találja. Ha azután csendet, nyugalmat keres, hogy tanuljon vagy olvasson: megzavarják, amelynek veszekedés vagy szülői büntetés a vége. Ha ez többször történik és utána az igazságtalan büntetés gyakran következik, akkor a kis diákleányban erős antipátia fejlődik ki a kisebb testvéreivel szemben. Mert bennük látja okát az ő gyakori, igazságtalan bűnhődésének. Nem kedvezőbb a helyzet az *idősebb* testvérekkel szemben sem. Ha be is fogadják őt a társaságukba, bizonyos, hogy a kis diák-

¹⁶⁴ Wildgans dolgozza fel szépen ezt a témát. Nagyon jó megfigyelése, hogy ebben a korban, mikor a fiúk még egészen éretlenek, „zöldek”, a *leányok már komoly*, mély érzésekkel telített, *majdnem felnőtt emberek*. (Anton Wildgans: Musik der Kindheit. Wien, 1928.)

leány majdnem mindig *háttérbe szorul*. Itt ismét a „kisebbértékűségi-érzés” egyik *forrásához* jutotunk. Ezért lesz a kis diákleány sok esetben – tudat alatt – irigye, rosszakarója az idősebb testvéreknek. Pedig ugyanez a kis diákleány a konfliktusokat feloldó, *helyes nevelés* mellett kisebb testvéreinek szerető, áldozatos lelkű jóbarátja, idősebb testvéreinek pedig figyelmes, szolgálatkész, önzetlen híve lenne.

Ebben a korban a kis diákleánnyal szemben speciális nehézségei vannak az édesanyának. A pubertást megelőző depresszióban már észlelhető az a sajátságos elfordulás (averzió) a hasonló-nemüektől. Tehát az édesanyától is. Az édesanya tapasztalni fogja, hogy az eddig szelíd, szófogadó, gyengéden szerető kisleánya mindinkább indulatos, ellenkező, agresszív, elforduló lesz.¹⁶⁵ Fokozza és kiemeli ezt az ellentétet, hogy ugyanakkor inkább az édesapját kezdi jobban szeretni. Ösztönös reakció jelenik meg ilyenkor az édesanyában, amely az előbbi helyzetüket visszaállítani igyekszik. Ez *azonban* ritkán sikerül, mert az ilyen *érzelmi* visszaalakulásnak egy reverzibilis biológiai folyamat felelne meg, ami a természetes fejlődéssel összhangba nem hozható. Ilyenkor az édesanyának inkább *elnéző, megértő, megbocsátó szeretettel kell ezt a pár évre terjedő és a természetes fejlődéstől létrehozott szakadékot átívelni*.

Az átmeneti korban lévő kis diákleány életében igen fontos tényező a *testnevelés*.¹⁶⁶ Ennek hiányában a leánygyermek szervezetében bizonyos reakciók lépnek fel. Mert a rendszeres mozgás, torna, sport hiányában a fejlődő organizmusnak rossz vérkeringése lesz, aminek következménye rosszkedvűség, bágyadság, levertség, korai kifáradás szokott lenni. Vérszegénység, fejfájás, depressziós ideges tünetek jelentkeznek a kis diákleánynál. Speciálisan a leányoknál erősítik ezeket a tüneteket – mint később látni fogjuk – az átmeneti kor félelem-periódusai is. Különösen erősödnek ezek a korai depressziós tünetek, ha a kis diákleány *alkatánál* fogva hajlamos erre, vagy ha kisgyermekkorából *lelki traumákat* visel. Az átmeneti életszakaszban fellépő kellemetlen testi tünetek és az azokat kísérő ideges jelenségek naponta végzendő tornagyakorlatok, úszás, tenisz, vívás, kirándulás beiktatásával csaknem teljesen elkerülhetők.

Talán nincs olyan nevelő, aki ne tapasztalta volna a helyesen és *mértékkel üzött* sportnak a lelki-életre is kiható előnyeit. Éppen ezért ezt a kis diákleány nevelésénél nélkülözhetetlen tényezőt nem szabad lebecsülnünk, hanem ellenkezőleg, a kötelező iskolai tornaórákon *kívül is*, a maga síkján és a maga idejében alkalmazni kell.¹⁶⁷ A sportnak, mint nevelő tényezőnek bekapcsolásával tudjuk csak a kis diákleány *testi, szellemi és lelki életének harmonikus kifejlődését szolgálni*.

A kis diákleány általában korábban és erősebben rezonál a *szellemi élet értékeire*, mint a fiúgyermek. Míg a fiúk ebben a korban nagyrészt kalandos útleírásokat olvasnak és sok időt áldoznak a sportnak és technikai játékoknak, addig a leányok elbeszélések, regények olvasása közben a finomabb problémák felé vonzódnak. Korábban megéri őket a kultúra sok szépsége és korábban is vágyódnak abból minél többet, minél értékesebbet megismerni. Ezért a kis diákleányok ebben a korban *mohón és sokat* olvasnak. Az ifjúsági folyóiratokban megjelenő *kisebb* irodalmi, művészeti, tudományos *cikkek* ébresztik fel és irányítják egy ideig érdeklődésüket, majd ezeknek nyomán ifjúsági *regényeket* olvasnak. De a „fiatal leányok számára írt regényeket” hamar megunják és érdeklődő, érzékeny egyéniségük Jókai, Mikszáth, Dickens művei felé fordul. Ha érdeklődésüket ilyen irányban kielégíthetik, ha a tanárok, nevelők és szülők gondoskodnak arról, hogy helyesen megválogatott, értékes, a kisleány szellemi nivójának megfelelő könyvek bőségesen álljanak rendelkezésére, hogy abból a lelki színezetének megfelelőt kiválogathassa, akkor fényes szemmel, derűs, gazdagodni akaró lélekkel merül ezeknek olvasásába. Ellenkező esetben ízlését rontó ponyva- és az erkölcsi romlást előkészítő pornográf-, „irodalom” lesz a szép után vágyódó lelkük tápláléka. A szülőnek vagy nevelőnek elég néhány jól elhelyezett mondata, hogy a kisleány érdeklődését értékes könyvekre irányítsa és ezzel meghatározhatja hetekre, sőt hónapokra az értékeket kereső lelkének fejlődési irányát.

Míg a kisleánynak kialakult ízlése nincs, addig válogatás nélkül mindent elolvas, ami a kezébe ke-

¹⁶⁵ Az egyik édesanya panaszkodva írja nekem a kis diákleányáról: „Érthetetlen, de úgy van, az én drága jó kisleányom úgy néz most rám, mintha az ellenségem volna.”

¹⁶⁶ *Az Egyház nem* a leányok testnevelését, hanem a sport kilengéseit ítéli el: a hiányos sportöltözetet, a strandok szépségversenyeit, az „Akt- u. Nacktkultur”-t. Ezek az igazi sportot kompromittálják és morális infekciót jelentenek a leányok életében.

¹⁶⁷ Nem helyeselhetjük *azonban* a leányok *túlzásba vitt* sportolását, mert ez a női szervezetet jövő hivatásának szempontjából károsan befolyásolja és azért sem, mert egyoldalú embertípust, az élet egyetemes emberi problémáit és céljait negligáló, üres, tartalmatlan, pózokba merevedő „sportlady”-ket termel.

rül. Azért is fontos ez a kor, mert az ekkor kiépített fundamentum meghatározza a lélek további épülését is. Azokban a kisleányokban, akik komoly *irányítás nélkül*, a helyes fogalmakat meghamisító, szenny tartalmú, pornográf könyveket olvasnak, a tiszta, nemes érdeklődés szexuális kíváncsisággá fajul, megrontott ízlésük és megfertőzött lelkük ezután mindig ilyen irányban keresi és találja meg a kielégülést. Ha azonban lelki fejlődésüket *tervszerűen* irányítjuk, akkor irodalmi és művészi ízlésük és lelki orientációjuk csakhamar olyan magas fokot ér el, hogy megvetnek és elutasítanak maguktól minden értéktelen olvasmányt.

A kis diákleányok érdeklődése azonban *nem elmélyedő*, nem meghatározott irányban haladó: folyton újabb és újabb területre csap át. Mindenről tudni akar. Még az egyik könyvet el sem olvasta, már a másikba kezd. Ritkán olvassa el ugyanazt a könyvet kétszer, vagy többször – fiúknál ez nagyon gyakori eset –, *ami pedig szükséges ahhoz, hogy az olvasott mű maradandó élményt jelentsen* a lélek számára. Ennek következménye azután, hogy a kis diákleány ezen a téren is *felületesség*, kapkodóvá válik.

Zenetanulása – a kivételes tehetségeket nem tekintve – éppen ilyen felületes. Nagy kedvvel kezd a tanulásba, de a kezdeti lendület hulláma csakhamar ellaposodik és inkább a szülői vagy nevelői tekintély, mint a saját öröme az, ami a zongora vagy hegedű mellett tartja. Különösen akkor áll fenn ez az eset, ha a szülők nagy jóakarata, de kis pedagógiai tapasztalata már a játékos gyermekkorban a hangszer mellé kényszerítette. A kisgyermeket – ha egészen kivételes tehetsége korán meg nem nyilatkozik – 8-10 éves kora előtt nem szabad zenetanulásra kényszeríteni. A csekély eredményeket a kisgyermek nem értékeli, az egyhangú gyakorlást hamar megunja és az számára terhessé válik. Későbbi korban a helyzet kedvezőbb, mert a viszonylag érettebb kis diákleány kevesebb fáradtsággal gyorsabban halad zenetanulmányában. De akkor is azt látjuk, hogy a rendszeres és sok gyakorlást igénylő, technikai tudást feltételező, komoly stúdium helyett inkább a kisebb, könnyű zenedarabok gyakorlásában talál csak örömet.

Az *idegen nyelvek* tanulásánál a kis diákleány szintén nagy lendülettel indul. Eleinte sokkal jobb eredményt mutat fel, mint a hasonlókorú fiúgyermek. A megtanult szavakból hamarabb fűz mondatokat és örömmel büszkélkedik nyelvtudásával. A végeredmény gyakran, sajnos, mégis az, hogy – bár több idegen nyelv tanulásába is belekezdett – egy nyelvet sem sajátított el tökéletesen.

A gyermekkor *játékai* már nem nyújtanak elég szórakozást az átmeneti korban lévő kisleánynak. Néha ugyan szeretne még részt venni a kisgyermekek játékaiban, de a *kontúrokban jelentkező* komolyabb lelki alap tónus – mely a serdülőkor jellemzője – gátló hatását már érezteti. Ez tartja őt távol a kisgyermekek játékeitől. A serdülők és az ifjúság szórakozásaiban pedig relatív fizikai és szellemi fejletlenségénél fogva még nem vehet részt. *Néha* azonban – legyőzve gátlásait – elvegyül a kisgyermekek játékaiba, máskor pedig a felnőttek játékeit próbálja utánózni.

Az *öltözködésre* a kis diákleányok különös figyelmet fordítanak: tiszták, rendesek, csinosak akarnak lenni. A női divat ezeket a kis diákleányokat csak abban az esetben befolyásolja, ha közvetlen környezetük túlzottan hódol annak. Ilyenkor ők is elegánsan, divatosan akarnak öltözködni. Minthogy a kisleányt kisgyermekkor óta arra nevelik, hogy szépnek, csinosnak kell lennie s ezt sokszor túlzottan hangsúlyozzák előtte, természetes, hogy a külsőségekre sokkal nagyobb figyelmet fordít, mint az ilyen korú fiúgyermek, akinek mindig az erejét, ügyességét, okosságát dicsérték.

Az öltözködésnek ez a túlzott hangsúlyozása sokszor eltereli a kisleány figyelmét a belső értékek keresésétől és hozzászoktatja, hogy sokat foglalkozzék külsőségekkel és csak abban találjon örömet. Ezzel kapcsolatban igen szomorú tényre mutathatunk rá: leggyakrabban éppen azok közül a kisleányok közül választották ki az emberhiénák áldozataikat, akiknek feltűnőbb öltözködése a figyelmet szinte magukra hívta.

A feltűnő ruha, kalap szeretete és a kisleány ösztönösen nőies viselkedése a megfigyelőben talán azt a gondolatot ébreszti, hogy itt a tudat alatt már hatásukat éreztető szexuális ösztönök is irányíthatják a kisleányt.

Ebben az irányban az újabban kötelező *egyenruha-viselés igen jótékony hatást gyakorol* a kis diákleányokra. A korlátok, melyek a ruhákat nagy vonalakban meghatározzák, eltoltják az öltözködés problémáját érdeklődésük középpontjából. Emellett azonban – bizonyos határok között – egyéni ízlésük is érvényre juthat.

Gyakran látjuk, hogy egy iskolán, sőt egy osztályon belül is valamilyen haj-, sapka-, stb. divat alakul ki. A kis diákok ebben a korban bélyeget, rovar, reklámbélyeget, számológéculát gyűjtenek; a kis diákleányok pedig abban versengenek egymással, kinek van több, csinosabb sapkája, kiegészítései, stb. Ezt a versengést, ha nem nagy méretű, nem kell elfolytam, mert legtöbbször maguk készítik ezeket a

dolgokat és így ezzel kezűgyességük, ízlésük fejlesztését szolgálják.

Az átmeneti életszakaszban a kis diákleányok szívesen vesznek részt *gyermek-zsúrokon*. Az örökök keresése mellett ebben talán a szociális ösztön megnyilatkozását is láthatjuk. Nagy örömmel vesz részt a *társasjátékokban*, melyeknek legnagyobb létjogosultságuk éppen ebben a korban van, mint-hogy szórakozást nyújtanak a kisleányoknak leginkább akkor, amikor a kisgyermek és az ifjúság szórakozásai egyformán távol esnek tőlük.

Ezeknek a zsúroknak a rendezése – azonkívül, hogy a gyermekeknek *örömet* okoz – nagyon fontos abból a szempontból is, hogy a szülőknek alkalmat ad arra, hogy kisleányuk legjobb barátnőit megismerhessék. Ebben a korban a szülő és a lelkiatya mellett a kis diákleányra éppen barátnőinek van a legnagyobb hatása. Az ilyen összejöveteleken az édesanya megfigyelheti kisleányának társnőit és később, tapasztalatai *alapján* egy-egy rosszul vagy sehogyszem nevelt barátnőtől és annak káros befolyásától távol tarthatja a gyermekét. Ezekben a zsúrokon a felnőttek jelenléte feszélyezően hat a kisleányokra, mégis a vendéglátó édesanya gyakori megjelenésére igen nagy szükség van. A kisleányok egymás között hamarosan unatkozni kezdenek és társalgásuk üres fecsegések zsákutcájába jut. A jelenlévő édesanya vagy felnőtt közbevetett gondolatai felfrissítik és helyes irányt adhatnak a kis diákleányok társalgásának és játékainak.

Fokozott figyelemre és felügyeletre van szükség, ha a zsúrokon *fiúk* is résztvesznek. Ebben a korban a szexuális ösztön a tudat alatt, mint érzelmi életet *színező* komponens már működhet. És mert a gyermekkorban még nem alakulhatott ki megkülönböztető vélemény a helyes és nem helyes viselkedésről, ezért igen káros irányba terelődhet fiúk és leányok között a beszélgetés és még inkább a játék.

Ezekben a gyermekzsúrokon a kisleány a társait meghallgatja és maga is megpróbálja és mindjobban meg is tanulja kifejezni saját gondolatait. A maga bontakozó műveltségét *összeméri* a másikkal, amely azután további érdeklődésnek, *fokozottabb tanulási vagy olvasási váagnak* lesz a megteremtője.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a gyermekzsúrok hatása – nem állandó, de *figyelmes* – ellenőrzés mellett igen előnyös lehet a kis diákleányok fejlődésére.

Az átmeneti életszakaszban lévő kis diákleány *erkölcsi életének* precíz megrajzolása talán a legnehezebb feladatok közé tartozik. Ebben a korban a *kisgyermek* természetes őszintesége és a *serdülő* leány segítséget, megoldást váró bizalmas probléma-közlése *helyett* a legfigyelmesebb kérdésre is a legnagyobb *zárkózottsággal felel*. Az átmeneti életszakaszban a kisleány különböző jelenségekből megérzi, hogy előtte valami nagy titkot rejtegetnek, amiből ő már sok mindent megsejtett. Mivel azonban mások nyíltan vele erről nem beszélnek, ő sem nyitja meg a lelkét.¹⁶⁸

Ez a kor a leánygyermek legnagyobb részénél valóban átmeneti kor. A serdülővé avató biológiai folyamatnak, a menstruációnak *várható* megjelenése a kis diákleányoknál a legaktuálisabb problémák közé tartozik. A sok sarokba húzódó suttogásnak ez a főtémája. Bizonyos, hogy ez lelkiileg is igen nagy befolyást gyakorol a kis diákleányra. Sokan közülük sajátságos *depresszió alá* kerülnek és félelemmel gondolnak a feltétlenül bekövetkező „titokzatos” változásra. A várakozás következménye: indulatosságban kislő lelki feszültség, lehangoltság, szomorúság, zárkózottság lesz. Gyermekjátékainak örömeiben nem tud már önfeledten feloldódni. Az olvasás, a kézimunka sem tudja *teljesen* lekötöni. *Tanuláskor pedig nem tudja figyelmét koncentrálni*. A gyermek derűs gondtalanságának helyébe ködös, szorongó érzéskomplexum lép. Szétfolyó gondolataival, szavakban ki nem fejezett problémáival nem fordul senkihez. Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódik azután a *szexuális probléma* is, amely azonban – a korai erotikára hajló neuropátiások kivételével – *még nem tudatos*.¹⁶⁹

Ugyancsak ebben a korban merül fel először *homályosan* egy új, nyugtalanító érzés és fogalom: a

¹⁶⁸ *Zweig* rajzolja meg szépen a „sok minden” egyik részletét. A nevelőnőt, „a kisasszonyt”, egy úriháza elcsábítja a ház asszonyának fivére. A kisasszony két kis neveltje: egy 11 éves és egy 12 éves érzékeny kisleány kihallgatja, hogy mi történik. Hallják azt is, ahogy a kisasszonyt kegyetlenül és igazságtalanul elkergetik. Suttogva beszélnek meg ezt a szomorú esetet. Ahogy *Zweig* mondja: „ezen a *délutánon sok-sok esztendő öregednek*. Összeölelkeznek s a kicsi sírva fakad. Vele zokog a másik is. Most már nem a kisasszonyért sírnak, nem a szülőkért... hanem valami hirtelen támadt borzadály rázza őket, félelem, ami jönni fog abból az ismeretlen világból, melybe ma vetettek először egy rémült pillantást. Félnek az élettől, ami elbűk tárult, az élettől, ami sötéten és fenyegetően mered elébük, mint valami titokzatos erdő, amin keresztül *kell* hatolniuk.” (Stefan *Zweig*: *Das Fräulein*, *Erstes Erlebniss* c. kötetéből. Wien, 1929.)

¹⁶⁹ „Az ebben a korban szerzett (szexuális) benyomások valóban nem egyszer válnak utóbb, főleg a serdülés korában neurózisokra hajlamosaknál, hajlamosító, esetleg betegség tüneteit determináló tényezővé.” (Ranschburg: *Az emberi elme*. Bpest, 1923. II. k. 101. l.)

szerelem. És ráaggatják sokszor olyan érzelmre is, amely ezt *nem* fedi teljesen. Például egyik kis diákleány meglátogatja barátnőjét, annak bátyjától néhány konvencionális bókot kap, a többiek már megállapítják, hogy „ez a fiú szerelmes beléd”. Ugyanilyen hamar készek a diagnózissal, ha a tanárunk kedvesebb hozzájuk.

Ennek a szerelemnek azonban még igen kevés köze van a szexualitáshoz, a *tudathoz* meg éppen semmi. Egy hetedik osztályos gimnazista leány az *átmeneti koráról* így ír: „Gimnáziumi osztályunk belső életét apró klikkek jellemezték...¹⁷⁰ Egyszer egy kisleány meghívta közvetlen barátnőit uzsonnára. Köztük engemet is. Csinosan öltözött, jól nevelt, 11-12 éves úrigyerekek sorakoztak fel az asztalnál és a „*zsúrnak*” néhány fiútestvér megjelenése adott komoly színezetet. Mindegyik kisleány nagyon csinosnak, nagyon jólneveltnek, nagyon okosnak akart látszani. A társalgás az édesanya jelenlétében kedves és szórakoztató volt. Leginkább átélt vagy olvasott diákkalandokról volt szó. Asztalbontás után a „társaságbeli hölgyek és urak” *hancúrozó gyerekekké változtak vissza*. Mindegyik mást akart játszani. Végül „bújócskában” egyeztünk meg. Majd „zálogosdit” játszottunk. – Ha most *bizonyos tendenciával* csoportosítom az adatokat és *egymásmelleit* sorolom fel, hogy „a hancúrozás közben a kisleányok és kisfiúk birkóztak egymással”, azután, hogy „bújócska közben megtörtént, hogy egy kisfiú egy kisleánnyal együtt bújt az asztal alá vagy függöny mögé” vagy, hogy – inkább a kisleány megtréfálásából – a zálogkiváltásnál egy kisfiút kellett volna megcsókolnia; ami nem ment olyan simán. Legtöbbször a többiek jókedvű nevetgélése kíséretében, nagy szóharc után oda kellett a feltételt módosítani, hogy a kisfiú csókolja meg a kisleányt, amire ez zavartan tartotta csókra az arcát”; ismétlem, akkor, ha az eseményeket *így* csoportosítom, talán csak akkor lehet elfogadni a különböző pszichológiai iskoláknak azt a tanítását, hogy az átmeneti életszakaszban – normális gyermekeknél is – a tudat alatt *ilyenkor* mát a szexuális ösztön működött.

Egy másik leánygyermek így ír erről a korról: „A leányzsúrokon csaknem kivétel nélkül 13-14 éves „egyke” leányok voltak. Feltűnt nekem, hogy *nem játszottunk*. Inkább beszélgettünk. *Komoly problémákat* tárgyaltunk meg. Egyik leánynak szülei elváltak. Ő került a társalgás középpontjába. Sok rokonérzéssel vigasztaltuk.

Egyik meghívott kisleány nem jött el. Bécsbe utazott. Ezzel kapcsolatban mindenki elmesélte, hogy hol járt, mit látott. Egyik Párizsban is volt. Amíg ez mesélt, ő volt a kis társaság középpontja. Ámulva és irigykedve hallgatták. Közben sűgva járt körül a hír, hogy az egyik kisleány beteg lett (menstruáció), azért nem jött el. *Több szó erről nem esett*. (!) Könyvekről nem sokat beszéltek. Beszélgetés közben annyi mégis kiderült, hogy főleg Jókai és Dickens munkáit nagyon szeretik és szorgalmasan olvassák.”

A harmadik kisleány írása szerint az ő társaságában lévő 13-14 éves kisleányok érdeklődési köre *egészen* más irányú volt. Főtémájuk a *fiúk* voltak, akikkel társaságban, tenis�- vagy jégpályán jöttünk össze. Részletesen megbeszéltük, hol, mikor, hányszor találkoztunk a fiúkkal. Ezek mit mondtak, hogyan viselkedtek. A fiúk figyelmességét részletesen megtárgyaltuk.

Másik beszédtema a *ruha* volt. A fehérneműtől kezdve a legutolsó kalapig, mindent megbeszéltünk. Nagy esemény volt az első pár selyemharisnya. *De könyvekről is* beszélgettünk. Arról is, hogy ki mit olvas. *Lenéztük azt*, aki még Jókai-„meséknél” tartott. Főleg Daudet, Balzac, Hugó, Dickens könyveiről esett szó; sőt egyik Tolsztoj: Háború és béke című könyvét is olvasta. De sok divatos boulevard-regény is járt kézről-kézre közöttünk.”

Ez a három levéltöredék a leánygyermeknél érdekesen demonstrálja az átmeneti kor sajátosságos periódusát.

Megfigyelhetjük, hogy ezek a periódusok időben még részekre oszthatók. Ahogy ezek a szakaszrészek *távolabb* vagy *közelebb* esnek a *serdülés* korához, úgy lesz a gyermekleány még „hancúrozó gyerek”, fiúk után érdeklődő kisleány, vagy a közelgő menstruáció félelmi depressziója elől „komoly problémákba”, komoly könyvek közé menekülő, a *serdülés* határáig jutott diákleány.

Az átmeneti életkorban lévő kis diákleány *vallásos élete* mélyebb, színesebb lesz, mint kisgyermekkorban volt. Érzelmi, értelmi élete szélesebb skálájú lett, éppen ezért a vallás szépséget, tartalmat, harmóniát adó energiáit igyekszik széles lelki-mezőn abszorbeálni. *Krisztus* iránt érzett bensőséges

¹⁷⁰ Érdekes, hogy *Undset* ezt másképpen látja: „A kisleányoknak *semmi hajlandóságuk a pártéltre*, nincs meg bennük, ami a fiúknál gyakori, hogy a maguk érdekeit alá tudják rendelni a közös pajtási érdekeknek. Viszont sokkal több az erkölcsi bátorságuk, jobban figyelnek a saját lelkiismeretükre, még ha pajtásaik gúnyolják is őket érte.” (Sigrid Undset: Kislányok. Okos leányzók c. kötetéből. Gyoma, 1931.)

szeretetével járul a szentgyónáshoz és a szentáldozáshoz.

Míg a kisgyermek gyakran jönnek gyónócédulával és mindig élesen meghatározott bűnökről beszélnek, addig ebben a korban a kisleányok lelkiileg már sokkal diffúzabbak. Igen sokszor homályosan körülírt, *gondolatban* elkövetett bűnökről beszélnek. Valószínű, hogy a *szexuális ösztön* fenékhulláma emelkedik ilyenkor a tudat küszöbe felé s ez jelenik meg – asszociációs úton – a tudat előterében, mint gondolatban elkövetett bűn-komplexum. Ilyen esetben a nevelőnek vagy lelkiatyának elég könnyen sikerül a kis diákleány érdeklődését más irányba terelni. Segítségükre van ebben a kis diákleány biológiai és lelki faktora is, mert az „én” *ösztönösen* is igyekszik menekülni az egész szervezet veszedelmét jelentő kellemetlen érzelmektől és gondolatoktól.

A kis diákleány úgy a bűnöknek – bár homályos – felismerésében, mint a vallás szépségeinek értékelésében igen fogékony. A lelki alkatánál fogva *hajlamosabb* leánygyermeket megtöltik a vallás szépségeken keresztül megélt élményei és sokáig visszhangzanak benne. Ezek a mély vallásos élmények befolyásolják és irányíthatják az akarati életét. Örömmel *teszi azt*, amit az Evangélium kíván tőle: *akar* jó lenni, *akar* tartalmasabb életet élni, *akar* tiszta életet élni: *Krisztus* lelki gyermeke lenni. Pazarló, hozsannázó szeretettel áraszt el mindenkit, akiben a szebb, a jobb, a tisztább élet hirdetőjét sejti.

De a *bűnök* ellen is komolyabban veszi fel a harcot. Vallásos élményeiből, lelkesedéséből új, friss energiaforrás fakad, melynek segítségével aránylag könnyen deformálja alsóbbrendű ösztöneit, rossz szokásait. Az *esetleges* önfertőzés bűnének – amely szerinte eddig alig volt nagyobb bűn, mint a torokosság vagy hazugság – rádöbben a nagyságára, melyet azután a *vallás* transzformált energiáival – gyakran nevelői segítség nélkül – *fog sikeresen leküzdeni*.

Összefoglalva a mondottakat látjuk tehát, hogy a kis diákleányok az átmeneti életkorban kilépnek a *gyermekkor* izolált világából. A gyermekkor primitív, színes mese-atmoszférája, melyet a szülők, a nevelők nagy jóakarattal és szeretettel sűrítettek ámuló lelke fölé: szétfoszlik, eltűnik a középiskolai diákélet reális fényében.

Tapasztalhattuk, hogy a kis diákleány éppen úgy, mint a gyermekleány, ezer kérdést ad fel és vár azokra kielégítő feleletet. De ezek a kérdések már *nem a gyermekkor dekoratív érzéskomplexumából születnek*, mely elkerülte az élet valóságát. Ez olyan kérdéstömeg, mely mind gyakrabban a legkomolyabb életproblémákat is érinti.

Ebben a korban meseszerű stilizálással már *nem* tudjuk a kis diákleány érdeklődését, figyelmét egyirányba koncentrálni. Ezért a kis diákleány nehézségeit – helyes lelki feltárás után¹⁷¹ – csak úgy lehet feloldani, ha a problémáit rejtő kérdéseire *romantikus* lelkivilágának megfelelő, színes, világos formába komponált választ ad a nevelő. A *megjavulásnak*, a *menekülésnek az irányát* kell tehát a nevelőnek és lelkiatyának színesen és helyesen megjelölni. *És a szentségekből kisugárzó isteni kegyelem emanációjában a kis diákleány lelkét megerősíteni és felemelni*,

b) A tanoncleány lelki-képe.

A tanoncleány lelkiéletét befolyásoló külső és belső faktorok működését az átmeneti életszakaszban és serdülőkorban *együtt* fogom ábrázolni. Azonban csak azokat a *sajátos vonalakat* húzom meg, amelyeket a tanoncfiúk és a kis diákleányok lelkiéletének ismertetésénél nem rajzoltam meg.

A leánygyermek is azért megy tanoncnak, mert munkás vagy kispolgár szülői nem tudják vagy – ami ritkább eset – nem akarják továbbtaníttatni. Ezért kerül a leánygyermek már korán a gyárak munkatermeibe, kisipari műhelyekbe vagy az üzletek, áruházak kiszolgálóasztala mögé.¹⁷²

¹⁷¹ Lásd a II. kötet lapjait.

¹⁷² Az iparban és kereskedelemben dolgozó munkásleányok:

	7–14 éves	15–19 éves
	abszolút számban	
ipar	5.387	27.465
kereskedelem	602	7.024

Az összes kereső munkásleányok a dolgozó nőknek

Az átmeneti életszakaszban környezete, munkaadója leginkább még csak kisebb munkával terheli. Mikor azonban a tanoncleány a serdülés kora felé közeledik – a pubertás ideje alatt még inkább –, mikor a fizikuma alakul, fejlődik: akkor mindjobban növekedik, a munkateher, de erősödik a környezet szexuális inzultusa is. A körülötte dolgozó férfimunkaerők, vevők, stb. tolokódásai, „ártatlan” viccei, vagy „jobb” esetben „enyhe” célzásai durva módon sok olyan problémát érintenek, amelyek eddig csak, mint sejtés húzódtak meg a tudat határán, vagy pedig *teljesen ismeretlenek voltak előtte*. Ezek a burkolt durvaságok minden ellenkezés dacára folyton ismétlődnek. Munkahelyén és környezetében mesterségesen felszínen tartott és erőszakolt téma lesz a „felvilágosodott”, a „modern” leánytípus. Ezekben a beszélgetésekben uralkodó lesz a nő házasságon belül és kívül folytatott élete. Az arról alkotott „elavult” fogalmak „átértékelése”. És ezzel együtt az „új fogalmak” és „új erkölcsi normák” hangsúlyozása. Ezekkel az „új fogalmakkal” harsonázzák bele a tanoncleány fülébe a nő felszabadítását a „konvencionális morál, a társadalom morális igája alól”.

Erősítik az erkölcsi kísértést az olcsó giccs-irodalom, a mozi-romantika és a magazinok színes riportja a filmsztárok, a színésznők nem éppen épületes, de annál gazdagabb és fényűzőbb életéről; a szépségversenyek „királynői” és „karrier”-lehetőségei. Ezek a képzetek és képzetcsoportok fogják teljesen irányítani figyelmét, gondolatait, cselekedeteit. És mivel ezek gyengítik benne az *én* ellenállását és irányító erejét, következőleg élete élesen elhajlik a fejlődés vonalától. Hozzájárul még az is, hogy a leánytanonc igen sokszor nélkülözi a példaképül szolgáló okos, *józan*, vallásos szülőket vagy a nevelő hatású idősebb barátnőket. Magára marad a hínárt jelentő környezetben. Sem külső, lendítő, irányító, sem belső, hitből, imádságból, szentségekből áramló energiákat nem tud, nem tudhat koncentrálni a selyem, az autó, a pénz prostituáló kísértése ellen. Pedig ezen a vonalon csak tragikus sors várhat rá, mert a „nagy Élet” szuggesztív, ellenállhatatlan vonzással a nagyváros mocsarába vonja. Ekkor – és sajnos, gyakran már későn – döbben rá a szegény leány, hogy ez a szuggesztív lidércfény: az ékszer, autó, a „nagy Élet” fénycsodája, egyszerű villanó, égő metán-gáz csak: egy rothadó, immorális fertő bomlásterméke. És úgy, ahogy a mocsár fölött égő, imbolygó „lidércfény”, a metán vízzé és széndioxiddá ég, éppen úgy bomlik a „nagy Élet” is vízre: könnyre, nem ugyan szénsavas, de sós vízre: tragikumot megsírató könnyekre.

A nemibetegségek sok fiatal áldozata: a serdülő-prostituáltak, a 16-17 éves leányanyák szomorú csapata gyakran ezeknek a gyermekeknek sorából kerül ki.

Van azután a tanoncleányoknak, a serdülő nő-munkásoknak és kereskedelmi alkalmazottaknak egy másik csoportja és ez a *nagyobbik csoport*: amelyik becsületes marad és kemény harcot folytat a mindennapi kenyérért. Ezt a nagyobbik csoportot két részre osztom. Az egyik résznek gravitációs központja a szocialista szakszervezet, a munkásmozgalom. Ez a tömeg szervezett módon küzd a nőimunka megbecsüléséért, a munkabérek, az életstandard emeléséért.¹⁷³ A nő-, gyermek- és családvédelmi reformok megvalósításáért. Problémái ugyanabból a milieuből nőnek ki, ahonnan a tanoncfiúéi, mely – mint láttuk – élesen meghatározza a tanoncfiú életét is. Következőleg ugyanazt az utat járja és ugyanazt az ideológiát szolgálja, amelyet a tanoncfiú lelkiéletének vizsgálatánál megvilágítottunk. Ehhez a csoporthoz tartozó tanoncleányok élete, küzdelme tehát mindvégig *materiális síkon* mozog.

Ennek a *nagyobbik* csoportnak *második* részéhez sorolom azokat az átmeneti életszakaszban, illetőleg serdülőkorban lévő tanoncleányokat, akik *vallásos* otthonból vagy környezetből nőnek ki, vagy akiket az élet véletlennek látszó hullámverése a *vallás* menekülést, új életet jelentő partjaira sodort. Ezek a tanoncleányok a dolgozó nő, a lelkiéletet élő nő imponáló típusai. Ezeket is terheli, deformálja, betegíti a sok és nehéz munka. Ezek is szervezeten küzdenek – igen helyesen – a munka-, a gyermek-, a nő-, a családvédelemért. Ezek is érzik: „ahogy most van, nincsen jól”, tehát igazságos, emberséges reformokat sürgetnek. De túl a kenyéren, munkán, szervezkedésen, küzdelmen, túl a mindennapok harcain és túl minden „-izmus”-on, ott csirázik lelkükben a vallásos ember: aki lelkét az Isten felé is fordítja.¹⁷⁴

7-14 éves	15-19 éves
7,20%-a	22,86%-a

(Magyar Statisztikai Közlemények, 72. kötet, 308-310. l.)

¹⁷³ Az iparban és kereskedelemben dolgozó munkásnők, illetőleg női kereskedelmi alkalmazottak *munkabére* átlag 10-40%-kal *kisebb*, mint a velük egy kategóriában lévő férfi-munkásoké.

¹⁷⁴ Ha majd a IV. kötetben az ifjúság kialakulóban lévő új, kultúrával és vallással telített típusának megrajzolásánál talán valami újat is tudok adni, úgy ezt – részben – ezekben a dolgozó-gyermekekben megsejtett lelki érté-

A környezet vallásos élete révén ezeknek a leányoknak akarati, érzelmi és értelmi élete – ha kezdetben nem is teljesen tudatosan – a szép, a jó, az igaz megélésére van beállítva. Ezek a lelki tényezők az általuk létrehozott érzelmek, hangulatok fenntartása érdekében csökkentik az én túlzott érdeklődését újszerű lelki-hatások iránt. Az én azután ezt a lelkiállapotot stabilizálni igyekszik. Ha tehát megismerjük és felidézzük a léleknek ezt a konzerváló képességét és a tanoncleány nevelésénél helyesen tudjuk alkalmazni, akkor a vallásból hozott és állandóan ható értékek erősíteni fogják a tanoncleányt sajátos egyéni nehézségeinek leküzdésénél és helyes útra viszik Isten keresésénél.

c) A falusi leánygyermek lelki-képe.

A falusi leánygyermek¹⁷⁵ fejlődését az átmeneti és serdülőkorban együtt vizsgálva, azt látjuk, hogy a falusi otthon sem hagyja parlagon a tudásvágyat, hanem inkább gyakorlati irányba tereli. A gyermek a módszeres tudás helyett a háztartásban, gyermeknevelésben, földművelésben szükséges gyakorlati ismeretek elemeit sajátítja el. Ezeket a gyakorlati ismereteket később továbbfejleszti. A lakószoba gondozása, segítség a konyhai munkában, a baromfiudvar rendbentartása, sokszor már korán megkezdett nehéz mezőgazdasági munka mind lassan lefoglalja a leánygyermek idejének jó részét. Tehát a rend, a családi fegyelem, a mindennapi munka, az idő helyes beosztása, a reális étellel való közvetlen és állandó kapcsolat fog hatni legerősebben a falusi leánygyermek életére. Természetes, hogy emellett még sok mindent kellene megismernie, amit a családi körben nem tanulhat meg. Külön segítő lenne a kultúrnívó emelésében az ismétlőiskolai oktatás. Sajnos azonban, ismétlőiskolák nincsenek mindenütt és így az átmeneti illetve serdülőkorban lévő falusi leánygyermeknek nincs sok alkalma, hogy szellemi szintjét emelje. Sokat pótolnak és segítenek ezen a téren a különböző leánykörök, Mária-kongregációk, amelyek erősítik a falusi leánygyermekben a sokszor megható módon megnyilatkozó épülésre, töltekezésre vágyó hajlamot. Éppen ezért nagy szeretettel és lelkesedéssel siet minden olyan összejövetelre, ahol szellemi és lelki gazdagodást remél.

A falusi otthon és környezet az esztétikai érzéket is fejlesztheti. Az egyszerű lakás díszítése, kézimunka, hímzések, stb. tulajdonképpen mind ezt szolgálják. Alig észrevehető csekélységek ezek, mégis távol a várostól, távol a nagy, művészi alkotások szuggesztív hatásától, egyszerű módon ébresztik és fejlesztik a gyermekben az esztétikai érzéket. A primitív alkotással járó öröm, az abból sugárzó szépség, az esztétika felsőbb életsíkjába emelik a falusi leánygyermek lelkét. Ebben a magasabb életsíkban érzi meg először a végtelent is. A zeneakadémia, az opera helyett a természetből, Isten örökszép templomából árad feléje a Végtelen ritmusa. Élményszerűen hatnak rá az erdők, hegyek; a síkság végtelen horizontja. Itt ismeri fel „fűben, fában, kőben” a Teremtő csodálatos valóságát. Ugyanez a csodálatos érzékfeletti valóság sugárzik feléje a falu határában Krisztus keresztjéről vagy a templom előtti Mater Dolorosáról. Naponként látja a kereszt alatt a megfáradottak, a megterheltek alázatos fohászkodását. Ezzel az intuícióval ilyenkor megsejti már az imádság lelket nemesítő hatását. Ez a sok finom, kontúr-talan élmény világos tartalmat, értelmet és jövőt meghatározó irányt kap azután a templomban. Ahová kezdetben talán megszokásból jár; hiszen az elemi iskolában így tanulta. De később, ahogy a falusi leánygyermek felismeri a helyzetét és mindjobban látja nehéz sorsát, már lelki szükséglet lesz számára az imádság és a szentségek. Már megvilágosodik benne az Isten arca, hogy azután később egész munkával megterhelt életén keresztül biztatást, reményt, tiszta örömet árásson le rá Isten kegyelme.

A falusi leánygyermekben jó tulajdonságai közül az egyszerűség, a közvetlenség, az őszinteség kerülnek felszínre a legkorábban. Tiszta, érintetlen prizma a falusi leánygyermek, lelkén keresztül sugárzik a természet őszintesége, közvetlensége, színessége. Mindenkiel szemben jóakarata, meleg kedélyű, kedves; az idegentől először okosan visszahúzódó, de benne is a jó embert kereső. A szegénnyel szemben jószívű, segítő. Keménnyé edzett, kötelességteljesítő, a munkától nem húzódozik. Szemérmes. Nagyobb erkölcsi botlásokat nem találunk nála. Bűneit megbánja és könnyen elhagyja. A bűnök elkövetését is inkább tudatlanságának, mint lelki romlottságának terhére kell írni. Bár a falusi leánygyermek a nemi élet jelenségeivel korábban találkozik, mégis azoknak reá való hatása gyengébb, mint a városi gyermeknél. A szexuális tartalmú beszéd és cselekedet is igen ritka jelenség nála.

keknek is köszönhetem.

¹⁷⁵ Csak azoknak a külső tényezőknek hatását vázoló, amelyek speciálisan a falusi környezetből hatnak a leánygyermekre, problémáinak nagy részét – mivel azok általában egyetemesek – a kis diákleányoknál, illetőleg serdülő leányoknál ismertetem.

Erkölcsei szempontból *rosszabb a helyzet nagyvárosok, fürdőhelyek közelében*, ahol a városi gyermekek szomorú példái esetleg megronthatják.

A falusi leánygyermek serdülőkorában robbanásszerűen jelentkező *szexuális energiák* ellen is a templomból kapja a legnagyobb segítséget. Az isteni kegyelem kisugárzásában erősíti meg magát a bűnök kísértése ellen. A vasárnapi szentmisében, szentgyónásban, szentáldozásban kitárja a lelkét *a kegyelmi energiáknak, hogy azok átjárják, besugározzák, megvilágítsák és lélekben megerősítsék.*

*

Az otthonmaradó, háztartásban tevékenykedő *városi* leánygyermek lelkéje általában a falusi leánygyermekéhez *hasonló*. Náluk is – belső adottságokon kívül – a családi környezet a legerősebb alakító tényező. A családban felhalmozott és állandóan a gyermek felé irányuló hatások *minősége* fogja a leánygyermek életének ezt a fejlődési szakaszát befolyásolni. Ha a család belső élete az *erkölcsi bomlás* jeleit mutatja, akkor – lelki irányító hiányában – hamar megfakul és elhervad a virágzásra teremtett leánygyermek élete is. Ha pedig a család fegyelmezett, erkölcsös, *vallásos alaptónusú*, akkor a környezetből ható tényezők nemcsak, hogy nem gátolják a városi leánygyermek helyes irányú kifejlődését, hanem ellenkezőleg: belső, lelki-értékeit aktiválják és erőteljes, a *tudatban domináló fejlődésre segítik.*

2. Nevelőintézetek.

Az átmeneti életszakaszban lévő fiú- és leánygyermek lelki képének ismertetésénél néhány vonallal jeleztem azokat a külső tényezőket (környezet, stb.), melyeknek hatásával számolni kell a nevelőnek. Nem lenne teljes ez a kép, ha nem érinteném azt a diákéletet, amely távol az otthontól, a szülőktől, a testvérektől a *középiszkolai nevelőintézetekben* kapja meg a maga sajátos ízét és formáját.

Ezek a nevelőintézetek azért szükségesek, mert a falun, pusztán élő gyermekeknek – tervszerű irányítás mellett – lehetővé teszik a *középiszkolai műveltség* megszerzését. A nevelőintézetek ezt a hivatásukat csak akkor teljesíthetik helyesen, ha nem irányítják helytelen módon, illetőleg ha nevelési módszerük nem gátolja a fiú- vagy leánygyermek bontakozó életét.

A következő oldalakon *külön* fogjuk vizsgálni a *fiúgyermek* és külön a *leánygyermek* internátusi életét.

A *fiúgyermek* helyzetét, alakulását, fejlődését a *fiúinternátusok*, a *középiszkolai kollégiumok* keretén belül próbáljuk megrajzolni. A *leánygyermek* életét pedig a leányok részére alakult *kultúrotthonokban* illetőleg *zárdainternátusokban* kísérik figyelemmel.

Amit a középiszkolai fiú- és leányinternátusok életét, fejlődést befolyásoló hatásáról mondunk, az kisebb-nagyobb *korrekcióval* vonatkozik az *árvaházakta* és *gyermekmenhelyekre* is.

A) Fiú-internátusok.

A középiszkolai fiúinternátusokban – általában – *két típusú* középiszkolai diák van.

Az egyik típushoz tartoznak azok a diákok, akik *gyengébb szellemi képességűek* vagy otthoni rossz *magaviseletük*, elneveltségük miatt családjuknak kellemetlen tehertételt jelentenek.

A másik kisdíák-típushoz azok a fiúgyermek tartoznak, akik – mint említettem – *vidékről jönnek fel a városba*, hogy tanulmányaikat folytatni tudják.

Ebből a kétféle környezetből kilépő fiúgyermek – rendszeren – 10-11 éves korukban kerülnek a középiszkolai internátus falai közé.

Lelkialkatuk, környezetükből felszívott jó vagy rossz tulajdonságuk, szokásuk, eltérő életritmusuk *különböző* módon határozzák meg a fiúgyermekeket.

Igy kerül a kis diák a neki teljesen idegen, szinte rideg milieube: *az internátusba*, ahol még a *szeretettel teljes* előljárói fogadás is idegenül hat rá. De a fiúgyermek játékos, társas természete lassan át-szűrődik a zárkózott pózokon és két-három hét múlva már újból az igazi én-je veszi át domináló szerepét a kis diák mindennapi életében.

Az internátus *pedagógiai szempontból való értékes voltát* nem másodrendű tényezők döntik el. Nem az a fontos, hogy milyen aranycirádás termék, kényelmes szobák, elsőrangú ételmezés szolgálják a bentlakó növendékek kényelmét. Bár az kétségtelen, hogy ezek is hozzájárulhatnak a nevelői-munka

sikeréhez. Mégis – úgy gondolom – a gyermek jövője szempontjából a legfontosabb annak a sok tényezőnek a rezultánsa, amit röviden az *internátus szellemének* szoktak nevezni.

Igen, az internátusnak *szelleme* van. Szelleme, ami speciális vallásos és kultúrátmoszférát jelent. Ez a speciális atmoszféra ébreszti a gyermek értékeit fejlődésre. Ha pedig szükséges – és sajnos, gyakran szükséges –, ez tartja egyensúlyban a kis diák csírázó, problémákkal telt lelkét. Az internátusi szellem erősíti meg őt a destruktív színezetű külső és belső hatásokkal szemben is és próbálja a kis diák egyéniségét szimmetrikusan megépíteni.

Lehet azonban az internátusnak fejlődésre közömbös vagy fejlődést gátló légköre is, mely fertőzve lehet morális infekciót jelentő baktériumokkal. Mert a bűnre való alkalom az internátusban elég nagy szokott lenni. A hálósobák, a mellékhelyiségek sok lehetőséget adnak a romlott gyermekeknek arra, hogy pusztító munkájukat megkezdjék. Ez a veszély olyan nagy is lehet, hogy a nevelőnek – e pont körül – a kis diák életét *fokozott* megfigyelés és ellenőrzés alatt kell tartani és gyors, *radikális* fegyelmi eljárásokkal a veszélyt kiküszöbölni.

Az internátusban élő kis diákok nagy többségének lelki élete tehát hüen fogja az internátus *jó* vagy rossz hatását mutatni.

Az internátus *jó* hatásának analizésénél önkéntelenül is *Goncsarov: Oblomov*-jára gondolok.¹⁷⁶ A kis *Oblomovra*, akit a széltől is óvnak, játszani se engednek, „nehogy megüsse a lábát”. Ha tüsszent, tüstént ágyba dugják, hogy „betegségéből kigyógyuljon”. Akit agyontömnék, hogy „hízzék”. Ilyen százalmas a sorsa a szegény kis *Oblomovnak* és *vele együtt a többi hasonlónak*, akikből erőtlenség, tehetetlenség, akaratlanság, „egyénségeket” fejleszt a túlzottan figyelmes családi környezet. Ennek a lehetetlen, agyondédelgetett gyermektípusnak az elszaporodását *gátolja meg az internátusi-nevelés*.

Mert az internátusi nevelés – ezen a ponton érintkezik az iskolai neveléssel – nem tipizál, hanem demokratizál. Ebből következik, hogy az internátusi nevelésnek nem lehet pedagógiai célja: „egyforma gyermekeket nevelni”. Csak egyetlen nevelési elve lehet: *egyenlő* kötelességek, *egyenlő* jogok mellett a testi, szellemi és lelki fejlődésnek *egyenlő lehetőségeit* megteremteni a kis diák számára.

A „mama kedvencei”, akiknek otthon a szülők, az idősebb testvérek vagy cselédek lesték a mozdulataikat, az internátusban elveszítik kiváltságos helyzetüket. A cipő- és ruhatisztítás, az íróasztal, ruhaszekrény rendbentartása egyforma kötelessége itt mindegyik gyermeknek. Ha nincsen tisztaság, nincsen rend, akkor a következményeket a kis diáknak kell viselnie. A bűnös igen gyorsan elveszi büntetését. A mama itt már nem tud könyörgésével védelmet biztosítani. Az elkényeztetett, enervált, fejletlen akaratú-életű gyermektípus helyét lassan a rendes, fegyelmezett, szorgalmas, kötelességtudó, lendületes gyermektípus foglalja el. Ennek a belső rendnek, egyensúlynak: *lendületes léleknek megteremtésében van az igazi hivatása az internátusi nevelésnek*,

A kis diák *testi fejlődését* a pontosan megállapított időben történő séta, játék, torna, fürdő szolgálja. Az ugyancsak pontosan meghatározott tanulási időt az előjáróság – felhasználva a kísérleti lélektan eredményeit – olyan napszakra helyezi, amikor a kis diák szellemi frissessége, agykapacitása a legnagyobb. Ez a rendelkezés teljesen a gyermek *szellemi és lelki fejlődését* szolgálja, mert a kis diákot *rendszeres* tanulásra, gondolkodásra, elmélkedésre szoktatja. Ennek megvan az a jó hatása is, hogy a kis diák megismeri, hogy a nap melyik részében, milyen munkát lehet racionálisan és eredményesen végezni. Ez a *rendszeresen* ismétlődő szellemi munka azután *szokássá* erősödik benne és majd az egyik legfontosabb tényezője lesz a helyes ökonómiával dolgozó felnőtt kultúrember fejlődésének.

A kis diákot gyakran az *alsóbbrendű ösztönök*, hajlamok, otthoni környezetéből, pajtásaitól asszimilált szokások irányítják, amelyek lassan szenvedéllyé erősödhetnek benne. Ezeket a *lelki tényezőket* igyekszik az internátusi nevelés átalakítani, illetőleg szublimálni. A kis diáktól meg-nem-értett, de az előjáróság által keményen alkalmazott szabályok azért állnak állandóan örökként a gyermek mögött, hogy az alsóbbrendű lelki faktorok hatását ellensúlyozzák. És a kis diák életét helyes irányba tereljük. Éppen ezért jelenti a rend, a fegyelem a testi, szellemi és lelki élet céltudatos és magasabb rendű fejlesztésének az alapját.

Az internátusban a gyermekek majdnem állandó együttléte nagy mértékben aktiválja bennük a *szociális érzéket* is. Az internátusi élet teremti meg a máshol alig alakítható *diáktársadalmat*. A sok rövidnadrágos kis diák mind külön világ, külön egyén. Különböző szokásokkal. Ezek a nem hasonló, ellentétes lelki felületek kezdetben súrlódnak, csiszolódnak, majd bizonyos pontokon quadrálnak és egymáshoz illeszkednek. A kis diákok között így kötődnek a tiszta, nemes barátságok, így tanulják

¹⁷⁶ Goncsarov: *Oblomov*. Ford.: Szabó E. Bpest, 1907. 178

meg a szolidaritást, hogy „egymás terhét könnyítsük”. Ennek a napjainkban *szinte történelmi fontosságú* közösségi érzésnek kifejlődését az internátus talán még jobban szolgálja mint a családi környezet.

Az internátusban – ha az intézet vallásos szellemű – a kis diák előjárói irányítás mellett precíz pontossággal végzi *vallásos* kötelességeit is. Lustaság, közömbösség nem gátolhatja meg ebben, mert a kemény regula rögtön érezteti hatását. Más kérdés, hogy a vallásos életnek ilyen irányú beállítása vajon helyes eredményt produkálhat-e? Félni lehet attól, hogy ez *formalizmust* eredményez. A formalizmus veszélye azonban teljesen elkerülhető, ha a nevelő *lelki megbeszélések*¹⁷⁷ keretében *a lélekkel telített és a fejlődés vonalába állított kötelességeket megérteti és megszeretteti a kis diákkal*.

A gyermekek – mint már láttuk – különböző lelki adottságokat, különböző környezetből felvett értékeket vagy rossz szokásokat hoznak az internátusba. A nevelőknek ezzel számolniuk kell. Hangsúlyozom: nem szabad tételnek elfogadni, hogy *egyenlő* nevelés *egyforma* eredményeket fog hozni. Az intézeti nevelésnél tekintettel kell lenni arra, hogy eltérő készségű, képességű diákok vannak a növendékek között.

Egy cinikus, modern írónál olvasom: „a nevelés a felnőttek tervszerű merénylete az ifjúság ellen”. Ez a megdöbbentő meghatározás talán csak akkor közelítené meg a valóságot, ha – mint mondtam – a nevelőintézetek a valóságos élettől izolált, sémába merevített pedagógiai módszerrel akarnák a növendékek lelki fejlődését elősegíteni. A nevelőintézeteknek azonban nem szabad sémát alkalmazni – a komoly pedagógiai irányítás alatt állók nem is alkalmaznak –, hanem *a keresztény és korszerű ember-típusnak*¹⁷⁸ kialakítására kell a modern pedagógia módszereivel törekedni. Hogy ez tényleg meg is történhessék, azért az internátus vezetőségének olyan szellemi és lelki atmoszférát kell teremteni, amely alatt feltétlen *bizalom* virágzik ki a nevelendő *alanyban*, a kis diákban *az előjárók iránt*. A kis diák lelke érzékeny lesz, szélesan megtáruul majd, hogy a szép, a jó, az igaz abszolút értékeit lelkébe fogadja. Intenzív, holnapot, jövőt determináló vágy erősödik benne, hogy a keresztény, *krisztusi embert magában kidolgozza*.

Ahol az internátus krisztusi embertípust reveláló szelleme és a tartalmasodni, fejlődni akaró kisdiaák lelke ilyen harmóniában lesz, ott a nevelés: *a generatio vitae spiritualis sikere el nem maradhat!*

B) Leányinternátusok.

Nagyjából kétféle leányinternátust különböztetünk meg, az úgynevezett *kultúrotthon* és a *zárdainternátust*. Mindegyik intézet másféle leánytípust akar megformálni. Ez első, a *kultúrotthon* elnevezésében a programja: kultúrát és otthont nyújt a növendékeinek. A második, a *zárdainternátus* pedagógiája tovább megy: a kultúra és otthon mellett differenciált *lelki életet, katolikus világnézetet és rendszeres metafizikai orientációt*¹⁷⁹ ad a növendékek egyéniségének.

A *zárdainternátusok* növendékei közé – általában – azok a leánygyermek kerülnek, akiket a szülők erőteljes vallásos és kulturális nevelésben kívánnak részesíteni, vagy azok, akik *lelki alkatuknál* fogva intenzíven vonzódnak a vallásos élet felé. A zárdában nevelkedő leánygyermekeken meg is látjuk a zárdái-nevelésnek ez a kettős irányító összetevője: *a kultúra és a vallás*.¹⁸⁰

Régi, széles körben elterjedt tévhitet kell itt megcáfolnom, amelynek lényege az, hogy a zárdainternátusokban „hermetikusan *elzárva*” nevelik a növendékeket. A valóság ezzel szemben az, hogy a *zárdái* nevelés nemcsak, hogy nem elmaradt, hanem ellenkezőleg, teljesen *korszerű* nevelési irányt követ.

A zárdában nevelkedő kis diákleány *szellemi élete a vele* egykorú középiskolai leánygyermekké-

¹⁷⁷ Lásd a II. kötet lapjait.

¹⁷⁸ *Teljes* kidolgozását adom majd a VI. és VII. kötetben.

¹⁷⁹ Sok kritika hangzott el a „túlzottan” vallásos zárdái nevelés ellen. Az igazság az, hogy ez a vallásos nevelés nem „túlzott”, hanem *mélyebb*, ami óriási értéket jelent különösen korunk súlypontnélküli világában.

¹⁸⁰ Ennek a két tényezőnek alakító hatását érezzük meg e levél sorai mögött, melyet egy átmeneti életszakaszban lévő zárdánövendék ír: „Nehéz lélekkel léptem át a zárdá küszöbét. Múltamban sok volt a törmelék. Tanulásom gyarló, erkölcsi életem hullámzó volt. A lelki tökéletesedés megérzése és vágya egészen hiányzott belőlem. *A külsőség vonzott csak*. Magam sem értettem lelkem szavát, másnak sem nyitottam meg kapuját... Ez az élet egészen megváltozott bennem a zárdái nevelés nyomán. Nemsokára azt vettem észre, hogy szorgalmasabban *tanulok* és hogy a „hiúságok lánya”-ból *Krisztus gyermeke lett*. A figyelmem észrevétlenül áttolódott, a külsőségek helyett a *lelkiek*, a mulandókkal szemben az örök értékűek felé. így is írhattam volna: *felébredtem*.”

hez hasonlít. Középiskolai tananyaguk is teljesen megegyezik. Eltérés talán ott van, hogy a zárdában nagyobb súlyt helyeznek az élő európai nyelvek (német, angol, francia, olasz) tanítására. Az *idegen nyelveknek* szóban és írásban való tökéletes elsajátítását a zárdái nevelés azért hangsúlyozza, hogy a növendékek kultúrélete széles és szilárd alapot kapjon. Az idegen nyelvtudás birtokában a zárdanövendékek *eredetiben* olvashatják nagy írók, nagy művészek, nagy gondolkodók munkáit, ami szellemi életük szempontjából nagy értéket és fejlődési lehetőséget jelent. Ha a zárdában nevelkedő leánygyermek később *főiskolai vagy egyetemi tanulmányokat* óhajt végezni, akkor az idegen nyelvtudás segítségével jól megalapozhatja magában pl. a pedagógia, pszichológia, szociológia vagy filozófia, stb. tudományát.

Nagy gondot fordít a zárdái nevelés a növendékek *esztétikai érzékének* fejlesztésére is. Az egyiptomi szobrászattól, építészettől, iparművészettől kezdve a tre-quatro-cinquecento művészetén keresztül a századelei impresszionizmusig, sőt azon túl a posztimpresszionizmusig minden nagyobb iparművész, festő, szobrász, építész jellemző alkotását *reprodukciókban bemutatják és* ismertetik. A művészettudomány legújabb elméleteinek segítségével *analizálják* az alkotó művész ama lelki komponenseit, amelyek inspirálták, alakították és végre formába építették vízióját. Az így megismert és *történelmi távlat előtt* értékelt művészi alkotás szépségeit próbálják azután a növendékek lelkében organikussá tenni.

Ugyanilyen széles alapon kiképzett nevelést kapnak a növendékek *a zenei kultúrát* illetőleg is. A primitív görög zenétől kezdve a gregorián éneken, a motettán keresztül Bachig, illetve Beethovenig, sőt azon túl, a modern Stravinsky-ig minden komolyabb művészi alkotást ismertetnek és elemeznek a növendékek előtt. Mindez pedig azért történik, hogy a növendékek esztétikai és zenekultúráját¹⁸¹ a zárdái nevelés helyes irányban és a vallásos élettel harmonikusan fejlessze ki.

A zárdában nevelkedő leánygyermek *szociális élete*¹⁸² körülbelül *hasonló* ahhoz, amit a fiúinternátusoknál erre vonatkozólag már említettem. Itt is a sok *közös* séta, torna, játék, tanulmányi problémák, közös, szent, vallásos élmények eltörlik az ellentéteket és közelebb hozzák egymáshoz a növendékeket és így egy nagy, *egymásért élő*, egymást segítő lelki konszonzanciában oldják fel a kisleányok esetleges túlzó individualizmusát.

A zárdanövendékek *vallásos élete* fejlettebbnek mondható, mint a vele egykorú középiskolás leánygyermeké. Ez részben a zárdái nevelés által erőteljesen hangsúlyozott vallásos élménykomplexum alakító hatásának következménye. Mert a *zárdái* nevelés hangsúlyozza a bensőséges lelkiélet mindeknél is álló fontosságát.¹⁸³ Tehát nevelési módszerét is arra használja fel, hogy lelkileg ilyen irányba állítsa a növendéket. Mindent megváltoztat a növendék körül, hogy ez sikerüljön.¹⁸⁴ Majd tervszerűen a vallás főséges áramkörébe kapcsolja, hogy az otthoni környezetből hozott rossz szokásokat és rossz irány felé lendítő lelki adottságait inaktíválja, illetőleg szublimálja. Az egyszerűséget, az igénytelenséget, áldozatosságot, alázatosságot, béketűrést, szelídséget, megbocsátást, embertestvéri szeretetet sugározza bele a leánygyermek mindennapi életébe.¹⁸⁵

A zárda eszményi leánytípusa, amit bár különböző módon, de mégis kialakítani akar: hívő, lendü-

¹⁸¹ Amelyik zárdainternátus pedagógiai módszerével ezek a fejtegetéseim nem egyeznek meg, ott ez vázlata lehet a jövőben megvalósítandó esztétikai nevelésnek!

¹⁸² Korszerűnek, fontosnak és sürgősen megvalósítandónak tartom – nemcsak a zárdában, hanem egyéb középiskolában is – a *közgazdaságtan és a társadalompolitika* elméleti és gyakorlati részének, törvényszerűségeinek, áramlatainak kritikai ismertetését. Erősen reális tudományok, az bizonyos, de éppen ez tenné *teljessé* a modern katolikus nevelést, amely a hívő ember lelkét két pólus: a reális és transzcendentális pólus között íveli.

¹⁸³ „Régebben nem tudtam, hogy az ember életét ellenőrzés alatt kell tartani. A zárda nevelt arra, hogy tudatosan, napi lelkiismeretvizsgálattal szolgáljam lelkem fejlődését. Azt a sok csendes kegyelmi indítást pedig, amelyet a kápolna magányában kaptam, kitörölhetetlen lelkierőnek éreztem és érzem ma is...” (Egy serdülés előtt lévő zárdanövendék levélrészlete.)

¹⁸⁴ E megváltoztatás hibás módon is történhet, mikor a nevelő nem tárja fel helyesen a gyermek lelkét, tehát *nem ismeri a lelki adottságok fejlődési irányát*. Hallgassunk meg egy ilyen esetet: „... Kiskoromtól fogva apácák felügyelete alatt növekedtem. A zárda jótékonyan hatott reám, de azért fájt és bántott a *sok aprólékosságig menő*, parancsszerű vallásos gyakorlat. Bár nem tagadhatom, hogy érdeklődésemet erősen befelé fordította, de az is igaz, hogy kissé félttem, hogy ezen az úton járva, elveszítem a földi élet szépségeit. Ezt pedig nem akartam, így tehát némileg ellentétes irányú kultúrmunkát is végeztem. Ezt otthon is helyeselték. – Erkölcsi életem stabil volt, azonban mégis csak a zárdának köszönhetem...” (Zárdanövendék levéltöredéke.)

¹⁸⁵ Ezért képezik ki a szerzetesi leányiskolák a *legjobb tanítónőket*, kiknek áldozatos munkáját is nagyrészt ezekre a lelki komponensekre lehet visszavezetni.

letes, épülni, kiteljesedni vágyó lélek, aki buzgó imádsággal keresi a Mindenható gravitációs szféráját.

Ezekon a pontokon érintkezik a zárda leánytípusa azzal a modern embertípussal, amelynek kontúrjai már kiverődnek a mának minden új utakat kereső egyéniségén. Erőtéljes, imponálóan szép példányokban a zárda falain belül ez a típus már megtalálható. Tény, hogy az „elmaradt”, a „hermetikusan elzárt” zárdái nevelés mély pedagógiai intuícióval, a szó legnemesebb értelmében vett *modern* lelki típust építi. A ma, többet mondok: a *holnap* új lelki típusát: *az egyszerű, a dolgozó, a közösségért áldozatot hozó, a kultúrát és vallást egyensúlyban tartó, buzgón imádkozó, Krisztust élő, Isten felé forduló felsőbbrendű embert.*

*

A gyermek *átmeneti életszakaszát* vizsgálva, minden nagyobb társadalmi réteg gyermekével igyekeztem foglalkozni. Érintettem azokat a belső tényezőket, amelyek ebben az életszakaszban bontakoznak, fejlődnek, erősödnek. Ráműtöttem ezeknek jó vagy rossz hatására és arra is, hogy az adottságok, a gyermekkel született hajlamok és az otthonból, iskolából, műhelyből, természetből elinduló hatások hogyan találkoznak, illetőleg hogyan ütköznek a fejlődést szolgáló lelki komponensekkel. Kiemeltem az átmeneti korban lévő gyermek jó vagy rossz tulajdonságait és azt is, hogy ezek hogyan, hol és milyen kezelés után és milyen erősséggel szolgálják majd a gyermek testi, szellemi és lelki értékeinek kiteljesedését.¹⁸⁶

Meg kell azonban említenem, hogy a lelki kép megrajzolásánál tulajdonképpen nem képet akartam adni a szó képzőművészeti értelmében. Vagyis nem a lelki folyamatoknak – eltekintve attól, hogy külső vagy belső hatás indította el őket – *egy pillanatnyi* mozgását, színességét, intenzitását akartam ábrázolni; írásom a fejlődőben lévő gyermek egymásra következő, időben *évekre is kiható* lelki tényezők alakító hatását: tehát *a dinamikus fejlődést* próbálta megértetni. Vagyis plasztikusan, *az életbe beállítva*, a milieuvél kölcsönhatásban élő gyermeket szándékoztam a nevelőnek, szülőnek, lelkiatyának megmutatni. Megmutatni, hogy a különböző környezetben – változó erősséggel – mi vonzza az átmeneti korban lévő gyermek lelkét. Lemérni és értékelni próbáltam ezeket a faktorokat. Ha ezek rossz irányúak voltak, ismertettem a lelki feltárás módszereit, amelyek segítségével helyes irányba állíthatjuk be a gyermeket, hogy az a lelki tökéletesedés igazi útjait járja. Éppen ezért nem mondhattam le arról, hogy egypár irányító gondolat meghúzásával legalább *vázlatszerűen* ne ismertessem a követendő nevelési elveket.¹⁸⁷ Ezt két okból tettem. Először formai okból, hogy a lelki kép nagyjából *befejezett, lezárt, kiegyensúlyozott legyen*. Másodsor azért, hogy az a sok nevelési probléma, mely ott húzódik a sorok mögött és amely igazi perspektíváját az olvasó lelkéből kapja, ne legyen csak egy csomó visszhangtalan szó, elkiáltott mondat, tragikus kérdéstömeg, hanem ez a sok probléma egyetemes: tehát *katolikus szempontból is kielégítő feleletet kapjon*. A feleleteknek Végtelen felé mutató irányvonala pedig egy gyűjtő pontban fogja majd össze a katolikus nevelés értelmét és célját. Hogy mi a *fejlődést hangsúlyozó* katolikus nevelés *gyűjtőpontja*, hogy mi az uralkodó *célja*, azt úgy érzem, akkor tudom igazán megmutatni, ha a magam kis mécsese helyett felgyújtom a magyar zseni, a modern apostol csodálatos lelki reflektorát. *Mutassa meg Ő a katolikus nevelés útját*. Hulljon szét rajtunk az Ő fönséges lelkének fényessége, mely Krisztusból jött, Krisztusban izzott és Krisztusért világított: „Mi hívő katolikusok... *nem féltjük... a fejlődést és a haladást*. Egyelőre ugyan még lázban élünk és még sok idő kell *hozzá*, míg az egész világ az igazi világosságnak birtokába juttat. De éppen ezért nagy feladatunk és hivatásunk, hogy *segítsük a világot erre az útra terelni*, Adjunk kifejezést *önmagunkban* a krisztusi szellemnek és mutassuk meg, hogy a világosság fia vagyunk. *Emelkedjünk fel oda, ahol viharok és romok fölött is a világ megtérését és Krisztus dicsőségét várjuk.*”¹⁸⁸

IV.

¹⁸⁶ Az átmeneti életkort fiúknál 11-14 évig, leányoknál 10-13 évig vizsgáltuk. Ahol a *milieu-hatás az uralkodó* (tanoncok, falusi gyermekek), ott a serdülőt is vizsgáltuk. Anélkül, hogy a tanoncokra és falusi gyermekekre még egyszer visszatérnék, amit a *serdülők egyetemét* érintő kérdésekről később mondani fogok, azt természetesen rájuk is vonatkoztatom.

¹⁸⁷ Szélesebb alapon fogom tárgyalni a VI. és VII. kötetben.

¹⁸⁸ Prohászka: Mi és a modern Irányzatok. „Sion hegyén” című kötetéből. Összegyűjtött munkái, 25-ik kötet. Bpest, 1929. 245. l.

A serdülőkor lelki-képe.

Ebben a fejezetben a serdülő leány és a serdülő fiú testi és lelki átalakulását, érzelmi életük erős hullámváltozását, továbbá az „én” bontakozását és első tudatos problémáit ismertetjük. Majd azt a fejlődési folyamatot próbáljuk érzékeltetni, mely a serdülőt belső egyensúlyának keresése közben ráfigyelteti a világnézet elemeire.

Ezek a jelenségek azt is megokolják, hogy miért képez a serdülők fejezete egységes, szerves egészet „A bontakozó élet” negyedik kötetével: az ifjúság lelki-képével.

1. Serdülőkor.

A serdülés (pubertás) csaknem egyidőben történő *biológiai és lelki* átalakulást jelent a gyermek életében.¹⁸⁹ A biológiai érési folyamat a serdülő testének, szerveinek, belső szekréción berendezkedésének növekedésével, illetőleg fokozott működésével van összefüggésben. Ez az érési folyamat külsőleg is feltűnő formai elváltozásokat eredményez. „A pubertás – eltekintve a velejáráó élményektől – tisztán biológiai úton egy eddig csaknem ismeretlen ösztönt hoz felszínre”:¹⁹⁰ a *szexuális ösztönt*. Ekkor lesz először *tudatos* a serdülőben a nemek különbsége.

A pubertást annyira jellemző feltűnően gyors *testi* átalakulás – különböző erősséggel – érezteti hatását a serdülő rendkívül érzékeny, labilis súlypontú *lelkiéletében is*.¹⁹¹ A tényeknek megfelelően már itt is hangsúlyozni kell, hogy a serdülőkori lelki átalakulás: új lelki forrásból fakadó áramlások nem tisztán biológiai folyamatokból születnek, hanem *a testi fejlődéstől nagyrészt függetlenek*. Kifejlődésük, a serdülő lelki-centrumának elfoglalásáért vívott küzdelmük a biológiai elváltozásoknál *időben is sokkal tovább tart*. Helyesen mondja Spranger, hogy „a modern orvostudomány mélyreható és értékes megállapításokat tett a belső szekréción jelentőségéről az emberi szervezet általános fejlődésére vonatkozólag, különös tekintettel a pubertás folyamatának gyorsítására, illetve késleltetésére. Legkevésbé sem kételkedem abban, hogy ez a fiziológiás folyamat lelki elváltozásokkal vonatkozásban van. Ezt azonban úgy kell felfogni, mint az egész folyamatnak *egy részét*... Csak két teória ellen küzdök. A *durva materialista-teória ellen*: mely a lelki fejlődést csupán – szerinte – az egyedül lényeges és alapvető testi fejlődés *reflexének* és kísérőjelenségének tartja. És a másik valamivel finomabb, de *éppen olyan téves teória* ellen, mely szerint a lelki elváltozásokat – az új beültetett vagy megerősített – mirigyműködésből meg lehet magyarázni. Érthető – és az értelmi összefüggésekből világos –, hogy minden lelki folyamat először közvetlenül vagy közvetve reflex által lesz élménymomentummá. Másrészt azonban a *lelkiélet mérhetetlen magasságot mutat* a szexuális változás *tisztán kísérő* jelenségei fölött. Ezért sikerült olyan szűkre és ferdére a pubertás pszichológiája, mert mélyen összekötve a materialista dogmákkal, nem merészt *túlmenni azon*, amely csak a testi folyamatok által látszott bizonyíthatóknak.”¹⁹² Pedig ebben a forrongó, kaotikus életszakaszban a testi elváltozások által létrehozott intenzív hangulati ingadozások mellett – ismétlem – szokatlan erősséggel nyomulnak előtérbe új lelki jelenségek is; ezek részben fedik, részben inaktíválják vagy érvényesítik és erősítik a régieket. De gyakran észlelhetjük azt is, hogy egészen *elválnak a régiektől* és nagy lendülettel küzdenek a gyermek- és átmeneti kor (praepubertas) régi élményeivel, hogy egy *merész*, szükségszerűen uralomra törő *új életérzésben* oldják fel azokat. Hogy szétfeszítsék a gyermek eddigi életkereteit és új biotónust adva a fiatal szervezetnek, *új fejlődésre* hangolják a serdülő belső életét is. Ebben a testi érési folyamatokkal *majdnem* összeeső lelki fejlődési processzusban *három*, élesen el nem határolható, de azért felismerhető és egymást követő *szakaszt* figyelhetünk meg. Az *első* szakaszban az átmeneti kor (praepubertas) kezdődő depressziója fokozódik, amellyel szemben a serdülő *ösztönösen* védekezik kisebb-nagyobb lelki

¹⁸⁹ *Serdülőkornak* (pubertásnak) a fiúknál – általában – 14-19 évig terjedő, a leányoknál 13-17 évig terjedő életszakaszt nevezünk. Ugyancsak itt jegyzem meg, hogy a tanonc-serdülőfiú és -leány, a falusi serdülőfiú és -leány pubertáskori testi és lelki átalakulását a 137. és köv., 147. és köv., illetőleg 168. és köv., 172. és köv. lapokon – mint már ott jeleztem is – nem tárgyaltam (ott inkább a *környezeti* hatásról szóltam), mert a serdülés *egyetemes* folyamat. Amit tehát itt mondok a serdülés biológiájáról és pszichológiájáról, az természetesen rájuk is vonatkozik.

¹⁹⁰ Kronfeld: Psychotherapie. 2. Aufl. Berlin, 1925. 36. l.

¹⁹¹ Élettani és lélektani kapcsolatokról Kretschmer, Weil, Ribot, Biernbaum, Günther, Fischer, Baur, Lenz nézeteit lásd „*A bontakozó élet*” I. kötetében.

¹⁹² Spranger: Psychologie des Jugendalters. 3. Aufl. Leipzig. 1925. 86. l.

koncentrátsággal és nagy erősségű *örömkereséssel*, amit a robbanásszerűen felszínre kerülő *szexuális ösztön még erősít*. Fokozhatják ezt a jó vagy rossz irányba befolyásolhatják az *öröklött adottságok* is. Ez az a szakasz ugyanis az ember életében, amelyben az *adottságok a legkönnyebben emelkednek a lélek felszínére*. Ezt a fázist lelkileg a túlzott *romanticizmus* jellemzi, amely csak az első szakasz vége felé fakul meg, hogy átengedje a helyét a mindinkább erősödő *realizmusnak*. Ennek megfelelően a *második* szakaszban a túlzott *érzelmi ingadozás már kisebb* kilengéseket mutat: a kaotikus belső világban már az „én” *tudatos, világos* körvonalai észlelhetők. A *harmadik* szakaszban *azután az örömkeresés* levezetődik a különböző diszpozíciós szűrőkön keresztül: megtisztulhat és megerősödhet az egyre erősebben kirajzolódó lelki *fejlődési vágyal* és az esztétikai, a tudományos vagy a vallásos életből *transzformált magasabb rendű* örömök gazdag forrása lehet. Ez a harmadik szakasz a mindjobban uralkodó *ideáлизmus* jegyében folyik.¹⁹³ Éppen azért az olyan serdülőknél, akiknél a szellemi vagy a vallásos élet *korai fejlettsége tapasztalható*, azoknál a *harmóniakeresés* tipikus jelenségét: a *világnézet* megépítésének *elemeit láthatjuk* a lélekben kialakulni.

A pubertás biológiai és lelki átalakulást jelentő folyamatai tehát mind erősebben hangsúlyozott logikus *tényekkel bizonyítják*, hogy itt az élet – transzcendentális központból kiszakadt – fejlődési törvénye tör utat magának, hogy az emberi élet teljességét, a *testi, szellemi és lelki kiteljesedést szolgálja*.

A *serdülő leányban* és a *serdülő fiúban ugyanaz* az immanens energiatömeg működik; hogy mégis – bizonyos pontokon túl – egymástól élesen *eltérő* testi és lelki változást hoznak létre, annak mély és csak az isteni élettervből sejthető oka van: *mert más értelmet adott és más célokat tűzött ki a nő és másokat a férfi számára a mindenható Úr Isten*.

A) A serdülő leány.

a) Testi átalakulása.

A *leánygyermek testi* fejlődésében soha olyan feltűnő, szinte csodálatos átalakulás nem jön létre, mint a serdülőkorban. A 12-13 éves gyermekes külsejű, fiús vonalú, szögletes mozgású leánygyermek a serdülés éve alatt *lassan* harmonikus arcú, teljes női kontúrokkal bíró, sokszor hangsúlyozottan gyöngéd mozgású felnőtt leánnyá alakul.

A természet *éles határral* jelzi a leánygyermek belépését a serdülőkorba. A *menstruáció* megjelenése – a leánygyermek felfogása szerint is – a „nagylányság” kezdetét jelenti, bár ez rendes körülmények között néhány hónappal megelőzi a testi átalakulást.

A leányoknál a serdülés (pubertás) a mi éghajlatunk alatt *normálisan* a 13-17 év között történik. *Patológiásan azonban korábban, illetőleg később is bekövetkezhet*. Ha korán lép fel, rendszerint alacsony növésű lesz a leány, míg a késői pubertás a növekedésnek kedvez.

A serdülés megjelenése a belső szekréciós mirigyrendszer egyik összetevőjének, a petefészeknek működésével van összefüggésben. Ennek *korai* kifejlődése maga után vonja a pubertás időelőtti megjelenését, míg ha *későn lép* fel működése, akkor a leány 16-17 éves korig gyermekként fejlődik. Ily esetben az érési folyamat *befejeződése* gyakran a huszadik év korhatáráig is elhúzódhat.

Ez az eltolódás a serdülő leány számára csak akkor válik károsná, ha a rendes, már megindult érési folyamat túlságosan elhúzódik s időnkint elakad. Ezt legtöbbször a menstruáció rendetlen, sokszor 6-8-10 héttel később történt jelentkezése kíséri. Ilyenkor vagy a petefészek működése csökkent (nem képes a test kifejlődésének, átalakulásának irányítására!), vagy a belső mirigyrendszer más összetevőinek működése kóros (ennek a rendszernek csodálatos, egymásra sokszorososan ható kapcsolata révén hiányzik, vagy csökken a petefészek működésének támogatása vagy pedig működését gátló tényezők juthatnak túlsúlyra). Akármelyik eset következik be, a vérpályákba kevés petefészekhormon jut, amely nem elégséges a szervezet női sajátosságainak kifejlesztésére és így a serdülő leány külső alakja, megjelenése továbbra is hasonlítani fog a serdülő fiúéhoz.

A belső elválasztású mirigyek *kóros* működésének következményeit figyelmes vizsgálattal észre-

¹⁹³ *Spranger* felfogása *eltér* az enyémtől, szerinte három fázisa van a pubertásnak: „1. az „én” felfedezése, 2. egy életterv lassú kialakulása, 3. belenövekedés az egyes életsíkokba. Az első a *metafizikai alapvéleménye* az egyénnek, a második az egyéniség befolyása az élet anyagára, a harmadik az egyén, az élet kezdetben nem érintkező síkjait összeköti és – *kedvező esetben* – az individuális alakító erő kibontakozik benne. (Spranger: Psychologie des Jugendalters. 3. Aufl. Leipzig. 1925.)

Körülbelül *hasonló* a felfogása *Kockának* is. (Koffka: Die Grundlagen der psychischen Entwicklung. Ostenvieck. 1921.)

vehetjük és minthogy ma már az orvostudomány ezt befolyásolni, sőt majdnem minden esetben gyógyítani is tudja, a serdülő leányt ilyenkor *orvosi kezelésre* kell utasítani.

A pubertás *elején* a serdülő leány fokozott testi *kíméletre* szorul. Kevés mozgás, sok pihenés, a túlzott sportolástól való tartózkodás ajánlatos; annál is inkább, mert a más oldalról fokozott követelmények elé állított szervezet *betegsége* ilyenkor igen *hajlamos*.¹⁹⁴

Ha a serdülő leányok a *testedzés* beiktatása által egészségesebb életmódot folytatnak, akkor kevesebb esetben lép fel ennek a kornak speciális leánybetegsége, a sok gondot okozó sápkór: *chlorozis*.¹⁹⁵

A serdülő leány *öltözködése* ma két véglet között ingadozik. Délelőtt az iskolában a kötelező egyenruhában jelenik meg, de a 16-17 éves serdülő leány este, ha bálba vagy – ami a háború utáni években nagyon elterjedt – olyan nyilvános helyre vagy családi körbe megy, ahol táncolnak, a női divatnak megfelelő kivágott, hosszú, selyemruhát vesz fel és szépítőszerekkel kendőzi magát. Ez a helytelen életmód erősen visszahat a serdülő leány testi és lelki fejlődésére. Ettől a szélsőségtől eltekintve a serdülő leányok nagy többsége általában *egyszerűen*, de csinosan öltözködik. A női lélek sajátos vonása nyilatkozik itt meg, amikor a serdülőleány még ebben a kaotikus életszakaszban is nagy vonzódást érez a külső *széphez* és a *rendhez*. *Relative* jobban tudja figyelmét is ilyen irányban koncentrálni.

b) Lelki-képe.

A serdülő leány még magában hordja az átmeneti életszakasz (praepubertas) lelki alaptónusát, amikor már a serdülés tipikus lelki jelenségei: az élet *nagy problémáinak* megsejtése, a *bizonytalanság* érzése, a *félelemérzés* aktiválódnak benne.

Az első valóság – szinte brutális alakban – az első menstruációval jelentkezik forrongó életében. Ez az esemény – még akkor is, ha nagyon gyöngén és nagyon körültekintően készítették elő – gyakran erős inzultust jelent. Éppen ezért óvni kell a serdülő leányt a brutális *nemi felvilágosítástól*,¹⁹⁶ mert ez nagy, alig tompítható lelki krízist okozhat benne.

A megdöbönt serdülő leány zárkózott lesz,¹⁹⁷ hosszú időre tartózkodik minden hasonló irányú tudakozódástól. Ilyenkor a serdülő leánynál nagyobb sértődékenységet, figyelmetlenséget, szórakozottságot és *erősödő érzelmi hullámozást* tapasztalunk.¹⁹⁸ Ezenkívül gyakran fellépő és *hosszabb ideig tartó*, majdnem gondolat nélküli mozdulatlanságba való merevedés jellemzi ezt a depressziót, melyet egy megoldatlan problémának állandó aktuáltsága okoz. Felületes szemlélőnek úgy hat ez, mintha a serdülő leány *jelleme változott volna meg*. Később, mikor a depresszió fokozódik és a serdülő leány látja vagy látni véli a mindjobban feltornyosuló életnehézségek tömegét, felmerül tudatában és egyre erősebben hangzik a kérdés: *érdemes-e mindezt vállalni? Érdemes-e annyit küzdeni? Érdemes-e élni?* És különösen a *gyengébb idegrendszerű*, kevésbé ellenálló¹⁹⁹ nem mindig tudnak ilyen és hasonló kérdésekre maguknak megnyugtató feleletet adni, vagy ami még rosszabb: tagadó a felelet. Ilyenkor – bár *sokkal ritkábban* mint a fiúknál – bekövetkezik a szülők előtt annyira érthetetlen, rejtett problémákból

¹⁹⁴ Egyébként örömmel tapasztaljuk, hogy a serdülő leányok testedzése az utolsó 15-20 év alatt igen sokat fejlődött. Tenisz, úszás, vívás, korcsolyázás, svéd torna, kedvelt sportágai a serdülő leányoknak. Korlátokat csak a *túlzott* sportkedvelőknél tegyünk. Hogy a túlzás hol kezdődik, azt a leány fizikuma, testi és szellemi fejlődése határozza meg.

¹⁹⁵ Ez a betegség a nevéttől vette, hogy a beteg serdülő leány feltűnően *sápadt*, zöldes, áttetsző arcszínű lesz. Gyors fáradékonysággal, szívdobogással, gyakori, tartós fejfájással, idegrendszeri panaszokkal, étvágytalansággal jár.

¹⁹⁶ Helyes a felfogása *Schmeingnek* a nemi felvilágosításról: „Wenn wir den Sinn der Stufenentwicklung des Menschen richtig deuten, so müssen wir uns dafür entscheiden, die „*sexuelle Aufklärung*“ von der Kindheitsstufe an natürlich und zwanglos mitwachsen zu lassen, in einer der jeweiligen Entwicklungsstufen entsprechenden Form.” (Schmeing: Die mehrfache Pubertät. Berlin-Friedenau, 1930. 140. l.)

A *magam* álláspontját a *nemi felvilágosításról* majd a VI. kötetben fogom megjelölni.

¹⁹⁷ Mindenkitől izolálja magát és primitív elképzeléssel, egyedül magából akarja megteremteni a kiegyensúlyozó energiákat. „... Édesanyámhoz nagy bizalommal voltam. *De ez a bizalom megtorpant a serdülés idején*. Magam akartam életemet irányítani. Már *nagy leánynak* éreztem magamat; *belső érzelmi változásaim* (szerelem) *is arra készítettek, hogy zárkózott maradjak.*”

¹⁹⁸ *Pfeifer* a nők nagyobb erősségű és jobban domináló érzelmi életét a *nagyobb* női homlokagynak is tulajdonítja. (R. A. Pfeifer: Das menschliche Gehirn. Leipzig, 1911.)

¹⁹⁹ Déjérine et Gaukler: Les psychonevroses. Paris, 1911.

Pappenheim u. Grosz: Die Neurosen und Psychosen des Pubertätsalters. Berlin, 1914.

fakadó tragikus „megoldás”: az *öngyilkosság*. De ha e végső tragikus befejezés elmarad, akkor is az erre hajlamosabb *neurotikus* serdülő leányoknál fokozott ingerlékenység, hirtelen fellobbanó dühkitörések, céltalan tépelődés, erős félelemérzés léphetnek fel. Ebben az állapotban az egyén *aktivitása teljesen meg is szűnhet*; éppen ezért ilyenkor az is megtörténhet, hogy a serdülő leány rendszeres, komoly tanulásra, de néha a legcsekélyebb fizikai munkára is képtelen.²⁰⁰

Vannak azután olyan serdülő leányok is, akik a *cinizmus* álarca alá vagy egy *primitív póz* mögé menekülnek, de lelkük mélyén ezek is sokat szenvednek a pubertást jellemző fájdalmas érzésektől. Másokat ez a vonagló lelki káosz a *hitetlenségbe dönt* és ezek áltudományossággal, fölényeskedéssel, félig értett frázisokkal leplezik nehéz belső küzdelmüket. Végül vannak olyanok is, akiket a serdülőkör tiszta ideálokat kereső *lelkesezése* és nagy *befolyásolhatósága* valamilyen „-izmus” hínárjába kerget.

Ezek a problémák *nem minden serdülőnél és nem egyforma intenzitással lépnek fel*. Sok függ az egyéni adottságtól, a környezet és a nevelő lelkihatásától. Lehet a serdülő leány *értelme olyan fejletlen*, hogy ilyen problémákkal való foglalkozásra képtelen, de lehet lelkivilága olyan *harmonikus felépítésű*, hogy könnyen és kedvezően felel a felvetődő kérdésekre. A szerencsés környezet vagy *tudatos nevelői munka* azonban sikeresen átsegítheti a serdülő leányt ezeken a súlyos lelki kríziseken.

A serdülőkör *közepe felé* ezek a problémák – legtöbb esetben – már nem döntő hatásúak, mert a serdülő leány kompenzáló energiák hatására valamilyen módon megtalálja lelki egyensúlyát és nagy lelkesedéssel, kitárt lélekkel keresi fejlődési irányát. Ekkor már feltűnik és lassan kiemelkedik egy – a női lelket jellemző – magasabb rendű és alázatosan tiszta érzés-komplexum, a *másokért való áldozatos élet, a bontakozó egyéniség öntudatos és önkéntes alárendelése*. Ezen a vonalon mágnesezi a serdülő leány lelkét az az új érzés, amelyet eddig talán csak másoknál és a könyveiben figyelt meg: *a szerelem*.

Lelkében lassan, szinte észrevétlenül fejlődik ki a szerelem,²⁰¹ hogy *azután* később hatalmasan, minden lelki síkon uralkodjék. Ez az érzés a serdülő leányoknál legtöbbször még *passzív*. Kezdetben csak azt veszi észre, hogy van valaki, aki szimpatikus neki és aki érdeklődik iránta; azután feltűnik neki, hogy a „másik” keresi az alkalmat, hogy találkozzék és hosszan elbeszélgessen vele. Később ő is *tud örülni* ezeknek a találkozásoknak, beszélgetéseknek; otthon már sokszor gondolkodik mindarról, amit beszélgettek és elismételgeti magában. Majd a tiszta érzéseknek egész skálája színezi ezeket a találkozásokat,²⁰² a serdülő leány lassan észreveszi, hogy az, akihez őt ezek az érzések fűzik, mindennél és mindenkinél többet jelent *számára*; azt is érzi, hogy csak ebben az új, közös lelki-atmoszférában tud élni, csak ebben tudja megtalálni önmagát, csak „így tudja elérni életcélját”.

²⁰⁰ Tschudi a serdülő leányoknál a következő típusokat találta:

1. *Der apatische Typus*. Die Apatischen verhalten sich dem Unterrichte gegenüber teilnahmslos. Sie zeigen am lernen, ja selbst am Spiel und Turnen keine rechte Freude mehr. Tadel lässt sie kalt; es sind die verstockten Sünder.

2. *Der ängstliche Typus*. Hierzu gehören die Kinder, welche sich kaum zu antworten getrauen. Wenn sie aufgerufen werden, zeigen sie einen ängstlichen Ausdruck auf ihrem Gesichte. Sie reden mit zitternder Stimme, stossen gerne an und versprechen sich.

3. *Der traumerischer Typus*. Die Kinder dieser Gruppe sitzen meistens still und ruhig da. Es sind diejenige, welche mit ihren Gedanken anderswo weilen. Sie bauen Luftschlösser.

4. *Der gereizte, zornige Typus*. Die Mädchen, welche zu diesem Typus gehören, sind sehr empfindlich und gereizt. Gegen Mitschülerinnen sind sie oft unverträglich und handelsüchtig. Eine harmlose Neckerei kann sie in Zorn bringen. (R. Tschudi: Pubertät und Schule. Lagensalza, 1913. 6-13. l.)

²⁰¹ Figyeljük meg egy serdülő leány szavain kérésztül ezt az érdekes bontakozást: „Kis koromban víg, derüs, játékos leány voltam. Mindenkit szerettem. *Azt nem is sejtettem, hogy a vonzódásnak más értelme is lehet*. Körülbelül 14 éves lehettem, mikor egy fiú közelsége különösebb örömet okozott. Felfigyeltem erre, mert már néhány verset, regényt olvastam, amely erre a titokzatos érzésre felhívta a figyelmemet. Azt gondoltam, hogy ez valami igen nagy dolog... annál is inkább, mert a „nagyleány” jelenségei kezdtek bennem is mutatkozni. *Ez szokatlan zavart okozott...*” (Részlet egy serdülő leány leveléből.)

²⁰² De ennek az új tónust, új örömeiket hozó érzés-komplexumnak néha sötét örvénylése is van: a szexualitás nem tud magasabbrendű örömeikbe átkristályosodni, áttöri a bontakozó „én” gyenge akarati rétegét és jövőbe kiható tragikus élményeket teremt. „Az én szerelmi ébredésem nagyon szomorú. Már *kis korom óta* mindig kerestem, kutattam a sejtett dolgokat, azért a többi leányhoz fordultam. Tőlük többet és részletesebb dolgokat hallottam, mint kellett volna. Ezek belevontak durvább lelkű fiúk társaságába, akik eszköznek tekintettek bennünket. Bár a legsúlyosabb botlásig soha sem jutottam, mégis sok bűnnel megterhelve nehezedett rám ez az életszakasz. Az én serdülő életem a bűnök szennyes örvénye és nem a tiszta szerelem forrása.” (Részlet egy serdülő leány leveléből.)

Ilyenkor – rendszerint – egy új, nagy lendületű *fejlődési folyamat* indul meg, melyben a serdülő leány lelkileg színesebb, mélyebb, gazdagabb lesz. Örömmel fedezi fel sajátos lelki értékeit és fejleszti ki azokat, hogy *minél többet ajándékozhasson* a „másik”-nak, hogy minél szebbé, színesebbé, tartalmasabbá tegye a kettőjük szintetikus életét. Igyekszik jó, nemes, tiszta, értékes lenni, de *nem érdekéből*, hanem hogy a másikat tegye ezzel gazdagabbá. Ugyanekkor külsejére is több gondot fordít mint ezelőtt, mert tudja, hogy ezzel a másíknak is örömet okoz.

Egész élete *átszíneződik*; mindent új szemszög elé állít és az egyéni érdeket teljesen háttérbe szorítja.

Nagyon természetes, hogy nem minden serdülő leány életében lesz *ilyen döntő hatású tényező a szerelem* és nem mindegyiknél szublimálódik ennyire. Vannak olyan serdülő leányok is – éppen a kevésbé értékesek –, akik szerelmi érzésüket (amely sohasem őszinte) kis önző céljaik szempontjából állandóan kontrollálják és irányítják. Még kevésbé értékesek azok, akik megtalálhatók mindenütt, ahol az olcsó örömegek megszerezhetők – tánchelyeken, mozikban, korzón, strandokon. Ezeknek élete külsőleg „színes, élményekben gazdag”, de lényegében üres, tartalmatlan és igen-igen szegény.²⁰³

De természetesen vannak olyanok is, akik nem ismerik meg a hasonló „*másikat*”; ezek közül az értékesebbek a *másokért való életet a karitatív munkában találják meg* és ezenkívül megélik a maguk csendes, értékes, elmélyedő, tompa színekkel átszótt, elvonult életét.²⁰⁴

A serdülő leányok *szellemi fejlődése* nem mutat egyenes, állandóan emelkedő vonalat. Inkább nagy megállások, majd hirtelen erős emelkedések adják a serdülő leányok szellemi fejlődésének grafikonját. Ilyen hirtelen emelkedéssel találkoztunk már a praepubertásban is, amikor az átmeneti életszakaszban lévő leánygyermek tudomást véve a kultúra elhajló síkjairól, *felületes módon* igyekezett tájékozódni.

A pubertás *első fele* gyakran – legalább külsőleg ítélve – szellemi fejlődést nem mutat még. Új értékeket még nem szív fel magába a serdülő leány, de a felmerülő problémák és azok megoldása új megvilágításba helyezi minden eddigi ismeretüket. Ez a kor a *lelki érés, az átalakulás kora*. Éppen ezért a serdülő leány már nem olyan felületes, kapkodó, mint az átmeneti korban volt; egy-egy problémába jobban elmélyed, keresi a részletek összefüggését, hogy kielégítő megoldást találjon.

A praepubertás *romantikus korát*, amelyben minden felismert szépség majdnem gyermekes örömet váltott ki, *lassan a serdülés reálisabb kora* váltja fel. Itt már nem elégszik meg az önmagukban jelentkező dolgok szép, szavakban stilizált ismertetésével; mindennek okát, célját, háttérét, értelmét kutatja és a *valóságos* megismerésre tör. Ez jellemzi azután továbbfejlődésének útját is, amely – rendszerint – a *pubertás második felében* az élet *reális* látásában szélesedik ki.

Erről a fejlődési szakaszból nem lehet részletes képet rajzolni, mert ennek a mértéke a már körvonalakban jelentkező egyéniség értékeitől függ.

Ebben a második szakaszban, amelyben tehát a serdülő leány gondolat- és érzésvilága reálisabb színezetű lesz, merül fel először a *jövő hivatás problémája*. A leányok helyzete – ebből a szempontból – lényegesen különbözik a fiúkétól. A fiúknál az a kérdés: mi legyek? A leányoknál először az az első probléma: kenyérkereső *pályára* menjek-e? Ilyenkor több tényező befolyásolja a serdülő leány elhatározását. Az első összetevő a *képesség*, a második az *önállóság*, függetlenség utáni vágy, a harmadik a *szülők gazdasági helyzete*.

Ha a serdülő leány valamilyen hivatás betöltésére *tehetséget érez*, akkor nem mérlegeli a későbbi kereseti lehetőségeket, hanem követi a kifejlődést követelő tehetségét. Szilárdan kitart a tehetsége által jelzett irány mellett és semmiféle nehézségtől sem riad vissza. Szívesen választja és vállalja az elhivatással járó sok lemondást és nélkülözést, de soha sem tér el attól az iránytól, amely tehetségének és hi-

²⁰³ Hogy ez a léha leánytípus elszaporodik azt – úgy gondolom – nem kell bizonyítani; érdekes vetületét kapjuk ennek egy serdülő gimnázistaleány leveléből:

„... Nagyon nehéz helyzetbe jutottam. Vidéki iskolából kerültem Pestre. Az itteni iskola kezdetben *egészen* idegen volt nekem. Az igaz, hogy az én vidéki voltom hozzájárult ahhoz, hogy kinézett voltam, de „falusi felfogásom” miatt is kerültek. Pedig ez a „falusias felfogás” abban állott, hogy a tradicionális magyar erkölcsi életet éltem, vallottam és védtem és a szabad életet, erkölcsstelenséget keményen elítéltem. Előtem szent volt a szerelem is. *Ezért gúny tárgya lettem. Sajnos, társaim nagy többsége ellentétesen gondolkodott...*”

²⁰⁴ A meg-nem-talált kincs valami bánatos, lemondó alaphangulatot hagy az ilyen serdülőkben, de a vallás tiszta, meleg áramlata feloldja, megnemesíti és transzformálja azt: „Én a lelkiatyámhoz fordultam ebben a helyzetemben. Az élet felmagasztosult ilyen beszélgetésekben és annyira megnemesített, hogy büszke voltam és vagyok arra, hogy a *lélek szolgálojává emelt az Úr.*”

vatásának megfelelő képzettséget, haladást, kifejlődést biztosít.

Gyakran az *önállóság utáni vágy, az anyagi függetlenség lehetősége* is vonzza a serdülő leányt a kenyérkereső pályára. Ilyenkor azonban a fellépő nehézségekkel – minthogy a belső lelki adottságnak állandó, ösztönző, lendítő energiájával nem rendelkeznek – nem tud megküzdeni és az első nagyobb akadály visszavonulásra kényszeríti.

A harmadik összetevő a serdülő leánynak, illetőleg *szülőinek gazdasági helyzete*, amelynek kényszerítő ereje újabban mind szélesebb rétegekben érezhető. Ilyenkor gyakran tapasztalhatjuk, hogy érvényre jut a serdülő leánynak az a szép és nemes tulajdonsága, amely szerint egyéni életét másokért – ebben az esetben szülőiért, testvéreiért, a *család közösségéért – áldozatosan alárendeli*. Ilyenkor az áldozatra indító belső erő – *sokszor konstitúciója ellenére is* – a serdülő leány lelkéből fakad. Minden más szempont mellőzésével arra törekszik, hogy szüleinek anyagi gondjait minél jobban csökkentse és az életterhek javát magára vállalja.

Az értelmesebbek, az *értékesebbek* a serdülés *második fázisában olyan* csodálatosan erőteljes fejlődést mutatnak, *amely* csak a serdülőkornak sajátos jelensége és a *szellemi élet fejlődésében* nem szokott még egyszer megisméltódni.

A sokirányú és intenzív érdeklődés arra is rákényszeríti a serdülő leányt, hogy a kultúra már megsejtett értékeinek és szépségeinek *szélesebb-körű* ismeretére törekedjék. A serdülés második fázisában már nem kapkod, nem szétszór, nem felületes, hanem inkább rendszeresen, sokszor *előre kidolgozott terv* szerint próbálja építeni a maga műveltségét.

Ugyancsak megállapítható, hogy igen *sokat olvas* a fejlődő leány. Ebben a *realisabb színezetű* periódusban elutasítja magától a *romantikus* verseket, novellákat vagy regényeket. Csak az a munka köti le figyelmét, amelyben az író a mű szereplőit, eseményeit szemléletének megfelelő *realis alapon* rajzolja meg. Ezért keresi a XIX-ik és XX-ik század nagy orosz, német, francia realistáinak munkáit. Ezek a művek alkotják a serdülő leány irodalmi műveltségének bázisát.²⁰⁵

A serdülő kor *harmadik szakaszában*, a pubertás vége felé azonban már nem elégíti ki a serdülő leány *idealizmus után vágyó lélikét* ez a szellemi táplálék. Akkor már a múlt *század* és a XX. század nagy gondolkodóinak ideális küzdelmei kötik le figyelmét és ez az irodalmi irányzat férközik legközelebb lelkéhez. A serdülés *idealista* szakaszában szereti meg és éli *tudatosan* a serdülő leány az *Evangéliumot is*. *Krisztus* lelkének életet fakasztó szent áramlását.²⁰⁶

A szépirodalmi könyveken kívül a *művészettörténeti* könyveket olvassa legszívesebben. Mivel szépirodalmi és művészettörténeti könyvek segítségével inkább a műveltségének alapjait akarja lerakni, éppen azért ezek az olvasmányok jövő élethivatásuk szempontjából nem szolgálnak határozott célt. Inkább arra való, hogy a szellemi és lelki fejlődésre törő leánylélek belső életét építsék, csiszolják és szellemi életáramlását előbbre vigyék szélesebb, tisztább horizont felé. Azonban a serdülő leányoknak csak kisebb felénél – talán egyharmadánál – találjuk meg azt a nagy lelki vágyódást, amely a szépség befogadását erős ütemű szellemi fejlődésre használja.

A pubertás korában lévő leányok nagyobbik részénél a lelki-szellemi fejlődésnek ezt a szinte csilapíthatatlan ütemét, sajnos, nem találjuk meg. Ezek megmaradnak az iskolában szerzett alapműveltségük fokán, amelyet csak itt-ott egészít ki egy-egy regényből kapott gondolattöredék. De minthogy irodalmi izlésük nem fejlődött, ezek a gondolatok inkább a jól reklámozott, mint az értékes irodalmi művekből kerülnek ki.

A zenei fejlődés útja a serdülőkorban legtöbbször *két* típust mutat. A *tehetségesek* kis csoportja minden mást háttérbe szorítva, zenei tanulmányaiban való haladásra helyezi a hangsúlyt, míg a *kevésbé tehetségesek* belátják fáradozásuk céltalanságát és – bár hangszerük esetleg kedves barátjuk marad továbbra is – félbehagyják a komoly stúdiumot. Eddigi munkájuk azonban mégsem volt hiábavaló, mert felébresztette bennük a zenei érdeklődést és megalapozta *további* zenei fejlődésüket. Mint a művészet minden ágában, úgy itt is nemcsak a nemesebb, az alkotó vagy előadó művészeknek kell halad-

²⁰⁵ Az idegen nyelvek tanulásában is feltűnő haladást tesz a serdülő leány, mert most már ennek is látja célját, mert ez szervesen bekapcsolódik a kultúrprogramjába: a külföldi írók műveinek eredetiben való olvasása.

²⁰⁶ „...A sok és rendszeres olvasmány feltárta előttem azt, hogy a külvilággal szemben *én vagyok az érték*. Ezt a nagy öntudatot és önértékelést arra használom, hogy tényleg valódi érték legyek magam, embertársaim és Isten előtt. Az igaz, hogy olvasmányaim sok pesszimista gondolatot is hirdettek; én azonban erősen kapaszkodom az Evangélium gondolataiba. A küzdelmet szeretem, a fáradságot vágyom, mert így acélosabb leszek. Jövömért minden megpróbáltatást elviselek és mindent megteszek. Tanulok, dolgozom és imádkozom.” (Részlet egy serdülő leány leveléből.)

ni és elmélyedni, hanem mindenkinek, aki részt akar venni a szimfóniák és zeneművek magasabb rendű élményében.

Ebben a korban lesz értékes kultúrtényező a *színház- és koncertlátogatás* is. Színházaink klasszikus estéinek és a koncertek közönségének nagy percentjét a lelkesen érdeklődő, fejlődni akaró serdülő leányok alkotják. Teszik ezt pedig azért, hogy kultúrfejlődésüket vizuális és zenei élményekkel erősítsék meg magukban.

Az *esztétikai érzék* a leányoknál a serdülőkorig a csinos öltözködésben, a ruhák színeinek harmonikus összeválogatásában nyilatkozik meg. Ízletes kézimunkákat készítenek, otthonukat kisebb dísz tárgyakkal ékesítik. A leányok esztétikai érzékének fejlődését – még jobban, mint a többi tulajdonságait – a környezet befolyásolja; mert a szép megítélése nagyon *alanyi*; éppen ezért erősen ingadozó az egyéni véleményük is. Ha pedig művészileg értékeljük ezt az esztétikai érzéket, akkor azt kell mondanunk, hogy az az ébredés stádiumában van. Ebből a szempontból tekintve, a serdülő leány meglehetősen magárahagyatott, mert a középiskolák nagyon csekély alapot raknak le az esztétikai művelődéshez.

A serdülő leány irodalmi műveltsége sokszor meglepően széleskörű; éppen ennek és művészettörténeti olvasmányainak alapján akarja pótolni az iskola hiányos képzését is és figyelme most kezd a *művészi alkotások* felé fordulni.

Könyvek és reprodukciók alapján megismerkedik az ókor, a reneszánsz, majd a XIX. és XX. század nagy művészeivel és alkotásaikkal. Figyelmét főleg a kiemelkedőbb, illetőleg közelebb álló korok művészi alkotásai ragadják meg. A pubertás második, *reális* színezetű szakaszában a műalkotásokat figyelő, vizsgáló, analizáló szemmel nézi. Adatokat, emlékképeket gyűjt, de azokat megbírálni még nem tudja, legtöbbször nem is próbálja; inkább mások véleménye iránt érdeklődik. Ezt és a szakkönyvek értékelését tartja a leginkább mértékadónak. Csak később, a serdülés harmadik *ideális* szakaszában, amikor mindenben a szépet, nemeset, magasabb-rendűt keresi, akkor tud csak igazán örömet találni a műalkotások szemlélésében, akkor tud azokkal lelkileg is rezonálni.

A serdülő leány eleinte bizonytalanul, csodálkozó szemmel áll a „felfedezett” műalkotás előtt; később ujjongó lelkesedéssel szemlél egy-egy remekművet. A pubertás korának harmadik szakaszát talán a *lelkisedés* korának is nevezhetném, mert senki sem tud olyan mély, benső, sokáig visszhangzó örömmel örülni a szép, a nemes, a nagyszerű pusztá létezésén is, mint a 16-18 esztendőes leány. Az *építészeti stílusokra* is most figyel fel először, örömmel betüzi az épületek faláról a felismert román, gót, reneszánsz, barokk, empire stílusokat; ezzel parallel a *bútor-stílusok* tanulmányozása is kedves szórakozása lesz.

Láthatjuk tehát, hogy a serdülés kora *művészi, esztétikai szempontból komoly elindulást jelent*. Elindulást olyan szépségek keresésére, amelyek – válasszon később a serdülő leány bármilyen pályát is – későbbi *életének* nagyon *értékes tényezői lesznek*. Mert a művészi alkotások kimeríthetetlen gazdagsága a velük foglalkozókat tiszta, magasabb rendű élményekkel telíti és mélyebb, színesebb, harmonikusabb lelki tónust ad az egyéneknek.

A serdülő leány a család, az iskola, a baráti kör *közösségébe* is tartozik és abba – a pubertás koráig – legtöbbször harmonikusan illeszkedik. A serdülés korának *elején a serdülő leány gyakran aszociálissá* válhat. A lelkében megjelenő problémák ugyanis annyira lekötik, hogy hatásuk alatt szüleivel, környezetével, barátaival fennálló szellemi, lelki kapcsolata meglazul. Ilyen módon a *közösségérzés* a háttérbe szorul, amiből sok meg-nem-értés, súrlódás, diszharmónia származik. Különösen sokat romlik – a *serdülés első szakaszában* – az édesanyával fennállott bensőséges, szeretetteljes barátság. A serdülő leánynak az édesanyjától való lelki eltávolodása – mint említettem – biológiai alapokra támaszkodó természetes folyamat. A köztük ilyenkor fellépő *feszültség* – ha az édesanya szeretettel, megértéssel fogadja – a serdülés harmadik szakaszának vége felé, tehát kb. 2-3 év múlva megszűnik és új, mélyebb, szeretettel teljesebb, őszintébb barátság válthatja fel. Ilyenkor az édesanya idegessége, türelmetlensége, *a leánya* lelkiállapotának meg-nem-értése sok kínos összeütközésnek lehet okozója. Ezek az ütközések azután a serdülő leány lelkében mélyebb nyomokat hagynak. Esetleg az édesanyjától hosszabb időre elidegeníthetik.

A serdülés első szakaszában ugyanilyen *aszociális* testvéreivel, iskolatársaival, barátaival szemben is. Saját problémái ebben a korban még annyira kiforratlanok és zavarosak, hogy szavakban való kifejezésük nehezen és csak ritkán sikerül. Ezeket különben is annyira egyéninek tartja, hogy nem is igen közli másokkal. Annyira befelé fordul minden érdeklődésével, hogy egy ideig nem tud résztvenni testvérei, barátai társaságában. Ilyenkor sok régi barátság megszakad, mert a régi kapcsolat oly gyerme-

kesnek, felületesnek, értéktelennek tűnik fel előtte. *Nemsokára azonban keresi és meg is találja azt a baráti kört, amely érdeklődési körének, fejlődési irányának megfelelő; az iskola és az élet ugyanis a vele egyidős szellemiségű és lelkű társakkal hozza össze.*

Igen gyakori eset, hogy a serdülő leányt hasonló korú vagy alig idősebb *fiúhoz* fűzi mélyebb barátság; erre szívesen rábízta szellemi irányítását vagy legalább is közösen beszélnek meg a további olvasmányait. Ennek a kornak problémákkal való túlszűfoaltsága mély tartalommal tölti meg a serdülő leány és fiú beszélgetéseit; a közöttük fejlődő barátság mind szélesebb alapokat kaphat és mind bensőségesebb lehet. Megtörténhetik, ha ez a barátság hosszú időn keresztül tart, esetleg később *szerelemmé* alakul. Fennállhat azonban ez a barátság a két serdülő gyermek tiszta, személyes vonzalma mellett *anélkül, hogy ebben az érzés-komplexumban a szexualitás jelentős tényező lenne.*²⁰⁷

A praepubertás korában és a pubertás elején kimélyülő depresszió – patológiás esetet nem tekintve – egy, legfeljebb másfél évig húzódik el. Néha éppen a depresszió ellenhatásaként túlságosan vidám hangulat is színezheti a lelket. De gyakori eset az is, hogy a serdülő leány lelki alaphangja – a depresszió megszűntével – éppen a szociális hatásokra, a lelki kiegyensúlyozottságra hangolódik. A súlyos problémák nyomása a pubertás *második* szakaszában csökken, hatásuk alól a lélek lassan felszabadul, újból vágyódik tehát a szociálisabb élet, a társaság, a szórakozás után. A serdülő leány *baráti köre* lassankint kiszélesedik, keresi azokat a helyeket, ahol barátnőivel, ismerőseivel találkozhat, ahol gondolatait kicserélheti, ahol kellemesen elszórakozhat. Erre alkalmat adnak a leánykörök, a nagy séták, a társas kirándulások.

A serdülő leány élete most már nem *csak* befelé fordul. A lelkében felhalmozódott értékeket szeretné *közölni* a társaival is. De most már nem azért, hogy szerzett kincseit hiúságból megcsillogtassa, hanem azért, hogy azok kifejezése közben világosabbak, *tudatosabbak* legyenek.

A serdülés *vége felé a családi körben* is változik a helyzet. Az édesanyjához újból meleg, simuló, simogató szeretettel közeledik és *jobban egyensúlyozott életét* már az édesanyja felé is fordítja. Kisebb testvéreinek hibái fölött valami sajtáságos fölényvel, primitív bölcsességgel néz el. Szívesen foglalkozik velük és támogatja őket. Idősebb testvéreinek értékeit megbecsüli, hibáikat sok megértéssel menteni próbálja és legtöbbször megértő jó barátjuk lesz.

Ha a serdülő leány még iskolába jár, ilyenkor a gyengébb tanulókat kérétenül is szívesen tanítgatja; ez a jó tulajdonság sokszor a kisebb leányok kongregációjának vezetésében bontakozik ki. Így lesz a kisleányoknak meleg, őszinte „nagy testvére”. Adni, adni, a maga összegyűjtött szellemi értékeiből: ez lesz most már kiemelkedő tulajdonsága.

A serdülő leány *erkölcsi élete* – a szellemi és lelki élet vonalával párhuzamos – *emelkedést* mutat.

Ugyanakkor – amikor kikerül a gyermekkor színes, álomszerű, majd a praepubertás romantikus világából – körvonalakban feltárul előtte a való élet és megismerkedik a nagy emberi problémákat is keresztező *szexualitással*. Megérzi nehéz helyzetét; megérzi, hogy a maga tiszta életét menteni kell és az élet kavargó, sokszor szennyes áradata fölé kell emelnie. Eddig is tudta, hogy mi az erkölcsös, az értékes, a tiszta, de az *emberi élet fertőjét csak a serdülőkor második, reális színezetű szakaszában ismeri meg*. Ekkor döbben rá, hogy a pubertás előtti szorongó félelemérzés, mely a pubertás elején depresszióvá erősödött, mennyire *indokolt* volt; pedig az élet mostan megismert borzalmas eltorzulásait még nem is sejtette.

Meglátja a *saját hibáit is*, amelyek ellen fel kell vennie a harcot. Melyek azok a hibák, amelyek ellen a serdülő leánynak küzdenie kell? Az egyéni hibák és rossz szokások széles változatán kívül megvannak a serdülőkornak is a maga sajátos hibái.

Ilyen a szexuális ösztön megjelenésével kapcsolatban néha túlzottan kifejlődő *hiúság*. A serdülő leány ugyanis mindenáron önmagát akarja az érdeklődés középpontjába állítani. Különböző pózokat vesz fel és a divat túlzásainak legszélsőbb kilengéseit is felhasználja arra, hogy célját megközelítse. Öltözködésben, modorban próbálja utánozni a felnőtteket. És ez a kívülről ráerőszakolt „művészi póz” *ellentétben áll a lassanként bontakozó egyéniséggel*. *Késlelteti* ennek kifejlődését és megnehezíti azt, hogy a serdülő leány önmagával és egyéniségének kifejezésével összhangba kerüljön.

Másik – a pubertásból következő hiba – az *összeférhetlenség*, amelynek biológiai és pszichológiai magyarázatával már foglalkoztam, de – mint már említettem – ez a hiba a serdülőkor *harmadik szakaszában* lassan eltűnik.

²⁰⁷ A pánszexualista irányzat tagadja ezt a tényt. Mi pedig a *tapasztalat alapján* határozottan állítjuk, hogy ez lehetséges.

További gyakran fellépő hibájuk – különösen a neurotikus serdülő leányoknak – a serdülés második szakaszában a realista-naturalista szemléletük túlzása: *a szexuális kíváncsiság*. Ezeknek a serdülő leányoknak torzító szemszögéből az élet *majdnem minden megnyilvánulása valamilyen szexuális problémát takar*. Olvasmányaikban csak *ezt* látják, *ezt* keresik, felizgatott fantáziájuk mindig többet és többet akar megtudni és fokozott kíváncsiságukat a pornográf „szépirodalom” és a szexuál-patológia „tudományos munkáival” elégítik ki. Nem tudnak kiszabadulni ebből a gondolatkörből, mely hínárként csavarodik rájuk és mind mélyebbre vonja őket a *szexualitás fertőjébe*. Ha ugyanis a serdülő leány olyan emberek társaságába kerül, akik nála magasabb műveltségi fokon állnak, akkor igen könnyen lesz befolyásolható. És ha ezeknek erkölcsi felfogása *amorális* – visszaélve szellemi fölényükkel –, igen könnyen „felszabadítják” és frázisaikkal elszédítik. Az emberek alacsonyorsú rabszolgaságukat ugyanis hangzatos frázisokkal kendőzik. „Modernség”, „felvilágosodottság”, „felszabadultság”, „nőemancipáció” jelszavak – a maguk *egyoldalú* értelmezésében a züllés, illetőleg – szerintük – a természetes útra való irányítást szolgálják. A leány a serdülés korának *első* felében rendkívül befolyásolható. *Világnézete még nem alakult ki*, nincs biztos életelve, amellyel a dolgok értékét lemérhetné. Még csak a *befogadás periódusában* van; értékítéletei tehát még nincsenek.

Ha a serdülő leány hosszabb ideig engedelmeskedett ösztöneinek, akkor később nehéz a kielégítés megtagadása. *Az ösztönök fellépésükkor még könnyen kormányozhatók*. Az elhatalmasodott ösztönnel szemben azonban már csak nagyon erősen fejlett és koncentrált akarati élet tudja a harcot sikeresen felvenni.²⁰⁸ A serdülő leány akarati élete pedig még fejletlen. Élete sohasem kerül olyan ellentétes irányú problémák elé, mint most, amikor megtorpan a könnyű, alacsony örömeiket kínáló ösztönös élet előtt, *megérzi*, hogy neki magasabb-rendű szellemi és lelki értékek felé kell törekedni.

A serdülőkor *harmadik* szakaszában azután legtöbbször domináló erővel nyomul előtérbe a magasabb rendű *ideáлизмussal* telített erkölcsi élet utáni vágy. Most már nem marad a problémák zavaros ködében, vagy azoknak reális légkörében, hanem mindent bizonyos távlatból, magasabb szempontok szerint kezd megítélni.

Ekkor látja meg a középutat kizáró végletek *ellentétjét*: *a tudatos vagy ösztönös életet*, a szellemi-lelki életre való törekvést vagy a testi örömeik keresését, a lelki harmóniát adó tisztaságot vagy erkölcstelen életet. Ezeknek felismerése után mindenkinek, de elsősorban önmagának *objektív és szigorú kritikusa* lesz. Lelki életének azok a részei, *amelyek ösztönösek voltak*, most a *tudat reflexfényébe kerülnek*. S ha úgy látja, hogy vannak hibái, rossz szokásai, esetleg erkölcsi botlásai, akkor ezeket – alkudozásokat nem ismerve – letöri, legyőzi, hogy a magasabb rendű erkölcsi mértéknek megfelelhessen.

A serdülés forrongó évei alatt a leány *vallásos élete* szintén nagy átalakuláson megy keresztül. Az átmeneti életszakasz színes, gazdag érzelmi skálájú vallásos élete belenyúlik a serdülés *első* éveibe; sőt sokszor azt tapasztaljuk, hogy a vallásos életforma állandósul a leány lelkében. A serdülés *középső* szakaszában ezen a síkon azonban igen gyakran *lelki eltávolodás* is észlelhető. Ez az eltávolodás azzal magyarázható, hogy a pubertás korában a leánygyermek erős vallásos életét – romantikus szemléletének megfelelően – átszötte, átszilárdította; ez a színezés azután a serdülés második szakaszának *reális* világlátásánál alaposan megfakul. A serdülő leány nehezen tudja különválasztani a vallást attól a romantikus érzelmi világtól, amelyet maga épített vallásos élete köré. Mivel pedig a szellemi fejlődéssel törvényszerűen összefügg a szkepticizmus, azért az előbbi életével erősen összeforrasztott vallás nagy értékeit is eltolja magától.

Az élet problémái mellett a romantikus vonalakkal felrajzolt vallásos értékei is problematikusak lesznek; kételkedő tendenciák lépnek fel, amelyekkel szemben gyakran hiába próbál régi vallásos életéből hitet meríteni. *A vallásos életnek ugyanis a szellemi és lelki élettel együtt kell fejlődnie*. Nem lehet harmóniában a lélek, ha fejlődése az egyik vonalon előre halad, a másikon pedig elmarad. Ez az életszakasz pedig, *amely a szellemi élet terén rohamos fejlődést jelent, a vallásos élet fejlődésének nem mindig kedvez*.²⁰⁹ A serdülő leány ekkori szellemének megfelelő realista-naturalista irányú ol-

²⁰⁸ Helyes *lelki-vezetés megvédheti* a serdülő leányt és pótolhatja a pubertásban még fejletlen akarati életet: „Volt bölcs lelkivezetőm. Irányítása mellett tanultam, olvastam, színházba jártam, de vallásos életemet soha el nem hanyagoltam. *A VI. parancs elleni küzdelmeimben csak ott találtam igazi erőt.*” (Részlet egy serdülő leány leveléből.)

²⁰⁹ „Amiket olvastam, azok támadó erők lettek bennem. *Ledöntötték a régi világot.* Sajnos, mégsem volt olyan erejük, hogy az új világot ki tudták volna építeni. Csak törmelék maradt bennem; mert nem tudtam *komoly kritikával* lemérni az új gondolatok értékeit. Most már látom, hogy még a nagy szellemek is azt mondják, hogy

vasmányokat keres, ezek pedig erősítik a szkepticizmust és a vallásos életbe vetett hitet meggyengítik. Ez is az egyik – talán legfontosabb – mozzanat, amely a könnyen befolyásolhatóságból magyarázható. *Megrendül benne a hit.* Azok az értékek és azok a mértékek, amelyek eddig abszolútak voltak, most, amikor az egész világot *új szempontok szerint* fogadja lelkébe, ezek is új értékelés alá kerülnek.

Ez a folyamat körülbelül egy-két évig tart és a serdülés korának vége felé, az „én”-tudat megjelenésével és bontakozásával együtt – a serdülő leány egyéniségének megfelelően – *három különböző irányban* nyerhet megoldást.

Lehetséges, hogy a serdülő leány *megmarad* azon a síkon, ahová a serdülés korának második szakaszában jutott. Szkepticizmusa nem lesz olyan erős, hogy a vallásos élettől teljesen elfordítsa, de megingott hitével *nem tud mélyebb vallásos életet élni.* Ezeknek a leányoknak életszemléletük *diszharmonikus, kiegyensúlyozatlan marad*, mert nincs abszolút mértékük, amelyhez a dolgokat viszonyítsák; ítéleteik pedig mindig ingadozókká és erősen befolyásolhatókká válnak. Vallásos életük is külsőleges, felületes lesz. Az ilyen leányok életében a vallás többé nem irányító, lendítő energiaforrás. Egyéniségük azért nem tud kikristályosodni, mert nem talál *fix pontra*, amely körül a kristályosodás folyamata megindulhatna. Életük egészen a *környezetük hatása alá* kerül. Mivel pedig ez a hatás sokirányú, gyakran változó, sőt ellentétes, azért ezek a leányok a fejlődésben lassanként elmaradnak, lelkiéletük a vallásos síkon is összeomlást, meg-hasonlást fog mutatni.

A *második típushoz* tartozó serdülő leányok, a realista-naturalista szemlélet szélsőségében a materializmusig jutnak el. Ebben két összetevő játszik közre. Az egyik belső, az *idealizmusnak, mint lelki adottságnak hiánya*; a másik külső, a *vallástalan, materialista szellemű „felvilágosodott” környezet.* Az első a megindulás lehetőségét nehezíti, a másik a serdülő leány lelki ingadozásait kihasználva, a vallásos élet kifejlődését akadályozza. Ingadozó lelkét annyira meggyengíti környezetének hatása, hogy végül a serdülő leány *vallásos életében teljes szakadás következik be.*

A *harmadik típushoz* tartozó serdülő leányok – ha szellemi fejlődésük közben át is mennek a realista szemléletű perióduson – vallásos életüket nem engedik megfakulni.²¹⁰ Azt azonban le kell szögeznünk, hogy ezek vallásos élete is nagy átalakulást mutat. A pubertás gazdag, színes, érzelmi komplexumának helyét egyszerűbb, tudatosabb, *mélyebb vallásosság* foglalja el. Megtörténik az is, hogy a serdülő leány vallásos életének fejlődése nem ilyen sima, nem ilyen zökkenő nélküli; ilyenkor a szellemi fejlődéssel párhuzamosan a serdülő leány egyéb problémái között mindinkább vallást érintő nehézségek is merülnek fel. De míg minden más probléma elé bizonyos közömbös objektivitással néz, addig a *vallási problémák megoldását* egész lelkének megrezdülésével kívánja. Sőt igen gyakran nem is kételkedésből születő nehézségei miatt fordul lelkiatyjához, hanem azért, mert fejlődő szellemi élete nem tud világos és kielégítő feleletet adni a felmerült kérdésekre. Ezek a *problémák, vagy hibás értékelésből keletkező aggodalmak* a serdülő leány lelki fejlődéséből, belső átalakulásából magyarázhatók. Éppen azért nagy megértéssel és elnézéssel kell azokat fogadni és reális színezetű gondolkodásának megfelelően lehetőleg *egyszerű, logikus, kielégítő* megoldást kell számukra keresni.

Az *Egyház – pszichológiailag teljesen alátámasztható – nagyszerű elgondolással helyezte a serdülés végére a hitvédelem (apologetika) tanítását.* Ebben a korban erre igen nagy szükség van, mert alkalmat ad a hittanárnak, hogy a szellemi fejlődés útján előrehaladt serdülő leány előtt *rendszerbe foglalva* feltárja a vallás nehezebb pontjait és kijelölje a megoldás útjait. Erre azért is szükség van, mert nem minden serdülő leány fordul nehéz kérdéseivel a lelkiatyához; sőt az is bizonyos, hogy nem minden egyes kérdését viszi oda. Az elfojtott, megoldatlan nehézségek pedig a lélek mélyén a hit megrendülését készíthetik elő.

A serdülőkor *vége felé* azt tapasztaljuk, hogy a leányok legnagyobb része túlfejlődik a reális élet-szemléleten. Lelkiélete ezután csak azzal rezonál, értelmét, értékét, szépségét, célját csak annak látja, aminek a *reális, a materiális okon túl magasabb rendű orientációja van.* Ebben a korban kezd érezni a serdülő leány az *egységes, rendező elvek szükségességét: a világnézetet, melynek elemeit, támpontjait, a jövő felé kihúzott irányvonalait – ha a vallás felé vonzódik – az Evangéliumból kapja.* Eddigi életlátása *analízis volt, most már – bontakozó idealizmusának megfelelően – primitív szintézisekre törek-*

az életet Istentől függetlenül nem lehet élni. *Sajnos, hogy csak sokáig-tartó keserves lelki szenvedés után jutottam el eddig.*” (Részlet egy serdülő leány leveléből.)

²¹⁰ „A vallásos élet segített át a serdülőkoron. Sok támadásban volt részem; s ha néha inogtam is, de kitarítottam(!). Most hálát adok az Istennek, hogy ilyen maradtam. Barátnőim sokszor ismétlik a „mea culpa”-t; én a hála „Te Deum”-át zengem.” (Elsőéves egyetemi hallgatónő serdülő koráról beszél.)

szik.

Vallásossága ezután már az életének nem különálló részét alkotja, hanem az élet összes síkján mint irányító, egyensúlyt teremtő, döntő tényező jelenik meg. Ebből fakad a serdülő leány *vonzódása a valóság kegyelmi energiái felé*. Sajátos nehézségek, lelki ingadozások után a vallásban keresi az Isten kegyelmének kiáradását. Teszi pedig ezt azért, hogy megvilágosodjék előtte az élet célja, hogy sok vesztett csata után lendületes, fejlődésre beállított lelke megerősödjék és *az Evangélium kisugárzásában egyetemes célt, értelmet kapjon egész élete*.

B) A serdülő fiú.

a) Testi átalakulása.

A *fiúgyermek serdülése* éppen olyan belső folyamat és éppen úgy jelentkezik *külső* – átmenetileg diszharmonikus – formákban, mint a természetben észlelhető bármely átalakulás. Ahogyan a kristályok, a növények, az állatok vagy égitestek világában a növekedés, a belső erők által létrehozott térfoogat-nagyobbodás, érzékelhető formaváltozással is jár, éppen úgy követi az ember fejlődését is ez az alakváltozás. Különösen feltűnő ez a serdülés (pubertás) egészen jellegzetes, az egyén életében nem ismétlődő fejlődési szakaszában. Ekkor megy végbe ugyanis az a folyamat, amely nem egymásba simuló vonalakkal, hanem szaggatott, nagy kilengéseket mutató hullámmal lendíti előre az ember életét. A természet ugyanis a pubertásban nem a cizelláló művész finom vésőjével dolgozik, hanem feszülő életenergiák lökészerű, belső munkájával. Ezzel a belső munkával változtatja, alakítja, fejleszti a természet a serdülő *testi képét* is.²¹¹

Vizsgáljuk meg, hogy milyen tényezők hozzák létre ezt a változást.

Tudjuk, hogy a serdülés korában indul meg a belső szekréciós mirigyek (nemi mirigyek, stb.) fokozatos működése.²¹² A hormonok azután erős élettani befolyást gyakorolnak a serdülő szervezetére. Például a *nemi mirigyek* fokozott munkájának következménye a genitáliák gyors kifejlődése. Ugyancsak ezeknek működésével jár együtt a másodlagos (szekunder) nemi jelleg kialakulása is: a hang megváltozása (mutálás), arcvonások megváltozása, a szörképletek megerősödése és elterjedése, stb. Más belső szekréciós mirigyek működése a serdülő fiú testének vertikális növekedését idézi elő. De a pubertásban változik meg a serdülő fiú testtartása, mozdulata, gesztusa is. Valószínű, hogy e változást még jobban hangsúlyozza a serdülő *utánzó képessége*, mely ugyanebben az életszakaszban kerül felszínre. A serdülő fiú a felnőttek viselkedését, járását és rossz szokásait is utánozza. Éppen úgy próbál élni, viselkedni, beszélni, dohányozni, stb. mint azok. Különösen az utóbbit alkalmazza mértéktelenül. Pedig a korai, igen gyakran túlzásba vitt dohányzásnak hamarosan megjelenik a következménye. A felhalmozódó *nikotin hatása* különböző kellemetlen tünetekben jelentkezik a fiatal és érzékeny szervezetben: szív táji fájdalmak, szívdobogás, szédülés, általános rosszullét. Ennek megfelelően a serdülő fiú hangulati tónusa is megváltozik: kedvetlen, levert, szomorú lesz. Vigyázni kell azonban a szülőnek, nevelőnek és lelkiatyának, hogy különbséget tudjon tenni az ugyanebben a korban jelentkező és a *szekunder nemi jelleg kifejlődésével együtt-járó hasonló abnormalis jelenségek* között. A serdülő ugyanis gyakran panaszkodik, hogy fejfájás kínozza, „nehezen kap levegőt”, szédül, erősebb-gyengébb szívdobogása van, időnként étvágytalan vagy tompa húzó izomfájdalmakat érez. Sokszor minden különösebb ok nélkül ideges, szellemi vagy testi munkában hamar kifárad. Ezek a serdülést *tipikusan jellemző* tünetek gyakran külön-külön vagy együttesen lépnek fel, de nem tartanak hosszabb ideig. Ilyen kellemetlen tünetek vérellátási zavarokra vezethetők vissza, amelyeket a *szív és az aorta* egymáshoz viszonyított, *egyenlőtlen növekedése*²¹³ okoz. Ezeknek a tüneteknek *előidőzésében* szerepet játszik még a pubertás majdnem állandó kísérőjelensége: a *vérzegénység*, amely a szív és aorta növekedéséből keletkezett zavarok mellett egyik tényezője az *idegrendszer rossz vérellátásának* is. Ebből következik az idegrendszer túlzott érzékenysége, amely később, mint állandó *belső feszültség* lép fel a serdülő fiúban. A tisztán biológiai tényezők által létrehozott, a serdülés élettanából természetesen következő ideges feszültséget – mint később látni fogjuk – az otthoni vagy környezeti hatás még jobban erősítheti;

²¹¹ Weil: Die innere Sekretion. Berlin, 1922.

²¹² Organikus okok következtében *eltolódhat* a serdülés ideje: a gyermek fejlődésben elmarad (*infantilizmus*). Megtörténik az is, hogy a pubertás *kezdeté normális*, de *befejezése késik* (*protrahált serdülés*); ennek faji vagy klimatikus okai lehetnek.

²¹³ Igen fontos ilyenkor az ismételt *orvosi vizsgálat* és *orvosi tanács* a serdülő további sportolására vonatkozólag.

ezt a testi túlfűtöttséget azután a hegemoniára törekvő *szexuális ösztön* – a saját vonalán – igyekszik levezetni. A biológiai energiáknak szexuális irányú eredője – különösen erotikára hajló, idegesebb gyermeknél – a gyakran fellépő onánia („önfertőzés”) lehet. Ez azután belső gátlás, nevelői irányítás hiányában rossz szokássá, majd *szenvedéllyé erősödhet* és súlyosabb lelki zavarokat válthat ki.

Az itt említett *élettani tényezők hatása* – részben – a szellemi és lelki életben is érezhető. Azonban „nem szabad ezt úgy felfogni, hogy a serdülés fiziológiája hat *csupán* vissza a szellemi fejlődésre. Aki a pubertás érési folyamatát *csak* a nemi funkciók szempontjából szemléli: *egyoldalúan* fogja fel e folyamatot. Mert a szellemi és lelki érési folyamat éppen olyan *autonóm*, mint a testi kialakulás. A nemi mirigyek ugyan befolyásolják a testet és a lelki életet, mégis a pubertás szellemi és lelki folyamatainak megvannak a maguk sajátos, *a szellemi és lelki élet által determinált feltételei*.²¹⁴

b) Lelki-képe.

A serdülő fiúnál megfigyelhetők olyan *lelki jelenségek* is, amelyek az átmeneti életszakaszban (praepubertas) nem voltak felszínen, vagy csak az átmeneti életszakasz vége felé merültek fel a léleken. E megfigyeléseknél – különösen a serdülőkor *első* felében – a nevelő világos benyomása: romantikus életérzés mellett erős *kedélyhullámzás* uralkodik a serdülő fiú lelkében. Ezt a lelki ingást szélesen festi alá a *túlzott szórakozottság* és a *gondolatok sajátosság szökellése*, mely összefüggésben van az-
zal, hogy a serdülő fiú *figyelme hamar kifárad* és folyton megújuló *külső ingerek nélkül szerteoszik*.²¹⁵

Érdekes tünet az is, hogy szinte kivétel nélkül minden érzelmi vagy akarati jelenség az ellentétével, *az antipólusával* jelentkezik a serdülőben. Még pedig majdnem egyidőben és körülbelül egyforma erősséggel. Sugárzó, színes, nagy *jókedv* után minden átmenet nélkül sötét tónusú *lehangoltság* következik.²¹⁶ Meleg, önmagát átadó, szenvedélyes barátság elé a félnk, zárkózott, *magányt kereső* gyermek lelki izoláló rétege húzódik. Egyszer rideg, *érzéketlen, részvétlen*, máskor pedig az érzetek, képzetek nyomán megjelenő érzelmek olyan hangulatot teremtenek benne, melyek alapján erősen *részvétel-érző* lesz. Azonosítja magát a szenvedőkkel, megéli mások szenvedéseit és ha e szenvedésnek nyomor a gyökere, akkor arra – *korunk aktuáló hatásaképpen* – különös erősséggel rezonál. Ekkor lesz nála tudatos a közösségi, a *szociális érzés*. Ez az érzelmi komplexum *cselekvésre kényszerítő* hangulatot alapoz meg benne,²¹⁷ amely azután a szélsőséges agitációkban és radikális politikai harcokban, esetleg forradalmi mozgalmakban kapja meg végső értelmét.

Időnként, mikor a serdülő fiú belső erőtlenségét érzi, *bizonytalanság* kíséri elhatározásaiban is. *Gyávaság* jellemzi ezt az akarati hullámvölgyet, amelyet hirtelen elsöpör a harcösztön, a *bátorság*, a dacosság felfelé feszülő ívelése.²¹⁸ Szinte szükségszerűen következik ebből a *másokkal való ellentét* és nézeteltérés. Különösen a serdülő és a szülő viszonyában jelentkezik ez igen erősen. Gyakran kínos jelenetekben robban ki és megszakítja a köztük lévő régi, bizalmas, szeretettel telített jó barátságot.²¹⁹

²¹⁴ Kronfeld: Psychotherapie, 2. Aufl. Berlin, 1925. 80. 1. Hasonlóan nyilatkozik *Bleuler is.* (Bleuler: Lehrbuch der Psychiatrie. 5. Aufl. Leipzig, 1923.)

²¹⁵ A serdülő *figyelmi-típusát* – általában – jellemzi, hogy önkéntelen (*pszichológiás*), széles körben megosztó (*disztributív*), elterelhető (*passzív*), rövidebb ideig tartó (*dinamikus*), legtöbbször erős hangulati színezetű (*emóciós*).

²¹⁶ Hallgassuk meg magát a serdülő fiút, hogy mi történik ilyenkor benne:

„... nem értem magam... mintha kiesett volna valami belőlem. A régi, gyerekes, játszi kedvem, a tanulás iránti szeretetem, a vallásos, tiszta életörömöm eltűnt. *A lelkemre homály és köd borult.* Eltakarja az életcélnak, a jövőnek csillagait. Gyerekkoromban örültem mindennek, *most fásultság, fáradtság mutatkozik bennem, ösztöneim is elhatalmasodtak...* Úgy érzem, hogy sötétségben járok. *Szinte kiáltani szeretnék: segítség!*” (Levélrészlet.)

²¹⁷ Ezt használják ki ügyes demagógok, mikor a nyomorral, a végtelen emberi szenvedéssel *tudatosan először* találkozó és mélyen rezonáló serdülőket a maguk céljaira hangolják. Megdöbbenő szavakkal írja meg ezt egyik regényében M. *Starke*. A regény háttéré a Rajna-vidéki nagy politikai harcok. Egy csomó serdülő leány és fiú szerepel benne. „Hitler”, „Rotfront” és hasonló jelszavakkal dobálóznak. Mindegyik azt hiszi magáról, hogy ő fogja megváltani a világot. Fiatal gimnazisták járnak már politikai gyűlésekre: fantasztikus, groteszk tervekkel állnak elő ott. A nagy frázisok ködössé teszik a fiatal agyvelőket és üressé a lelküket. Frázisokkal bélelt, szánalmas marionettek lesznek ezek a szegény serdülők, akiket a háttérben meghúzó ügyes, de lelkiismeretlen demagógok rángatnak a politika drótfaján. (Margot *Starke*: Junge Menschen heute. Berlin. 1931.)

²¹⁸ Garnett: Insunct and Personality. London. 1928.

²¹⁹ „...Éppen nem ritka jelenség a serdülés beálltával a szeretet, sőt a tűrhető *jó viszony meglazulása apa és fiú között* is. Az utóbbinál a nemi ébredés könnyen vezet egyúttal durcásságra, *kemény szembeszegülésre* a szülők-

Ez a jelenség nem kizárólag az *engedetlenségnek* vagy megfakult gyermeki szeretetnek, hanem a serdülő lelki átalakulásából *természetesen jelentkező, önállóságra, függetlenségre való törekvésnek* a következménye. Ebből fejlődik ki – bio-típusos tényezők által megerősítve – a serdülő fiú túlzott szereplési vágya és a mindenáron való *vezérkedés*.²²⁰

A serdülő fiú értelmetlenül szédül ebben a zavaros lelki káoszba, hiszen *minden nap új változást jelent az életében*, amellyel szemben nem tudja lelki berendezését mindig átcsoportosítani. Akarati életének bevált kormányzó erői eddig szabályozták, irányították lelki életét. A mindennapok apró problémáit máshonnan elvont lelki energiával, gyermeklelkéből hozott imáival tudta egyensúlyban tartani. De most a *serdülés első*, válságos szakaszában mindez nem működik rendesen,²²¹ mert a szexuális energiák fölényes támadásban legyőzik ezeket. Egyúttal az is megfigyelhető, hogy ezek az energiák nagy intenzitással törnek arra, hogy centrális helyüket elfoglalják és a serdülő életét irányítsák. A *túláradó szexualitás* ellen ekkor már nem tudja használni a régi értékeit és nem tud már hozzájuk igazodni, így jut el ahhoz a ponthoz, ahol a régi és új élet irányai egymástól eltérnek, amikor tehát választania kell. A választást pedig a környezete és lelki alkata befolyásolja. Új energiákat koncentrálhat a nemi ösztön ellen, vagy hozzáigazodhat újból a vallás biztos iránytűjéhez. De választhatja a rossz irányt is.²²² Engedhet a korai szexualitás túlzó vágyának és akkor beleveti magát a körülötte kavargó sötét, hullámozó életbe. A felajzott szexualitást – mint láttuk – nem bírja egyedül lefogni, átalakítani és irányítani. Kezdetben szokás, *később szenvedély lesz benne*, aminek fizikai és lelki reakciói is nemsokára mutatkozni fognak. Még pedig sok esetben olyan intenzitással, hogy minden mást kiszorítanak a serdülő tudatának előteréből. *Talán* ugyanebből a lelki rétegből fakad a serdülő túlzott *érzékenysége* is, amely a pubertás *első szakaszának végén* vagy a második szakasz elején éri el a legnagyobb erősségét. A serdülő belső diszharmoniaja miatt fejletlen illetőleg csökkent akarati életének fékező, irányító energia-komplexuma nem tudja őt küzdelmében erőteljesen támogatni. Éppen ezért a rendkívül érzékeny, túlzottan önérzetes s az élet pesszimista látására *lelki alkatától is meghatározott* serdülő fiú kisebb-nagyobb okok miatt üresnek, értelmetlennek, céltalannak találja az életét. Rossz bizonyítvány, vereség az atlétikában, megszakadt barátság, reménytelen szerelem, csalódás a szülőknél, stb. teljes lelki összeomlást idézhet elő benne. A lelkét beárnyékoló, *neki* nagyot jelentő problémákat „igen” vagy „nem” feleletekkel akarja megoldani. Ez természetesen nem sikerül. Ismétlem, ha *lelki alkata* is ilyen irányba hajtja és nincsen „valaki”, akinek megfogja a kezét és akiben megkapaszkodjék, akkor problémáiból egyetlen kivezető utat lát csak: *meghalni*. A *lassan felhalmozódott* fájdalmas élmények reménytelen, szomorú órákban maximális súlyosságot érnek el benne és rászakadnak. A „világ”-ot képmutatónak, igazságtalannak, piszkosnak, hazugnak látja, ahonnan menekülnie kell. Minderősebben érzi, hogy tiszta gyermekéletével kell megváltania környezetét, hogy fel kell áldozni magát értük. Ilyenkor születik meg bontakozó lelkének sajátos tragikumja: az *élet paradox látása*. Egyszerre szemléli a közeli és távoli életet: a reális és az ő *romantikusán* elgondolt életét. *Optimista* beállítottságú egyénnél az életnek ilyen paradox látása a komikum elemeit jelenti. A felnőtt *hívó* léleknek pedig, aki

kel, avagy ellenkezőleg titkolózó, *alattomos elkülönülésre* vagy a kettőnek szövődéseire, szóval olyan jelenségekre, melyek kirívóbban ugyan inkább csak a kóros hajlamúaknál, enyhébben s műloán az ép idegzetűeknél is észlelhetők a másodlagos jelleg kialakulásának ezen időszakában.” (Ranschburg: Az emberi elme. Budapest, 1923. II. kötet, 102, lap.)

²²⁰ Dunin-Borkowski a serdülők *vezérei* között öt típust különböztet meg: *a)* másokon uralkodó típus, *b)* másokat megnyerő, *c)* óvatos, fontolgató, *d)* a nem hivatalos vezető, csak imponáló fellépése teszi azzá, *e)* a szemfényvesztő típust. Ez az osztályozás *nem tudományos* rendszerezés; inkább csak a feltűnőbb típusok bemutatása. (Dunin-Borkowski S. J.: Führende Jugend. Berlin und Bonn. 1922.)

²²¹ Hallgassuk meg egy ilyen szédült, súlypontnélküli serdülő fiú szavait:

„A viharzó belső életemben néha egy világító csíkot láttam felvillanni: gyermekkori *barátságok*, tiszta *örömkök*, *alázatos imádságok* megtört fénye világította be egy pillanatra a lelkemet. Egy pillanatra csak, hogy azután újból valami furcsa és szörnyű lelki örvény keringjen bennem.” (Részlet egy serdülő naplójából.)

Még az erősebb, az ellenállóbb serdülő fiút is megingatja a pesszimista életlátás a pubertás elején:

„...Azt hiszem, most mégis csak fogok néhány lépést előre is tenni, *ami kivezet ebből a kilátástalan romhalmazból*. Mert hogy a mostani helyzetem kétségbejítően bizonytalan és zavaros, azt tagadni nem lehet

Minden terv irreális most (!) s az ember értetlenül néz a jövő elé. Mi lesz velem?...”

²²² Olvassuk el egy olyan serdülő fiú levelét, aki lélekben elszakadt a vallás irányától:

„... a mostani életem majdnem értéktelen, pedig azt hittem, amikor *szakítottam régi vallásos életemmel*, hogy végre önálló leszek, hogy most lesz csak igazán szép az életem... Keservesen csalódtam... úgy érzem, hogy az összeroppanás felé megyek...”

az ellentétekből teremti meg az események fölé emelkedő világnézetét: új lendületet, erősebb, hívőbb hitet. A serdülőnek azonban, sajnos, még nincs tudatos világnézete, ennek az *elemei* csak a serdülőkor felső határán fognak kibontakozni. A serdülő még nem tudja a romantikus világot és a valóságot *szintetikusan* látni. Még nem tudja ezt a nagy távolságot áthidalni, még nem tudja az élet antipólusait magában összekötni. *Sorslátása tisztán tragikus lesz*. A körülötte áramló események, emberek egyetlen tragikus életérzésben folynak össze benne, mely azután halálba indulását meghatározza. Utolsó kihangzó gondolataiban, amikor ítélt és „megbocsát”, amikor búcsúzik az élettől, van valami a görög sorstragédiák hőseinek sajátos pátoszából és örvénylő lelkéből, lelki nagyságából. Megrendítő pszichés *mélység, jóság és tisztaság* csillan meg ilyenkor a halálba menő serdülő fiú összeroppanó lelkén,²²³ amelyet néha hangtalanul, de gyakran melankóliás hangulatot tükröző *pózzal* sugároz ki magából.

Van *azután a serdülő fiúknak olyan töredéke is*, amely külső és belső hatások alatt cinikus *blazirtságba*, nagy gesztusokkal, stilizált mondatokkal aláfestett *bohém pózba* vagy *túlzott élvhajhászásba menekül*.²²⁴ Ez azonban csak csekély része a serdülőknak, mert a pubertás első és középső szakaszában a legtöbb gyermekben a szexuális hatások még *nem világosak és nem tudatosak*. A túlzottan érzékeny, *romanticizmusra hajlamos* serdülő fiúban ilyenkor valóban ébrednek az ősi vágyódások a nő iránt. Ezek a vágyódások azonban – legtöbb serdülő fiúnál – szexualitás nélkül, *tisztán* érzelmi síkon mozognak és a szíven keresztül megszárt, finom lírában olvadnak fel. A bontakozó ősi vágyódások elindulnak, hogy eszményt keressenek, hogy szebb, jobb, értékesebb valakit találjanak, aki az élet fölött áll, mint „a parttalan, megáradt folyó fölé hajló fűzfa”. Elindulnak és ha megtalálják a női eszményt, akkor százféle kompozícióban, szonettben, versben, balladában, novellában újra és újra lelkesedik, *ujjongják, „kiharsogják”*, megélik a megszeretett kislány szépségét, finomságát és felsőbbrendűségét. Boldogok, hogy élnek. Minden szavukkal, gesztusukkal ellentmondanak *Shakespeare*nek, mert igenis „boldogok, hogy túl-boldogok”. Ez a sok szép, lázas, egyéniségre tudatosan (!) felhasadó, hajnalos érzés-komplexum: a *szerelem*.²²⁵ Amint a hajnal világosodó horizontján felszakadó első sugarak bontják fel a nyomasztó sötétséget és adnak fényt és árnyékot, színt és plasztikát, távolságot és mélységet, mozgást és értelmet a felébredő természetnek és embernek, úgy hasad rá a serdülő fiúra is az új, ismeretlen „ideg-zsongító” érzéstömeg. Az eddig céltalan, értelmetlen, sötétéletű serdülőfiú lelki horizontján fényes, világos, csillogó, új életet hirdető érzések jelennek meg. Felbontják a sötét lelki síkokat: világosságot, színt, örömet, értelmet, *célt* állítanak az életébe.

Hogy *milyen* lesz ez a cél, az nagyrészt a serdülő fiú lelki alkatától²²⁶ és attól függ, hogy a serdülőkor melyik szakaszát éli. Az egyik romantikus lírát, a másik szimultanista új verset dalol ki magából. Az egyik nagy hős, nagy államférfi, a másik kiváló tudós, híres feltaláló akar lenni. De mindegyik *akar* valami lenni. A tiszta nőből visszatükröződő szerelem új színezetű hangulatot, új tettekbe kényszerítő indulatot emel fel, mely *mozgást*, reményi, *hitet*, új életlátást *aktivál* a serdülő fiú lelkében. A serdülőkorban jelenik meg tehát *először a* misztikus isteni élettervnek egyik végtelenből hajló vonala, „mert abban a hevületben, mellyel a psziché a szeretett fél felé fordul, megvan már az *élet evolúciójának tendenciája*”.²²⁷

A pubertás második szakaszának végén, illetőleg a harmadik elején e lelki vonások mellé *újak* rajzolódnak fel, sokszor erősebben kiemelkedők. A serdülő fiú már többször *észrevette* a különbséget az „én” és a „más” között, éppen azért megtanult már bizonyos távolságot ékelni az „én” és a „világ” közé. *Túlzott* esetekben valószínűleg ez az alapja ön maga abnormális túlbecsülésének és éles, kímélet-

²²³ Gondoljunk itt Wedekind: Tavasz ébredése, Schönherr: Gyermektragédia, Ibsen: Vadkacsa c. drámák *tragikus sorsú serdülőire*.

²²⁴ Klieneberger: Über Pubertät und Psychopathle. Wiesbaden. 1914.

Kohl: Pubertät und Sexualität Leipzig. 1911.

²²⁵ „A szerelem át- meg átfűtötte őket (a serdülő Jean Christopet és Minnát) édes, meleg érzetekkel. Minden egyébről megfélekedtek. Vége volt itt minden önzésnek, gögnek, hátsó gondolatnak. A lélek valamennyi árnyékát elűzte ez a fényes szó: szerelem. – Szeretni, szeretni... Nem *ismertek többé magukra*, de hiszen nem is *voltak többé a régi emberek*: minden *átalakult* bennük, szívük, arcuk kifejezése; szemük jóságot és gyöngédséget sugárzott. *A tisztaságnak, az önmegtágadásnak, az önfeláldozásnak* drága percei voltak ezek, amelyek nem térnek vissza többé az életben. (Romain Rolland: Jean Christophe II. Virradat. Ford.: Aranyossy P. Budapest, 1920. 119-120. l.)

²²⁶ Janet: Les medications psychologiques. Paris, 1919.

²²⁷ Nagy Lajos: Élő gondolat Budapest, 1930. 288. l.

len kritikával felfegyverzett *fölnyérzésének*. Ez a fölnyérzés azután a látszólagos *magasabbrendűség* olyan légüres szférájába lendíti a serdülőt, ahol már csak szólások és tartalmatlan frázisok hangzanak. Ebből a ritkalevegőjű szférából – külső hatásra – hirtelen, szinte minden átmenet nélkül a félnkség, a *kisebbértékűség* sötét szakadékába zuhan. Ebben a kényelmetlen állapotban *ösztönszerűen* kiegyenlítő törekvések kezdenek szerephez jutni. A lelki energiák *átmenetileg koncentrálnak*, hogy ebből a sötét érzés- és gondolatvilágból kiemeljék a serdülő fiút; ennek pedig az a rendeltetése, hogy fejlődését olyan útra tereljék, amely neki még járható.

Bizonyos, hogy az ilyen lelki megmozdulásokban nincsen még *tudatos irány* vagy *célkeresés*, de ahogy ebben az elalélt, levert, fájdalmas *kisebbértékűségi* periódusban a serdülő lassan eszmél, ahogy „magához tér”, ahogy a figyelmét mindinkább *önmagára* koncentrálna,²²⁸ abban már az „én” *tudatos jelentkezését* láthatjuk. Mert az „én” a *kisebbértékűséggel* együtt-járó lelki krízisben „a tudatalatti gondolati határon lévő labirintusból formálja ki magát”.²²⁹ Ennek a korszaknak az élményei azután már mind szorosabban az „én”-hez kapcsolódnak. Bizonyos, hogy ez a jelenség már az átmeneti élet-szakaszban (praepubertas) is megvolt, de csak *homályosan*. Mert a gyermeknek is van „én”-érzése, de ez még *semmiféle problémát* nem jelent számára. A serdülő erősebben, *tudatosabban*, világosabban érzi lezárt, különálló egyéniségét.²³⁰ Most kezd tehát az „én”-érzés erősödni és uralkodó szerephez jutni. Az *éntudat*, az „én” *tudatos megismerése*, az „én”, a *személyiség* (!) imponáló módon jelenik meg, hogy a serdülő lelki központját magának lefoglalja. Jól mondja Adler: „az életben és az emberi fejlődésben semmi sincsen, ami olyan misztikus lenne, mint a *személyiség megjelenése*”. A *személyiség* bontakozásának ettől a misztikus pillanatától kezdve minden történésnek, gondolatnak, akaratnak, érzésnek értelmet adó központja a serdülő fiú „én”-je lesz.²³¹ A fönséges isteni életterv más itt előkészíti az ifjú és a férfi „én”-jének kristályosodási magját. Már itt kezdi meg kísérleteit a serdülővel, hogy majd a pubertás folyamatának *végén* az ifjúban vagy később a férfiben a kiegyensúlyozott *jellemet*, mint konkrét eredményt tudja megalkotni.

Az „én” fejlődésével párhuzamosan történik az „én”-es *akarat* kibomlása is.²³² Nagyon természetes, hogy *kezdetben* a serdülő még nem egyetemes emberi célokból akar valamit, hanem az *önhangsúlyozás* első, örömet visszasugárzó sikeres kísérleteiért; azért a felsőbbrendű érzésekért, amelyek akkor születnek meg, amikor először látja, tapasztalja a saját lelkének, az emberi léleknek halhatatlan jelzésű emanációját: az *akaratot*.

Az *akarat* megjelenésével a serdülő „én”-je újabb fejlődési szakaszhoz jut. Most már *logikusan és világosan elválasztja* a „más”-tól az „én”-t. Most már a dolgok, a külső „világ”, az emberek mind távolabb kerülnek tőle. Mind idegenebbül hat rá minden, ami kívülről jön s ha még biotípusánál fogva nagyobb is a társaséletre való beállítottsága, most mégis azt érzi erősen, hogy „nagyon, nagyon egyedül van”.

A *személyiség*, az „én”, lassan *önmagáért való* (perszonált) *energiaközponttá*²³³ *kristályosodik*, amelynek végső kapcsolatai *transzcendentálisak!* Az „én”, a teljesen kibontakozó *személyiség* körül fog ezután minden keringeni. Új univerzum, *külön világ* van itt keletkezőben, melynek összetartó, szabályozó, irányító, kisugárzó fókuszában már ott van az „én”, az *emberi személy*. A serdülő fiúnál most

²²⁸ Ezt ismeri fel Busemann is, bár nem elég differenciáltan: „Das Kind ist meist mit seiner Aufmerksamkeit ganz auf die Umwelt gerichtet. – Im Gegensatz zu ihm steht das Verhalten des Jugendlichen: er beschäftigt sich in seinem Gedanken viel mit sich selbst, sein Bewusstsein ist zurückgebogen auf die eigene Person, ist reflektiert. (Busemann A.: Das Geschlechtsleben der Jugend und seine Erziehung. Berlin, 1916. 35. l.)

²²⁹ Spranger: Psychologie des Jugendalters. 3. Aufl. Leipzig, 1925.

Ziehen: Seelenleben der Jugendlichen, Langensalza. 1923.

²³⁰ Kronfeld: i. m. 82. l.

²³¹ Ryland Boorman: Developing Personality in Boys. New-York, 1929.

H. Pieron: Le développement mental et l'intelligence. Paris, 1927.

Tumlirz: Reifejahre. Leipzig, 1924.

W. Stern: Die menschliche Persönlichkeit Leipzig, 1923.

²³² „... az „én”-es *akará*s más és *több*, mint a képzetek kapcsolódása és érzelmek, affektusok cselekedetekben való oldódása. Minden amellest szól, hogy ezeken *kívül és fölül* a saját-képpeni akarás az „én”-ben *rejő* jelen és múltbeli erőkből vett *energia* egyengető vagy gátló beavatkozása a képzetek s az azok mozgásait intező érzelmek dinamikájába.” (Ranschburg: Az emberi elme. Budapest, 1923. II. kötet, 132. l.)

²³³ A *legújabb pszichológiai* irányok is – bár e munkától *eltérő tendenciával* – erősen *energetikai* alapon tárgyalják a lelki jelenségeket. (Bernfeld und Feitelberg: Psychoanalyse und Trieb. Wien, 1932.)

kezdődik a saját értékeinek megvilágítása, azoknak tudatos felfedezése és megértése. Mikor azután megismerte önmagát, mikor felfedezte, másokhoz mérte, átélte a serdülő saját személyiségének értékeit, akkor – *körülbelül a serdülőkori harmadik szakaszának elején* – hosszas tépelődés következik, tele primitív logikával felépített gondolatcsoporttal. Ilyenkor lelkének végső értelmét, „én”-jének a Végtelen távlatából sugárzó képét keresi. Ez a különös, a transzcendens világból születő, a *lélek isteni eredetét oly gyönyörűen bizonyító* belső tépelődés végül is egy, a lét határát súroló, visszhangtalan mondatban sűrűsödik össze: miért élek, miért vagyok tulajdonképpen? A gyermek – *ha eljut ilyen kérdésekig* – még ezt kérdezi: mi volt, amikor még nem voltam, hol voltam, mielőtt megszülettem? A serdülő már mást kérdez: miért vagyok én? Milyen értelme van az én életemnek?²³⁴ Az *értékesebb* serdülőben ezek a kérdések – melyek a serdülő fiút jellemző *kíváncsiságnak* szublimált termékei – a *tudásvágyat* erősítik meg. Sokat akar tudni, *mindent meg akar ismerni*, hogy azután válaszolhasson ezekre a nehéz kérdésekre. Nagyon természetes, hogy amíg mindez lejátszódik a lelkében, addig a belső kristályosodás lassan fejlődik vagy teljesen megakad. Lelkiéletében asszociációs úton – átmenetileg – sajátosság áramlás indul meg; minden érzés, gondolat, cselekvés az élet végső értelmét kutató kérdésekhez kapcsolódik. Összes belső történése idevonzódik; esetleg iránytalan lesz, amíg a serdülő fiú néma tépelődéssel ott áll a Végtelen horizontja előtt. Rövid megtorpanás után azonban ösztönösen megjelennek a *kiegyensúlyozó lelki energiák, amelyek – ha elég erősek – újból elindítják* a belső, az „én” körül történő kristályosodási folyamatot.²³⁵ Néha ezt a szükségszerű lelki folyamatot valamelyik nagy gondolkodó, katolikus szent világnézete vagy az *Evangélium* parabolája indítja el. Még pedig úgy, hogy a szét-húzni akaró, az „én” értelmét, végső, kozmikus célját kereső ezernyi gondolatszilánkot újból összefogja és az „én” energiaközpontja alá rendeli. *Vagyis a serdülő fiú újból törvény alá akarja kényszeríteni a lelki dinamizmust; újból rendet akar.*

Ebben a küzdelemben egyre *tudatosabb lesz* benne a belső egyensúly, a nyugodt fejlődés utáni vágyódás: a *harmóniakeresés*. Primitíven és esetleg érdekesen elgondolt rendszert teremt magának, amelyet nagyon szabályos és erősen stilizált életprogramra előz meg. Ebbe a keretbe próbálja belefoglalni bontakozó egyéniségét. Mikor azonban élesebben kezdi látni, hogy a program nem valósítható meg, akkor az új és új ismereteiből, a sajátosságos élelátásból eredő diszharmónia, mint immanens szükségszerűség, új ösvényeket tapostat vele. Ezt pedig azért teszi, hogy az őt körülvevő világból végre egységes, *összefüggő képet kapjon*, hogy felismerje a saját belső életének és a „világ” működésének összefüggő rendjét, hogy rendszerbe kényszerítő szellemi munka útján tudatos szintézisbe fogjon minden életrészt. Ilyenkor tehát azon dolgozik, hogy fejlődő személyiségét erős alappalra és az élethullámzás fölé építse. Ezen az úton jut el a *világnézet elemeihez*, amely rávezeti arra a mindjobban erősödő, a tudatban fellépő igazságra, hogy kell *valami*, amihez igazodják, hogy kellenek az elvek, a leszúrt útjelzők, amelyek irányt mutatnak cselekedetnek és belső fejlődésnek egyaránt. A *világnézet elemeinek megjelenése* azt is jelzi, hogy a *serdülés* forrongó, viharos periódusa *vége felé közeledik*. A lélek felső rétegében, a tudatban mérséklő törekvések érvényesülnek. Ha szabad ezt a geológiai hasonlatot alkalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy ezek a felső rétegek, az első formába merevedett, stabil közei a születendő új világnak: a *jó Isten* húsból, vérből, idegekből, lélekből teremtett új bolygójának. Most, a nagy kataklizmák, az eruptív belső expanziók, a lázas forrongások után születik meg a karakter első fix iránya; most kezdenek kikeményedni az ifjú, a férfi lelki szerkezetének – Isten új templomának – *első pillérei*. Ezeknek megerősödését, a *biotípus*, az állandóan ható *környezet és a lélek belső, önmagát szabályozó munkája együttesen* hozzák létre. Nagyon természetes, hogy az így lassan felszínre kerülő, kialakuló jellemvonások tömegéből először az „*én ideál*” domborodik elő, amely a serdülő fiú törekvéseinek, vágyainak mágneses sarka lesz²³⁶. Ez azonban nem mindig állandó és nem csak egyet jelent. A nagy célokat sugárzó ideálok változnak, megfakulnak, cserélődnek. Gyakran többen is vannak és egymásmellé helyeződnek. Az intenzív érzelmi élet, mely ilyenkor a lelki jelenségeket aláfesti, nem mindig egyforma jellegű és meleg tónusú. Az „én”-nek, a személyiségnek és az „én-ideál”-

²³⁴ Van Renterghem: La psychotherapie dans ses differents modes. Amsterdam, 1907.

I. de la Vaissière S. J.: Psychologie pedagogique. Paris, 1921.

W. Stern: Vom Ichbewusstsein des Jugendlichen. Zeitschrift f. pädagog. Psychol, 1922.

²³⁵ Kretschner: Medizinische Psychologie. Leipzig, 1922.

Hoffmann: Die Reifezeit. Leipzig, 1926.

E. Stern: Jugendpsychologie. Breslau, 1923.

²³⁶ Klages: Vom Wesen des Bewusstseins. Leipzig, 1921.

Österreich: Die Phänomenologie des Ich. Bd. I. Leipzig, 1910.

nak kölcsönhatásából keletkezik az az érzéskomplexum, amely erősen hangsúlyozza a serdülő lelkében a nagyon aktuális és nagyon előtérben lévő problémákat. Hangsúlyozza az *önkritika* kiépítését, a *belső értékeinek* teljes és legerőteljesebb *kialakítását*, a nagy emberi szolidaritásból felfakadó szeretetet és tiszta vágyat, hogy őt is *szeressék*, őt is *megbecsüljék*, hogy nagy erőfeszítéseit, nagy kikezdéseit, lelki értékeit *elismerjék*.

Most már tehát a *világ felé fordul*; sugárzó lelkének fénycsóvját mind messzebbre küldi, hogy az érzés és gondolat, eszmék és szeretet fényhídjain keresztül a világot elérje és magához kapcsolja. Mind nagyobb sugarú lesz ez a kör, amelyet *az én, a lelki-energiaforrás bevilágít*. A tudat világosságánál mind színesebb, káprázatosabb élmények rajzolódnak eléje. Ezekből, az élményeken keresztül felvett értékekből merevedik ki *lassan az ifjú* lelkének körvonalait sejtető személyiség (persona) jellege.

A serdülő fiú *szellemi élete is* tele van eruptív, majd átmenetileg ellanyhulást mutató jelenségekkel. Az átmeneti életszakasz depressziója után egy-ideig még benne él a serdülés romantikus világában; majd hirtelen a problémákkal együtt a *tudásvágy, az épülni akarás erősödik meg benne*.²³⁷ Sajnos, hogy ez nem lassan, fokozatosan történik, hanem nyugtalan, szétfolyó, nem koncentrált lélekkel. Érdeklődési iránya ilyenkor megoszlik, sokfelé ágazó lesz. *Az értékesebbek* a kultúrának minden új területét akarják meghódítani. Minél többet akar megismerni és minél többet tudni. Mint a felhasított föld, tárja ki magát a kultúra új vetése számára. Ismétlem: a pubertás első felében a tudásvágyat még *romantikus* vonalak díszítik. A serdülő fiú irodalmi olvasmányait is eszerint válogatja össze. A romantizmus uralkodó eleme lesz az értékesebb serdülő által kiválasztott szépirodalmi munkának és a kisebb-kaliberűek detektívregényeinek egyaránt.

A serdülőkor *második* felében ez a tudásvágy *mindjobban távolodik a romanticizmustól*. A serdülő fiú már objektív akar lenni; már keresi a valóságot, a *realitást* „úgy, ahogy van, kendőzés nélkül”. A realizmus nemcsak beszédtemáiban, olvasmányokban, hanem életérzésében, primitív sorslátásában is uralkodó lesz. Éppen ezért a barátokban, a környezetben, az eseményeket mozgató *okokat*, a *belső valóságot keresi*.²³⁸ Ez természetesen a serdülő egyéni értékeitől meghatározva nyilatkozik meg.

A serdülés *második* szakaszában a szellemi fejlődés reális periódusával együtt merül fel először komoly formában a *pályaválasztás problémája* is. Ekkor erősödik a serdülő fiú lelkében mindjobban a kérdés: „mi is akarok tulajdonképpen lenni?” Erre a kérdésre a serdülő fiúk egy része, akiknél belső adottságok és külső körülmények, családi tradíció a pályaválasztásban szerencsésen kiegészítik egymást, elég könnyen adják meg a feleletet.

A pályaválasztás problémájának megoldása csak akkor válik nehezebbé, ha a serdülő fiú *bontakozó tehetsége* élesen meghatározza a pályaválasztás irányát, azonban külső gátló okok másfelé akarják fejlődését kényszeríteni. Különösen a művészi pályára készülő serdülő fiúknál látunk ilyen nehézségeket. Ugyancsak komoly nehézséget okoz az az érdekes jelenség, amikor a serdülő fiúban többféle készség vagy tehetség bontakozik egymás mellett és egyforma erősséggel: amikor a serdülő *sokoldalú*. Ilyenkor elég nehéz a pályaválasztás. A szülőnek, a nevelőnek és lelkiatyának mindenesetre állandó megfigyelés után arra a *pályára* kell előkészíteni, amelynek választása esetén a családi körülmények, gazdasági helyzet, a jövő alakulása és – last, but not least – a serdülő fiú kiválasztott tehetségének közös eredője a *legnagyobb szellemi és lelki kifejlődést fogja lehetővé tenni*.

A szellemi érésnek ez a szakasza előfutamként vezet be a lelkiélet legfontosabb és legcsodálatos-

²³⁷ Az élet nagy problémái tükröződnek a mai kor serdülőjében. Mindegyikre feleletet akar adni. Az itt mellékelt kérdéseket 15-17 éves serdülő fiúk adták fel a hittanárunknak „lelki-megbeszéléseken” és kérték, hogy egy-egy óra keretében kimerítő választ adjon rájuk:

„Az eltévedt lélek megjavulási módjáról. A hitben való megerősödésről. Hogyan védhetem meg a hitemet? Jézus Krisztus csodái mai megvilágításban. Isten létének bizonyítása a XX. században. Teizmus és ateizmus ellentéte. A modern tudomány és a vallás. Az egyház és a kultúra. A vallás és a háború. A párbaj és becsület. Materializmus. A spiritizmus elve és ellentéte a keresztény felfogással. A darwinizmus és a keresztény evolúció kérdése. A pápa befolyása a világ eseményeire a múltban és jelenben. Mi a keresztény szocializmus? Mi a célja? Milyen módon igyekszik célját elérni? A keresztény társadalomnak milyen kötelességei vannak a szociális munka terén? Mi a keresztény ifjúság szerepe a társadalomban? A tudományos szocializmusról. A szociáldemokrata és kommunista mozgalmakról. A háború hatása az irodalomra.” (Hozzáfűzöm még azt, hogy ezeket a kérdéseket a nevelőnek állandóan felszínen kellene tartani és egy-egy óra keretében megvilágítani. *A szerző.*)

²³⁸ Ez *talán differenciáltabban megjelenő*, illetőleg visszatérő hulláma a kisgyermek naiv kíváncsiságának, mikor *a babáját felnyitja, vagy játékait szétszedi*.

sabb jelenségét – mint már a lelkiéletnél láttuk –, az „*én-tudat*” megjelenését. Az „*én-tudat*” megjelenése után egy ideig még tart a serdülő fiú primitív realizmusa.²³⁹ Minél jobban erősödik azonban az „*én*” központi helyzete, minél jobban lesz gyűjtőpontja az érzelmi, értelmi és akarati életnek, annál erősebben emelkedik a lélek horizontjára a Végtelen örök életközpont, amelyhez fordulva vele személyes kapcsolatot akar teremteni a serdülő bontakozó személyisége. Az öntudatos, a lélekkel telített ember-atom keresi a helyét a világ rendjében, így kerül a serdülő személyisége az *idealizmus* síkjára, így kap élesen meghatározott irányt az életében, ítéleteinek, cselekedeteinek, gondolatainak más vezérmotívuma lesz, mint azelőtt volt. Irodalmi alkotásokban nagy írók, nagy művészek életének *ideális* megnyilatkozásait keresi. Belőlük új, ideális lelki értékeket próbál felvenni, amely viszi, lendíti őt új horizontok felé. Első bizonytalan próbálkozásai után felszakítja a serdülés gyűrődött pszichés rétegeit, nagy lendülettel emelkedik fölējük, hogy szinte szükségszerűen új életet adó, új sugárzó napok: *eszmények felé induljon*,

A serdülő fiú *esztétikai fejlődésére* különösen a pubertás első szakaszában erős befolyása van a *környezetnek*. Megtörténhetik – *bár igen ritkán* –, hogy a környezet *aktiválja* és gyorsítja a serdülő esztétikai bontakozását, de legtöbbször a környezet *gátolja* ennek az ébredését. Éppen ezért a serdülő fiúk többségének művészi érzéke kevésbé fejlett. Ebben a fázisban alig tud *különbséget tenni* a művészi szép és a talmi munka között. De többen közülük, különösen a tehetségesebbek – *ha primitív módon is* –, néhány eredetien megfogalmazott mondatban ki tudják már fejezni, hogy *miért* látják szépek a képet, a szobrot vagy az épületet. Megmondják azt is, hogy *miért* vonzódnak a szép felé.²⁴⁰ Ezekben az *eszmélő esztétikai készségeket reveláló* primitív mondatokban burkoltan majdnem mindig benne van, hogy a serdülő fiú nem azt keresi, ami „*érdek nélkül tetszik*”. Megfigyeléseim alapján kénytelen vagyok *Kantnak* ellentmondani: *ellenkezőleg, ez a vágy-komplexum a serdülő fiúnál mindig érdekből fakad*. Ösztönből születő ökonómiával azt érinti, ami *hiányzik* belőle, ami *lelki szükséglet nála*, ami után *vágyódik*, amit *szeretne* magában *megteremteni*. Mindezt a belső egyensúlyra törekedő lelki energiák indító működése hozza létre, így a pubertás első szakaszában még *érezhető* az átmeneti életkor depressziója és ennek következtében érezhető még az ezt a szakaszt annyira jellemző sötét *lelki alaptónus* is. Bár ennek a sötét, belső alaptónusnak lelki síkja sajátságos, romantikus vonalakkal van felbontva és stilizálva, mégis a kaotikus lelkű serdülő fiú a *világos színekre* épített festményeket szereti.²⁴¹ Művészi alkotásokban: képen, szoborban, épületben *ösztönösen* a nyugalmat, az egyensúlyt, a könnyen megérthető, pihentető formákat keresi. Szereti, ha „a természet és minden úgy őszintén és becsületesen adja magát”, „ha semmi sem fáraszt, hanem pihentet”, „ha semmi sem terheli rosszul az érzékeny, lelkies mérleget”.²⁴² Következőleg ebben a fázisban a forrongó, romantikus beállítottságú serdülő fiú esztétikai érzéke *dialektikusán* fejlődik. Ez a kettőzöttség megmarad később is, bár lassan megfakul benne annyira, hogy alig lehet felismerni.

A serdülés *második szakaszában* a serdülő fiú igyekszik kivonni magát a kötöttséget jelentő rend és fegyelem alól. „Szabad” akar lenni és mindent a maga *valóságában* próbál *megismerni*. A szabadság utáni vágnak és a megismerési vágnak megvan a vetülete lelki életének esztétikai síkján is. *A reális élet- és sors-látással párhuzamosan – bár kezdetleges módon – csírázik ki az absztraháló eszté-*

²³⁹ Érdemes meghallgatni egy ilyen *reális és ideális periódus határán* lévő serdülő fiú mondatait. Mennyire mást vár egy ilyen fiú a szülőtől, nevelőtől, mint *főlényes frázisokat*. A serdülő fiú reális életlátása ekkor már kifejlődött: szépen, világosan és határozottan tudja már kifejezni, hogy mit keres; mit kell keresnie a felnőttben, hogy további fejlődésénél arra építeni tudjon.

„Úgy érzem, hogy a 17-ik életévvel megszűnik a lehetősége annak, hogy valakire teoretikus szólások használnak. *Hatnak azonban a példák* (sic!), különösen azok, melyek *értékes* személyekben inkarnálódnak. Az értékes egyéniség a legbiztosabb és legcélravezetőbb közvetítő a *tökéletlen ember és a tökéletes ideál között*.” (Részlet egy serdülő fiú leveléből.)

²⁴⁰ Az önmagáért való *művészi hajlam, mint kulturális ösztön* primitív formában, de a gyermekben is többnyire megnyilvánul... A *rajzolásban* érzett öröm... szintén eléggé elterjedt kedvtelés a gyermek- és serdülőkorban, a többnyire nagyon mutatózó zenei *tehetségesség* is. Az igazi festő-művészek(-nél) a fajlagos talentum minden egyéb képesség fölött csakhamar domináns vezető-szerephez jut s az értelmi és kedélyélet legnemesebb energiáit a maga számára köti le. (Ranschburg: Az emberi elme. Budapest, 1923. II. kötet. 115, 116. l.)

²⁴¹ *A zöld szín* kivételével, ezt igazolják a pszichológusok serdülő fiúkkal végzett kísérletei. Hogy „miért”, annak sajnos, elfogadható *elméleti igazolása* még nem sikerült.

²⁴² Mondattörédek serdülő fiúk leveleiből.

*tikai készsége is.*²⁴³ Az élet lényegét keresi tehát a szépségekben is. A lényegest, a szerinte „fontosat” akarja megismerni, a többi részt pedig figyelmen kívül hagyja.

A pubertás *harmadik* periódusában az esztétikai készségnek a többi lelki-síkkal való parallel (de ellentétes) bontakozását még az értékesebb serdülő fiúknál is csak homályosan vagy esetleg egyáltalában *nem lehet felismerni*. Ha azonban az esztétikai érzék fejlődési vonala itt-ott mégis látható lesz, akkor ez – *dialektikusán* – az emelkedő idealizmussal párhuzamosan a *klasszicizáló* irányt fogja *sejttetni*.

Nagyon természetes, hogy a pubertás mindhárom periódusában a serdülő fiú még nem az értelmi, hanem lelkének *érzelmi síkján átszűrve fogja felvenni az esztétikai értékeket*. Élményszerűen és mindig erősebben hatnak rá a festmények, szobrok, épületek. Ezek a tiszta művészetből lehozott magasabbrendű élmények sokáig és nemesen visszhangzanak a serdülő lelkében. Ezek a tiszta élmények egyúttal azt is jelzik a nevelőnek, hogy *az alsóbbrendű ösztönöket és a szexuális ösztönt milyen módon lehet átformálni, hogy az a serdülő fiú lelkében építő energia-tömeggé alakuljon*.

A serdülő fiú *szociális életében* is megkülönböztethető – kisebb-nagyobb élességgel – a pubertást jellemző három szakasz: a *romantikus, a reális és az ideális periódus*.

A serdülés *első* szakaszában a „forrongás éveiben”, amikor a lelki ingadozás maximális kilengést ér el: a serdülő figyelmi energiája *befelé* irányul. Sokszor tehetetlenül vergődve figyeli belső értékeinek megroppanását, melyeknek szilárdságában, tartosságában eddig nem kételkedett. Ezek pedig lelkének olyan természetes és fontos tényezői voltak hosszú időn át, mint testének a kenyér, a víz vagy az oxigén. Ezeket a lelki-rengéseket egy ideig belső erőfeszítéssel próbálja kompenzálni. Ez a lelki harc – ismétlem – teljesen leköti maradék energiáit és nagy erőfeszítéssel önmaga felé fordul. A külső világ előtt lezárja magát és teljesen izolálja forrongó egyéniségét. Éppen ezért szükségképpen elszakad a közösségtől. Szinte azt mondhatnám: nem vesz tudomást ennek létezéséről. Ebben az *első fázisban* tehát a serdülő fiú – átmenetileg – *aszociális* életet él.

Az első szakasz végén, illetőleg a második szakasz elején, a forrongás eléri csúcspontját. A belső küzdelem lassan csillapodik. Mindig kisebb kilengések következnek. Következőleg lekötött energiáiból mindig több szabadul fel. *Érdeklődése már kifelé is eltapogat. A közösségi érzék egyre erősebben jelentkezik*. Ennek első világos megnyilatkozása, hogy a serdülő fiú *barátot* keres. Az első híd építése kezdődik a másik ember felé.

A lelki fejlődéssel együtt bontakozik ki a serdülőkor *második* szakaszában a serdülő fiú *reális* életlátása. Ha a serdülő diák munkás- vagy zsellérosztályból származott és ugyanott él, akkor ebben a szakaszban – gátlások hiányában – realizmusának hatására túlzóan pesszimista lehet. Ez mindent ködössé változtathat benne. Sötétben fogja látni az életet, a sorsát, a jövőjét. Sajátságos belső vita után gyakran határozza el magát arra, hogy küzdeni fog sorsának megváltoztatásáért. (Ezen a ponton tévedhet a politikai agitáció zsákutcájába.) Túlemelkedhet azonban a nyomor-síkon hasonlókorú *jóbarát*²⁴⁴ megértő nevelő vagy lelkiatya állandóan ható, támogató, lendítő lelki befolyásának hatására. Ilyenkor a serdülő fiú rendszerint elhatározza, hogy előretör, jobb, értékesebb, okosabb lesz, hogy azután szellemileg és lelkileg megerősödve segíthessen egysorsú, nyomorgó embertársain.

A vagyonos-osztályból vagy közép-osztályból származó serdülő fiúk egy része *közömbösen* halad el a barátság vagy a szociális problémák mellett; más, egyéni, önző célok, személyes kapcsolatok vonzzák őket. Idetartozik a serdülőknek az a része is, amely nagy, egyetemes emberi problémákra fel sem figyel. Ezek mindenről lemaradnak, szellemileg ellustulnak. Ennek a fajtának azután minden

²⁴³ Érdekes analógia a mi reális korunkkal, amelynek egyik fókuszában a *gazdasági*-, a másikban a *gép-kultúra* áll és ugyanebben a *reális* korban fejlődik ki az *absztrakt művészet*.

²⁴⁴ Megható, ahogyan az erősebb, a kiegyensúlyozottabb, a harmonikusabb lelkű serdülő fiú vigasztalja és emeli barátját és annak tekintetét az *ég felé fordítja*: „...Ne vedd részvétlenségnek, együtt-nem-érzésnek: *de úgy szeretnélek vidámabbnak és magabíróbbnak látni*. Hidd meg: én is sok kellemetlenségen estem át, igaz, hogy nem anyagi természetű dolgok, hanem inkább *belső, lelkiek*, – s az egyedüli, ami ilyenkor segített, az önbizalom volt – és *megértés-e, vajon* – a *vallás*. Persze, mindez leírva mesterkéltén és profánul hat, de úgy kikívánczik ez most belőlem.” (Részlet serdülő fiúk levelezéséből.)

Ugyanez mélyebb hűrokon: „... Úgy fáj, hogy felém nyújtott baráti jobbotat ily későn szorítom meg... Ne vedd úgy, hogy megértetlenül, csukott szemmel mentem el egy lélek mellett – gondolj arra, hogy az *utolsó időkben nekem is volt elég nehézségem*, – rámnehezedett nem egy olyan súly, ami bizony nagyon *fásulttá, üressé tett*, hogy a bekiáltott szó visszhangtalanul kongott bennem. Tudom, csúf önzés volt, hogy a magam szomorúságába így elmerültem, s csak most kezdem igazán látni, miről van szó s a megpendített hanggal együtt rezeg bennem egy húr és *mélységes meghatótsággal sietek megölelni egy rokon-sorsot, emberéletem*.” (Levélrészlet.)

mindegy, mert „minden iránt közömbös”. Ezek között találjuk a rekord-imádókat, a tartalmatlan izomembereket. De idesorolhatjuk bátran a jazz-muzsikára tipegő, jól vasalt és jól fésült, serdülő zsúrfiúkat is.

A serdülő fiúk *nagyobbik része* már jobban, sokszor *tudatosan érzi* a „másik” szükségességét. Keresi a barátot, a tiszta, jó, együtt-érző embertestvért, aki megérti, aki előtt kibeszélheti magát. Keresi a magához hasonló társtalant, akinek érintheti a lelkét, mert közös a sorsuk. Úgy hat ilyenkor a serdülő fiú, mint aki hajótörésből menekült. Rengeteg fájdalmas élménye van és megenyhül, ha végre akadt valaki, akinek sorsa hasonló, akinek megnyithatja magát.

Van azután, különösen a középosztályból származó fiúknak olyan csoportja is, akiket a *reális élet-szemléletük* a serdülés *második* szakaszában – szinte reakényszerít, hogy a körülöttük lévő bajt, szenvedést, nyomort észreveggyék. Korunk erősen hangsúlyozott *szociális problémái* reális képen tükröződnek ilyenkor bennük. Nagyon lelkesednek és nagyon reagálnak ezekre a problémákra. Ha *lelki-alkatuk* is ebbe az irányba kényszeríti,²⁴⁵ akkor hamar ott látjuk őket, mint „pionír”-okat a radikális, sőt forradalmi mozgalmakban. Különösen a pubertás *harmadik* szakaszában tapasztalhatjuk ezt, amikor a felszínre kerülő *világnézeti elemek* és a bontakozó *idealizmus* elhatározó szerepet kezdenek játszani az életükben. Ilyenkor a serdülő fiúnak nagy eszményi céljai lesznek, amelyeknek *világnézeti megalapozottságot* is próbál adni. „Öntudatos” akar lenni. Szerinte „természetes, hogy minden *közöségért* való lelkesedésben és érte vívott harcban öntudatosan és logikusan gondolkodott, önálló célkitűzései voltak, minden befolyás nélkül mindent önszántából akart és mindent önszántából áldozott.”²⁴⁶ A valóság azonban az, hogy – *belső okokból* – a serdülő fiú könnyen befolyásolható. Különösen a pubertás *harmadik*, „*lelkesedő*” *periódusában*, amikor az egyén kezdeti izoláltsága is teljesen feloldódik. Eszményeit, céljait, törekvéseinek irányát *nagyrészt környezetétől veszi át*.²⁴⁷ Bár bizonyos, hogy külső hatástól függetlenül is tűz ki maga elé magasabb célokat.

Ezek a kívülről átvett vagy önmagából kiemelt célok *azt is jelzik*, hogy a serdülő fiú az erős ütemű fejlődés, a haladás, a *társadalmi átalakulás aktív részese* szeretne lenni. Különösen a középosztályból származó *szociális vagy cselekvő típusú* serdülő fiúknál és azoknál nyilatkozik ez meg élesen, akik mélyről, a „negyedik-rend” reménytelen, jövőtlen tömegéből szakadnak fel. Akiknek rengeteg energia-feszülést jelentett, hogy végre tudatos egyéniséggé szélesedtek. Ezeknél homályos fogalmakat és nagy lelkesedést tapasztalunk. Visszatérő rím lesz minden gondolatsorukban a „*homogén társadalom*”, ha szélsőségesen *baloldali* irányba kerültek; a „*harmadik birodalom*” jelszavait hangsúlyozzák, ha radikálisan jobboldali politikusok közé kerülnek. Nagy aktivitásuk levezetődik a társadalmi átalakulást hirdető mozgalmakban. Feszítő energiáit felduzzasztják a jelszavak, hogy azután egybefogva, mint nekilendülő, kultúrgátákat ostromló tömegenergiát használják fel egyes taktikusok. Ezek azonban nem a közösség fejlődését, sem az egyéni immanens értékek kiteljesedését szolgálják, hanem a *jelszavakra beidegzett, mechanizált ember-típust* teremtik meg.

Végül van a serdülő fiúknak olyan része is, amely lelki alkatánál fogva, vagy erőteljes és állandó környezeti hatás nyomán szintén keresi a tiszta, nagy eszményeket. Erősen visszhangzik benne az emberi fájdalom. Intenzíven érzi a közösségből reáharuló kötelességeket és megható lelkesedéssel teljesíti életfeladatait. Ez különösen a serdülés *harmadik* periódusában észlelhető. Ilyenkor hirdetője a tiszta *barátság*nak, a *szülők*, a *család*, a *haza*, az *Isten szeretetének*. Felveszi lelki gyökerén keresztül a faj, a nemzet, a kereszténység kultúrájának sajátos összetételű, lélettáplálékot nyújtó értékeit.

Ez a típusú serdülő fiú is tevékeny, elmélyülni, fejlődni akaró, kitarult lélek. Ez is lelkesedik. Ez is rezonál, közösségi vonást hangsúlyozó, változást követelő eszméssel; de csak akkor, ha ez a nekilendülés valóban fejlődést, a *közösség épülését: az egyetemes emberi célok és az Evangélium szintézisét* jelenti.

A pubertás elején az átmeneti életkorból átszűrődő romantikus hatások még egy ideig érvényesülnek, de *azután* a serdülő fiú *erkölcsi élete* mind nagyobb kilengésű hullámmást mutat. A régi, gyermekorból hozott erkölcsi szabályok az új, viharos lelki légkörben megroppannak. A tekintélytisztelet meg fakulásával egy időben az erkölcsi értékek is elvesztik befolyásoló, központi szerepüket. A gyer-

²⁴⁵ Konkréte a *Spranger-féle „Macht-Mensch”* típusára gondolok. (Spranger: Lebensfonnen. Halle, 1925. 212. l.)

²⁴⁶ Részlet egy serdülő fiú leveléből.

²⁴⁷ Az ilyen *kívülről kapott* és átvett célokat nevezi *Stern* „introcepció”-nak. (W. Stern: Die menschliche Persönlichkeit. Leipzig, 1923. 19. l.)

mekkor szabályozó, irányító energiái nem tudják meggátolni a serdülő fiú erkölcsi életének átalakulását. Erős külső és belső tényezők lökésszerű ostrommal siettetik a serdülő fiú erkölcsi életének új bontakozását. Különösen a pubertás második, *reális* szakaszában történik ez nagy intenzitással; akkor, mikor a felszínre kerülő szexuális ösztön szembekerül az egyéniséget szolgáló lelkeséggel és a lélek középpontját, irányító szerepét akarja elfoglalni. Legtöbb esetben a szexuális ösztön *váratlanul*, óriási lendülettel söpri el a gyermekkori erkölcsi gátlásokat kifejtő energiákat. Ennek a gyors változásnak formai megnyilatkozása a *serdülő fiúnál lelki konstitúció szerint változik*. Van olyan, amelyiknél a külső megnyilatkozások éppen csak jelzik a változást; a másik pedig örömmel, fölényes szölamokkal fogadja. Bizonyos, hogy a *környezeti hatás* még *jobban erősítheti* a lelki-alkat amorális vonalait. Olyan kívülről kapott mondatok verődhetnek vissza rajta, amelyek haladást, fejlődést megköti, elavult erkölcsi nézetekről: „a fiatalság felszabadítása a morális iga alól”,²⁴⁸ „a konzervatív erkölcs butításáról” beszélnek. Ilyen és hasonló jelszavakkal leplezi a serdülő fiú belső gyengeségét. *Előkészíti* önmagát az erkölcsi botlás lehetőségeire; *magyarázza*, *menti* bontakozó „én”-jének valószínűen bekövetkező erkölcsi vereségét.

A reális periódusban a *valóság keresésének*, a mindent megismerés vágyának meglesz a vetített képe az erkölcsi élet síkján is, melynek árnyékát rendszeren a szexualitásból eredő bűnök sötétítik. Ezen a vonalon intenzív *szexuális-vágyódás* indulhat meg a serdülőben. Ugyancsak felléphet a szexuális-élmények hajhászása is, amely a legtöbb esetben már a *prostituációval való szomorú kontaktust eredményezheti*. Ha a serdülő fiút külső vagy belső *gátló tényezők* meg is óvják ettől az erkölcsi fertőtől, akkor is vigyázni kell, hogy az onánia szenvedélye el ne ragadja őt. Különösen a *neurotikus* serdülő fiúnál ajánlatos a fokozott felügyelet.

A pubertásban felszínre kerülő szexuális ösztönt aktiválhatják *testi tényezők* is: öröklött hiperszexualitás, a *környezet*, a *szülők*, a *körülötte lévő felnőttek* rossz erkölcsi példája, stb. Akár vagyonos-, közép- vagy munkás-osztályból származik is a serdülő fiú, mindegyik rétegben romboló hatást gyakorolhatnak a figyelmetlen szülők vagy felnőttek és a pajtások. Ezenkívül káros hatást eredményeznek az *erotikus témájú mozi-filmek* és plakátok, a *pornográf-irodalom*, esetleg a „művészi alkotások” címen szereplő művek, ha a meztelenséget, az erotikát túlzottan hangsúlyozzák. A pubertást jellemző lelki vonás – a *kíváncsiság* – egyenesen felfokozza az ilyenfajta ingereket.

Az alsóbbrendű ösztönök és a szexuális ösztön döntő szerepét felfokozhatja a *lelki tényezők csökkent működése vagy fejletlensége*. De kerülő módon uralomra segítheti az alsóbbrendű ösztönöket és a szexuális ösztönt a pubertás *érzelmi hullámváza is*, amely a folytonos ingás miatt elhomályosítja a serdülő biztos és következetes ítéletét. Élesen tapasztalhatjuk ezt különösen a *hazugság*, *lopás*, *paráznaság* bűnének elkövetésénél. Hasonló módon kedvez az ösztönök előretörésének a *figyelmi energiák* gyengülése is. A serdülő fiú szétszórt belső élete miatt még nem tudja figyelmét koncentrálni. Éppen ezért már nem tudja az ösztönök támadási idejét sem jelezni; ezért azután nem tudja azokat elhárítani. Az ösztönökkel szemben folyton megújuló veresége nemcsak a figyelmi energiák szóródása, hanem *fejletlen akarati élete* miatt is bekövetkezhetnek. Még pedig azért, mert az „én”-es akarat bontakozása csak a pubertás vége felé történik. A serdülő fiú *vallásos életének hiánya* vagy gyengesége – mint látni fogjuk – szintén oka lehet annak, hogy belső erőfeszítései elégtelenek; ez pedig azt eredményezi, hogy az alsóbbrendű ösztönök és a szexuális ösztön hatalmi törekvését nem tudja lefékezni.

A *pubertás vége felé* az ösztönös kirobbanások gyengülnek és csökkenő lendülettel jelentkeznek a serdülő fiú lelkiéletében. Környezeti és belső tényezők különböző lelki eredőt hozhatnak létre. Ennek megfelelően különböző típusú serdülő fiúval találkozunk. Találkozhatunk olyannal, akinek az erkölcsi élet nem okoz különösebb nehézséget, mert élettani, esetleg lelki okoknál fogva *közömbös maiad* még a serdülés normális problémáival, szokásos indításaival szemben is. – De találunk olyan serdülő fiúkat is, akikben a pubertás *reális* szakasza az *idealizmus* felé átmenetet egyáltalán nem mutat. Ilyen típusú serdülők közül kerülnek ki azok, akik az ösztönök buja légkörébe szédültek. Ezeknek szenvedélye elmélyül, *züllésük tovább folytatódhat*, esetleg a *szexuális patológia irányát is érintheti*.

A serdülő fiú *vallásos élete* a pubertás elején még az átmeneti életkor vallásos normáihoz *igazodik*.

²⁴⁸ Ezekkel a „felszabadított” serdülő fiúkkal találkozhatunk a veneréas-betegségek orvosi rendelőiben. Bizonyítja ezt az a grafikon is, melyet a *Nékám*-klinika állított össze az ott 1898-1927-ig kezelt férfi nemi-betegekről. Ezen a grafikonon a 15-16 éves serdülőtől kezdve a nemibetegségek görbéje élesen emelkedő tendenciát mutat. (György E.: Statisztika a Pázmány Péter Tudományegyetem bőr- és nemikórtan klinikájáról, 1898-1927. Bpest, 1930.)

Az imádság, a szentgyónás, a szentáldozás még erőteljes befolyást gyakorolnak. Később azonban gyakran ismétlődnek olyan lelki jelenségek, amelyeket eddig a serdülő fiú még nem tapasztalt, és amelyek megszokott ritmusú *vallásos* életét megzavarják. Az imádságok nyomán felfakadó alaphangulatok, amelyeknek világossága, fényessége minden bizonytalan érzést eloszlatott, nem tudnak már benne a régi erősséggel érvényesülni. Fényességük ereje mindjobban csökken. A *lelkiéletét beárnyékoló problémák* vallásos életének síkján is megjelennek. Különösen érezhető ez a serdülőkor második, *reális szakaszában*. Bontakozó, tudatos életének megfelelően *lassan* minden átértékelődik benne. Primitív értelmi kapcsolatokon keresztül, *logikus* gondolatfűzéssel próbálja megközelíteni a vallás szent misztériumát. Ez természetesen nem sikerül. Következőleg – nagyon sokszor – még a hívő, vallásos fiúban is sajátságos *kétkedés* merülhet fel. Ez a folyamat hely, idő, lelki alkat, pillanatnyi hangulat változó irányú eredője lehet. A serdülő fiúk *nagyobb részénél* a kétkedés időleges, néha azonban a vallástól való teljes elszakadást is eredményezheti. Gyakrabban megerősödött vallásos szakasz lesz ennek a tisztulást hirdető lelki krízisnek a következménye.

Sokan vannak a serdülő fiúk között olyanok is, akiknek mindez nem probléma, mert a krízist kirobantó lelki tényezők fejletlenek, vagy teljesen hiányoznak. Megtörténhet az is, hogy a *túlzott realizmus* nem engedi ezeket a tudatba törni. Mégis megfigyeléseim alapján állítom, hogy a *vallásos vonzódás, a vallásos tropizmus majdnem kivétel nélkül minden serdülőben megnyilatkozik*. Csak sok esetben annyira átalakult, annyira más utakon és más alakban jelentkezik, hogy csak alapos megfigyelés és lelki feltárás után ismerhető fel. Ha azonban a serdülő fiú *lelkiéletének ritmusát*, elmélyülő hitét, áldozatosságát, törekvésének lendületét, vágy- és cselekedet-tömegét figyeljük, akkor erősebb körvonalait észlelhetjük a vallásos érzésnek, melynek ütemességét környezeti vagy alkati hatás romboló munkája tompította el. Az ilyen serdülő fiú lelkében új „ideálok” takarják el *Krisztus* arcát, melyeknek nincs a Végtelenből jövő örök sugárzásuk. Amikor *Krisztusnak ezeket a szegény eltévedt bárányait látom*, reflexesen mindig Dante egyik terzinája jut eszembe.²⁴⁹ Ezek a szegény serdülő fiúk nem tudják valóban, hogyan kerültek „arra”; csak annyit tudnak, hogy a *jó útról* valahogy letértek. S ha életük elhajlik is a vallásos iránytól, mégis valami hasonlóhoz, valami „*pótvalláshoz*” vonzódnak. Mert kell valami, ami ritmust ad az életüknek, lendületet, értelmet, célt a fejlődésüknek, vonzó polaritást áldozatkésztségüknek és „hitetlen hitüknek”.

Van olyan *pótvallások (elé forduló serdülő fiú* is, akinek lelkében a hit végtelen felé emelkedő parabolájának mindkét fókusza önmagában van. *Bontakozó egyéniségén kívül nem tud más célt maga elé állítani*. Az *egoista* embertípus csirázik már az ilyen serdülőben, akinek – ha fejletlen vagy *patológiásan* csökkent az akarati élete, akkor – ezt *élethazugságokkal* próbálja ellensúlyozni. Előretörésre, aktivitásra képtelen, hite állandóan a „holnap” felé tapogat, de ezt sohasem tudja elérni és megélni. Ehhez a típushoz tartozó serdülő fiú *hiszi*, hogy a „*holnap*” majd igazolni fogja az ő „tehetségét”. Torzult vallásos hitével a „*holnap*”-ban sejtí a vigasztaló igazolást. Mindent „*holnap*” akar kezdeni, „*holnap*” fog írni, festeni: alkotni. „*Holnap*” híressé, naggyá, zsenivé lesz; „*holnap*” fogja „megváltani a világot”. A hitet, az Isten éltető, világ fölé emelő energiaforrását az eltorzított jövő szemüvegén keresztül keresi.

A serdülő fiú másik része a különböző „tudományos” elméletekhez menekül. *Belső ürességük*, a vallásos hit utáni nosztalgiájuk, esetleg *nagyobb aktivitásuk* kényszeríti őket ilyen irányba. A súlypontját nem találó, a *szétesett lelkiéletű* serdülő fiú gyengének érzi magát. Súlypontját *önmagán kívül* keresi. Éppen ezért hat rá erősen bármilyen nagynak vélt gondolatrendszer. Ettől reméli belső egyensúlyát, fejlődésének biztos alapokra rakott sínéit, amelyeken kifuthat a szürke jelenből új szépségeket ígérő horizontok felé.

A *nagy aktivitású* serdülő fiú pedig azért vonzódik a „tudományos” elméletek felé, hogy belső, túláradó szellemi és lelki energiáit valamihez lekötthesse.

Mint cél, mint rendet teremtő, mint pályába kényszerítő központ, szükségszerű követelmény a „*pótvallás*”. Szinte primitív bizonyítéka ez a disciplina divina szükségességének, mely nélkül valóban „nincs emberi termés”.

A deformált vallású tömegek erősen szélsőséges elméletekhez való menekülésének: a pótvallások

²⁴⁹ Akkortájt olyan álmodozva jártam,
nem is tudom, hogyan kerültem arra,
csak a jó útról valahogy leszálltam,

(Dante: [Isteni színjáték I.] A pokol. Babits Mihály fordítása. Bpest, 1913. 35. l.)

teremtésének világtörténeti példája századunkban a *bolsevizmus*. A bolsevizmus ideológiája a serdülő fiúk átlagánál (természetesen annál, amelyik rezonál velük) éppen úgy hat, mint a tömegembernel. Hamis alapból kiinduló logikával, rövid, keményen fogalmazott, könnyen érthető frázisaival szuggesztió alatt tartja őket. Ortodox dogmát prédikál; hitet követel, amelynek a serdülő fiú aláveti magát, hiszen a pubertás reális periódusában a *pótvallást* jelentő bolsevizmus érthetően, világosan *magyarázza*, sőt *a fejlődés perspektívája* elé állítja gondolatrendszerét. És ezen a ponton eléri a serdülő fiúknak azt a tömegét is, amely a pubertás *ideális* szakaszát éli. Nagy, „világot megváltó”, az „emberiség ügyét szolgáló”, az „evolúció vonalán haladó” ideálokat vetít a serdülő fiú lelki síkjára. Ebben a táborban sok olyan serdülő fiút találunk, amelyik már a törtető, könyöklő „Macht-Mensch” lelki körvonalait sejteti. Találunk azonban olyan jövendő tömegembert is, amelyik lelket összefogó, energiákat lekötő mágneses-pontot keres. Keresi élete pályájának központját, értelmét, célját, hogy végre *tengelyt* találjon érzése, gondolata és cselekedete számára.

A pótvallások anyagiasságán mozgó serdülő fiúk eszménye, helyesebben: ideológiája olyan vonzó központ, mint a föld *mágneses* sarka: *leköti* a lelkesedő serdülő iránytűjét, noha ez az *élet igazi pólusát* keresi. Megtéveszti a keresőt, az élet expedíciós vándorát. Minél jobban orientálódik feléje, minél jobban erősödik a bolsevista eszmerendszer mágneses hatása, annál kevésbé lesz jó, helyes és megbízható az ideológia jelzése. Minél közelebb kerül az eszme mágneses sarkához, annál jobban érzi a jelszavak iránytalan, kusza hatását; annál kevésbé tud tájékozódni és egyre világosabban ismeri fel, hogy *eltévedt*. Lassan ráeszmélhet arra, hogy nem az igazi pólus felé fordult, hogy nem *az igazi vallás vonzza magához*. Egyre tudatosabban érezheti, hogy nem azt az Élet-pályát járja, amelyet Isten tervezett ki a számára.

Van azután a serdülő fiúknak olyan része is, akikben a *vallásos érzék fejlettebb*. Ezek kellő irányítás, vagy győzelmes belső küzdelem után tiszta lélekkel vonulnak át a pubertás reális szakaszán, hogy azután széles alapon és harmonikusan fejlődjenek ki a serdülőkor *ideális* periódusában.²⁵⁰

Másokban meg harmóniakeresés közben, kisebb-nagyobb kilengés *után*²⁵¹ erősödik a vonzódás a vallásos élet felé. Lelki adottság, környezethatás még jobban aktiválhatja és gyorsíthatja ezt az *igazi* vallásos orientációt. A serdülő fiú az *ideális periódus* alatt igazodik az Élet isteni pólusa: *Krisztus* felé. Még pedig azért, mert csak itt talál meg „mindent, amire szelleme és lelke egymagában nem volt elég fejlett, mindent szép és nemes nyugalomba rendezve, hatalmasan... és örök érvényességben. Itt a kétsége nyugalmat és törvényt talál. Itt megtalálja helyét az önérték keresésének: a kiteljesedés lehetőségét.”²⁵² Megtalálja szellemi és lelki fejlődésének evangéliumi programját. Ez pedig már pregnánsan jelzi, hogy *az ifjúságba áthajló lelke az örök központ felé fordult, ahol győzelmesen ragyog: sub specie aeternitatis: „az Út, az Igazság és az Élet”!*

BEFEJEZÉS.

²⁵⁰ Hallgassuk meg egy ilyen kiegyensúlyozott, tiszta lelkű serdülő fiú mondatait; mennyi nyugalom, határozottság, bátorság, tisztaság árad a sorok mögül: „... mert a harmónia belső dolog s ami a belsőhöz tartozik, az kizárólag vagy legalább is legnagyobb részét saját *magunkon múlik*. S végtelenül megnyugtató az a gondolat, hogy a saját célirányos életberendezéssel (alakuljanak bármilyen mostohán is a körülmények, a külső életviszonyok) el fogom érni – amennyire emberileg erről beszélni lehet – *a lelki harmóniát*, S ez a célirányos életberendezés csak a vallásos élet lehet.” (Levélrészlet.)

²⁵¹ Olvassuk el egy olyan serdülő fiú levelét, aki nagy lelki magányából nyúl Isten segítő kegyelme felé: „...látom, miért szeretem annyira a *Mereskovszkij* Lionardóját – amikor ott áll a mester a Monté Albánon és nézi a vidéket a szélben –, úgy érzi, hogy olyan egyedül van a világon, mint az alkonyi csillag a reménytelen kék égen... így voltam én is világeletemben. Sokan voltak, akik szerettek, akik jók voltak hozzám, *de egyes mélyen fekvő pontokig nem tudott eljutni soha senki*. *Vannak olyan dolgok, amiket nehéz elmagyarázni*, amikről oly nehéz volna számot adni, még magunknak is – hogy kívánjam azt, hogy más értsen meg engem?

Néha, fáradt perceimben úgy érzem, hogy valami görög sorstragédia zúg el fölöttem, amibe nem is tudok beavatkozni. Vannak erős okaim, hogy magammal szemben lássam állni a kérlelhetetlen sorsot, ami vaskövetkezetességgel akar összeroppantani. De felvettem a küzdelmet és hadakozom, harcolok. Tudom, hogy lesz még elég csatám, de tudom azt is, hogy *nagyon szeretem mégis ezt az életet*, fis minden küzdelmen, túsúrácson, ütlegen túl vannak még dolgok, amik mindenért kárpótolni tudnak. Vannak *csendes perceik*, vannak *eszmélések*, belső *megvilágosodások*, amikor látom, hogy jobb lesz, szebb lesz minden: ilyenkor odahajtom a fejem az oltárra és *keresve-vágyva sóhajtom én is: Istenem... Istenem!*” (Részlet VIII.-os gimnazista fiúk levelezéséből.)

²⁵² Kronfeld: Psychotherapie. 2. Aufl. Berlin. 1925. 86. I.

1. Az élő energiaközpont.

Kirajzolódott előttünk a gyermek- és serdülőkor lelki-képe. Először a csecsemőkorban csak az eszmélet síkjának szélem jelentek meg ködösen, nehezen felismerhető módon a lélek energiái. A biológiai és lelki reakciókban, melyeket a környezete indított el a csecsemőben már tompán, de a pszichés történéseket jellemző módon megmutatták magukat. A játékos gyermekkorban az eszmélés túlnőtt a majdnem tisztán ösztönös életen. Ebben a korban a lelki-energiák sűrűsödnek, a lélek erőmennyisége növekedik, következésképpen a gyermek aktivitása fokozódik. Helyes irányt, nagyobb lendületet kap ez az elemi oktatásban: a befogadás, a töltekezés, a gazdagodás jövőt építő *szakaszában*. Még jobban erősödik a szellemi és lelki fejlődés üteme az átmeneti életszakasz felső határáig. Itt sajátos lelki áramlások, egyensúlyt felbontó belső törekvések indulnak meg a gyermekben. Vihart megelőző nyugtalan-ság, lelki depresszió lepi meg a gyermeket. A bontakozó szellemi és lelki összetevők *romantikus belső tónussal leplezik és egyensúlyozzák* ezeket a felforgató törekvéseket. De *a fejlődés, az isteni életterv-ből fakadó szükségszerűség*: a serdülés tavaszt, megújulást, több, szélesebb életet jelentő viharait nem lehet elkerülni. Friss, az élet multiplikálását szolgáló *ösztön* szakad fel a serdülőben és kezdi meg munkáját. Belőle eredhet az a lelki ciklon is, amely tragikus módon szakítja le a rügyező, fiatal ágakat az élet fájáról. Később a szexuális ösztön ostromló lendülete lassan csillapodik. A serdülő tudatában erősödik a valóság, a realitás keresése, ugyanakkor a *lelki kristályosodás tovább halad*. Belső, centrumot kereső áramlások, az „én” bontakozását segítik elő, melynek központi helyzete *lassan megvilágo-sodik*. Majd új fejlődési szakaszban az „én” *tudatos* és egyben tipikus energiája: az *akarát* kerül fel-színre. Ezzel a jelenséggel majdnem egy időben emelkedik fel az „én”, a személyiség horizontján fényt sugározva, virradást hirdetve az „én-ideál”. És megindul az „én”, a személyiség csodálatos erő-feszítése, hogy lelki egyensúlyt teremtsen, imponáló kísérletei, hogy belső rendszert építsen, meglepő próbálkozásai, hogy az „én”-t és a „világ”-ot szintézisbe foglalja. *A fejlődésnek ez a hulláma már át-ível az ifjúkor felé*. Mélyről jövő hangok, primitív művészettel alkotott gondolatok kísérik a bontakozó személyiségnek ezt a hídépítő munkáját. Azután a fejlődés üteme ismét gyorsabb; *nem egyenletes, ha-nem szakaszos és lökésszerű* lesz. Egy új világ: lezárt egység, új mikrokozmosz kapta meg végső kitel-jesedését, a személyiség: az *élő energiaközpont*.

Ennek az ember-atomnak *orbitoidális* mozgása a lét hullámverésében, emelkedésének és esésének, lendületének és megállásának, fájdalomának és örömeinek egymást követő változása a fonséges isteni életterv egyik vonalát revelálta nekünk. A születéstől, a szellemi eszmélésen, az „én” bontakozásán keresztül a *világnézetek elemeiig*: ez a fényes *fejlődési* vonal a Végtelen tükröződése volt az eszmélő lélekben. A nagy Bizonyosság, a reális és transzcendentális Valóság: a *Mindenható Isten* csodálatos kihangzása az idő és tér, az anyag és energia, test és lélek világába.

Két grandiózus, mind élesebben feltűnő törvényszerűséget láthattunk megnyilatkozni a gyermek-és serdülőkor lelki-képének vizsgálatánál: *a bontakozó személyiségnek Istent kereső orientációit és a lé-leknek a materiális sík fölé emelkedő és irányító tendenciáját*. Az egyik megvilágította a lélek végső gravitációját a vallás szféráján keresztül *Isten* felé. A másik a *nevelő felé hangsúlyozta* a lélekfeltárás, lélekmegismerés és *léleknevelés* fontosságát. És ezen a ponton érintette a pedagógia legfontosabb problémáját. Mert minél nagyobb a szétesés a gyermek és méginkább a serdülő kaotikus belső életében, minél nagyobb a lelki ingás: annál erősebben tör fel bennük a vágy, a segítő, megértő felsőbbrendű embertestvér után. Az erősebb, az okosabb, a megértő testvér segítségét keresi, hogy az a vonagló kaotikus lelki áramlások tömegéből kiemelje az értékeket és hangsúlyozza, hogy elindítsa és irányt adjon nekik. Irányítást, dinamikus egyensúlyt, fejlődésre lendítő, megértő *szeretetet* vár a nevelőtől és lelkiatyától. Szeretetet, amely „*türelmes*” és „*nyájas*”, szeretetet, amely „*nem keresi a magáét*”. Szeretetet, amely „*soha meg nem szűnik*”. A gyermek és serdülő lelki-felülete tisztán töri meg a nevelő felé, Pál apostol, *Krisztus* első, nagy pedagógusának kétezere év rétegén átsugárzó szavait: Hangsúlyozva a nagyszerű beszédek, remek pózok hiábavalóságát és a megértő, testvéri szeretet fonségét: „*Szóljak bár az emberek vagy az angyalok nyelvén, ha szeretetem nincs, olyan vagyok, mint a zengő érc és pengő cimbalom.*”²⁵³

²⁵³ Szent Pál I. levele a Korintusiakhoz 13, 4., 5., 8., 1.